

Bárka

XIV. évfolyam 2006/5. szám

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Tartalom

- 3 Esteban Zazpi de Vascos: Baszkok; Eposztöredék
(*versek, Ferenczes István átköltései*)
- 8 Ferenczes István: Esteban Zazpi de Vascos
- 10 Onagy Zoltán: Sötétkapu – Halottak napja (*regényrészlet*)
- 25 Madár János: Viszik a szelek; Lázás éjszaka; Irgalmatlanul (*versek*)
- 27 Fecske Csaba: Az önisméltés kényszere; Ez már nem az;
Gyöngykavics (*versek*)
- 30 Eszteró István: Fekszem, nyugágyban; Monológ (*versek*)
- 32 Marafkó László: Sírás; Banális (*prózák*)
- 35 Ricsey Edit: Ricsei Balázs versei elé (*jegyzet*)
- 37 Ricsei Balázs: Versek az 1950-es évekből. Mementó; Biztató; Remény;
Viharban; Sorok (*versek*)
- A mi ezerkilencszázötvenhatunk (*Elek Tibor*)
- A Békés megyei alkotók számára kiírt 1956-os pályázat díjazott alkotásai*
- 42 Nagy Mihály Tibor: ökölcsapások; gulliveri töredék (*versek*)
- 44 Szász András: A harmadik fáklya (*Virtuális naplójegyzetek*)
- 55 Szabó László: Mint a mókus... (*vers*)
- 57 Pánics Ferenc: Apám az oroszokat nyírta (*elbeszélés*)
- 63 Bondár Zsolt: Sortűz; Életzászló (*versek*)
- 65 Erdei Péter: Tűréshatár '56 (*elbeszélés*)

Műhely

- 79 Erdmann Gyula: Rend és forradalom: 1956 Békés megyében
- 96 Radóczy András: Visszaemlékezés 1956-ra és a megtorlás éveire
- 109 Sümegi György: Szalay Lajos 1956-ja

- 111 Varga Zoltán: Az elsőrendű vádlott
*Beszélgetés Fekete Pállal,
a Békés Megyei Forradalmi Bizottság 1956-os elnökével*
- 127 Simai Mihály: Hét elvérézés után (*Fekete Pálnak*) (vers)
- 129 Ambrus Zoltán: „Nagyon szeretem ezt a várost...”
Fekete Pálról és két könyvéről

Figyelő

- 133 Ekler Andrea: Infinitívusz
*Buda Ferenc: Túl a falon Az én ötvenhatom;
1956 fénylő arcai. Nagy Gáspár versei – Kiss Iván rajzai*
- 141 Szabó Tibor: Műfaji diverzitás, rejtett jelentések
Szőcs Géza: Liberté 1956
- 145 Csibra István: A „munkásköltészet” fogságában
Tamási Lajos: Keserves fáklya
- 148 Balázs Imre József: Fordulatok könyve
Standeisky Éva: Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom
- 151 Sáfár Gyula: A valóság és a látszat nyomába
Valuch Tibor: Hétköznapi élet Kádár János korában

E számunkat Szalay Lajos grafikáival illusztráltuk

**Lapunk a következő internetcímen érhető el:
www.bmk.iif.hu/barka**

*Esteban Zazpi de Vascos*¹

Baszkok*

Gögös, mogorva népség,
Magába menekvő
Fajta, kit senki se véd,
Csak árnyék, csak felhő,

Kit rettegnék mindenek
A sziklabércek közt,
Alant pediglen tengert
Fél sok hajótörött.

Csempész az egyik, kalóz
A másik, mind talány,
Tán szabadságért hajóz –
Velük az ősmagány.

Rokontalanul élnek,
Csak távoli barát,
Kelta, skót vagy székely
Koccint rájuk pohárt...

Atlantiszt örökölni!
Micsoda szent teher,
Muszáj hát élni vagy ölni,
Jó Isten, meg ne verj...

Szép s hős voltál baszk haza,
Nagy Károly bős hada
Sem győzött le Navarra!
Csak zsarnokok sara

mocskol, két haza üldöz,
Mindkettő mostoha,
Nékük mindenki bűnös,
Mindenki ostoba...

*Szökésben valék, amikor ezt irám gallegóul.

Ford. megj.: Esteban Zazpi de Vascos baszk kötődéseiről eddig mindössze három vers került elő. A Roland töredéket spanyolul írta.

Fönt a Monte Perdido,
Lent gyászol az Ebró
Partján csöndben élni, ó ...
Hol a tavalyi ló?!

Braga, 1769

Eposztöredék

avagy Roland igaz története

Mint bölény a nádon, úgy gázolt át Roland
Hispánián, a kardja villámként lobbant,
Pamplona, Saragossa, Navarra fölött,
Beborult az ég, a pokol felköltözött

A földre, mezőkre, narancsligetekbe,
Tetemeket hanyigált holttetemekre,
Vér csobogott lovaik patája alatt,
Ők voltak az emberirtó fenevadak...

Meghalt ó, aki látta, mint hajította
Roland egyik halottat a másikkra,
Habos vértől csöpögve állott jó lóva,
Vörös volt a nyaka, szűgye és tompora,

Mámortól ködösülten hullákon táncolt,
Inkább legyilkolt mindent, rabot nem láncolt,
Hajuknál fogva vonszolt el leányt, asszonyt,
Mint csődör hágta, szüzet egyet sem hagyott...

Énekelt, ha égett a város, a pagony,
Hadai nyomán felvert mindent a vadon,
Utánuk csak fölperzselt falvak maradtak,
Temetők, s lakmároztak a dögmadarak.

Büszkén lovagolt serege élén Roland,
Ővé volt minden, a múlt, jelen s a holnap,
A muzulmán zsoldban harcoló frank király
Gögös vezéréen nem fogott ármány s viszály,

Nap sem látott ennyi összerabolt zsákmányt,
Temérdek öszvér-nyáj cipelte a málhát,
Hatalmas nyáját, méneseket, gulyákat
Tereltek hajcsáraik napokon által,

Kelmét, mirhát, selymet, ezer drága fűszert,
Aranyban, ezüstben is bő volt a szüret,
Kifosztva és elnéptelenedve füstölgött
Ibéria kies tája Ronald mögött.

* * *

– Micsoda fenséges tájék, micsoda zöld,
Ennyi délceg fenyőt nem látott még a föld –,
Szólt Roland Olivér lovaghoz ámultan,
Az erős hegyi levegőtől kábultan,

Mikor a Roncevaux-szorosba beértek
S tiszta források tündér tükrébe néztek:
– Ez is a mienk immár, királyunk éke,
Őt dicséri a Pireneusok bérce,

Ide jövünk majd ha öregsünk, a húsbe
A tűz nyárból, jó leget szívni tüdőbe...
– Jó lenne itten delelni, heverészni
A fűben, hisz fáradt már a sok vitézfi,

Érdemelnék a nyugtot – mond Olivér is –,
De nekünk királyunkat kell utolérni,
Mielőtt leszáll az est, ily szoros völgyben,
Megbotlik jó paripáink lába könnyen...

Alig hogy kimondta Olivér e szókat,
Míntha ég szakadt volna, akkorát robbant,
Öles rönkök dőltek recsegve a hadra,
Sziklazápor zúdult alá a csapatra !

Zengett, bömbölt a völgy, ezerszer visszhangzott
Roncevaux völgye, az ég is leszakadott...
Mint földinduláskor, kő kövön nem maradt,
Lebénultak a frankok, a szó fennakadt,

Mikor a kőzapor nyomában több ezer
Páncéltalan harcos, össze-vissza fegyvert
Suhogtatva alá omlott a megrémült
Francia hadra – tudták eljött a végük...

Fehér-zöld-piros zászlókat lobogtatva,
Hallelujázva rontottak le Rolandra,
Nagy fejű, ólmos botokkal, parittyákkal,
Foguk között késsel, egyenes kaszákkal,

Mészárolták a talpig páncélos frankot,
Ütötték verték, ahol érték a baszkok!

– Ó, ezek a csontnyakú, ördögfi latrok,
Ó, ezek a hegyi rabló kecskebaszók! –
Ordít fel rettenetében a frank vezér
– Micsoda szégyen, hiába ömlött a vér,

Mekkora gyalázat szállt reánk! Bitangok,
Mindnek a torkát egyenként átharapom...

Oda az előhad, oda az utóvéd,
Alig maradtak páran, kár volt a szóért,
Káromkodott Roland, szidta a balsorsát,
Gyalázta az ellent, ritkította sorát,

Durand-nal, a kardja sok baszk szívet átszúr,
Nemcsak bajtársi, de másik fél is ámul...
– Ki fizeti őket, ki viszi a harcra
E vad hegyi népet, mi buzgalom hajtja?

– Kérdi Roland, s még mélyebbre döfi kardját –,
Hogyan viseljem bunkóik gyalázatát ?
– Ne mocskold őket herceg, Atlantisz népét
Ne gyalázd, szépségük onnan örökölték,

Ezért oly bátrak, vitézek, mindegyik hős,
Szabadok voltak és lesznek mindig is ők.
– Így szólt Turpin lovag Rolandhoz s könyörgött,
Hogy fújja meg mihamar a csodakürtöt!

– Meghallja jó királyunk s rögvest megfordul,
Jó híred csak nagyobb lesz, semmit se csorbul,
Virág-szakállú Károly megbosszul téged,
Hatalmas volta legyőzi e vad népet!

– Süllyedjek föld alá, haljak meg e percben,
Ha megfúvom a kürtöm nagy szégyenemben,
Hogy frankhon legelső lovagját a törpe,
E gyülevész, szoknyás csürhenép legyőzte! –

Ordítja kevélyen Roland –, csak azért sem!
Megbocsájtja Isten én igen nagy vétkem,
Mert azt hittem, hogy enyém az egész világ,
Hogy legyőzhetetlen a francia király!

– Fújd meg a kürtöt, jó uram, hosszan fújjad,
Halottak halma torlasztja el az utat
Előttünk, innen nincsen immár menekvés,
Százán se maradtunk a hadból, túl kevés

Ahhoz, hogy vitézként fordítsunk a harcon...
Győztek, felkoncolnak téged is a baszkok!
Eltűnnek, mint pára végén a csatának,
Nem lesz kiken királyunk majd bosszút állhat,

De legalább nem hagy itten elrohadni,
Végtisztességünk méltón meg fogja adni...

Száz sebből vérzik Roland, érzi halálát,
Szó sem hagyhatja el többé néma száját...

Ajkához emeli csontkürtjét borzadón...
A többi úgy történt, amint írva vagyon.

Ferenczes István átköltése

ESTEBAN ZAZPI DE VASCOS

1746(?)–1821(?)

Spanyol-portugál, egészen pontosan ibér dalköltő. Zsoldos, kincskereső, forradalmár, csempész, geográfus, szélhámos, több mint szabadszájúnak nevezhető röplapíró, örök békétlen, mindenkivel tengelyt akasztó, összevezető ponyvahős, akinek még pontos születési helye és ideje sem ismert. Az 1746-os dátum is csak egyik írásának a keltezése alapján valószínűsíthető, amelyből azt tudjuk meg, hogy betöltötte az ötvenet, és VI. Ferdinánd uralkodása alatt látta meg a napvilágot. Bár verseinek keltezése alapján sem lehetünk semmiben biztosak. Baszk származású volt, hisz a neve ezt eléggé egyértelművé teszi: a Zazpi de Vascos vezetéknev (amely lehet felvett írói álnév is), annyit jelent, mini Hét-Hetedik Baszk (a zazpi baszkul hetet jelent, s a spanyolok a baszkokat vascosnak nevezik). Egyaránt írt spanyolul, gallego-portugálul, az Ibér-félsziget valamennyi nyelvjárását ismerte, de indián kecsuául is tudott. Baszk nyelven írott szövege eddig még nem került elő, de verseiben többször hivatkozik szülőföldjére, származására. Gondolhatunk arra, hogy már zsenge gyermekkorában kiszakadt a baszk környezetből, az is lehetséges, hogy árva volt, talárt valamelyik szerzetesrend lelencházában nőtt fel. Tanulmányairól sincs biztos adat, de néhány keltezés. lábjegyzet alapján arra következtethetünk, hogy megfordult a cordobai, salamancai univerzitások környékén. Hosszabb időt töltött Toledóban mint katona, ahonnan többször megszökött, Portugáliában bujkált, biztosan elfogták, mert vagy rabként, vagy büntetőszázadi katonaként, Bourbon-házi III. Károly uralkodása idején kerül ki az Újvilágba. Szolgált az Új-Granadai és a La Plata-i Alkirályságok hadseregeiben, nem sokat. Biztos onnan is megszökök, még talán fővesztésre is ítélik. Nem tudunk biztosan semmit, csak annyit, hogy ott van a történeke sűrűjében, serény részese a latin-amerikai függetlenségi harcoknak. Az 1780-as évek már az utolsó inka király leszármazottja, José Gabriel Túpac Amaru felkelő seregei környékén találják, de ott van Miranda tábornok, majd Bolivar csapataiban is, részt vesz az El Libertador 1813-as caracai bevonulásán, a cartagenai vesztes csatában meg is sebesül. Hányódott a potosi ezüstbányák környékén, csempészett aranyat, gyarmatárut, embert, irtott erdőt, hittérítők nyomári eljut a legeldugottabb indián falvakba. 1820–21 táján az Amazonas őserdőiben nyoma vész.

Bizonyos, hogy nem róla lehet megmintázni a rettenthetetlen hős szobrát, hisz ha hinni lehet a feljegyzett legendáknak, pletykáknak, még útonállásra is adta a fejét, nem volt idegen a kártyabarlangok, bordélyházak világában sem, talán néhány árulásnak is részese lehetett. Katonának sem volt a legkiválóbb, hisz ha szerét ejthette, mindig megszökött, nemcsak a kaszárnyákból, hanem a harcok sűrűjéből is. Úgy hisszük, hogy a túlélést kereste mindenáron. Hányódásai során eljutott Dél-Amerika szinte minden tájára. Megfordult La Pazban, Limában, Cuzcóban, Macondóban, Bogotában, Oxyhuatwandzán, Trujillóban, Caracasban, Belémben, de az Antillákon, Mexikóban is hagyott nyomokat. Szédelgéseinek helyszínei számtalanok, életét verseinek, írásainak keltezése alapján (már amelyiket keltezte) amolyan puzzle-szerűen lehet összerakni, de rengeteg a fehér folt. Nincs összegyűjtött mű, feldolgozott életút.

Csak egy bizonyosság van: szövegeinek állandó műzsája egy cordobai illetőségű hölgy (vagy hölgyek), a titokzatos szenyóra, donna D. (Dolores, Deborah, Diana?), akit hol Amaryllaként, hol Fekete Liliomként emleget. Egyik Santiago de Compostellában keltezett dalában Szent Ferenc lányának nevezi, ami azt sejteti, hogy a hölgynek köze volt

a klarisszákhoz, dél-amerikai találkozásaikban is vannak ilyen jelzések, bár szinte biztosra vehető, hogy ideig-óráig férjezett volt.

Máshol viszont ordináre módon lekurvázza, bordélyházi szukának nevezi, poklok mélyére átkozza. Néhány töredékből az is kitűnik, hogy talán a hölgy miatt szökött meg, szándékolatlan került a fegyencszállítmányba, hogy eljusson az Újvilágba, bár fordítva is történhettek e „párviadal” eseményei. Nem kizárt, hogy a hölgy hajózott utána. Semmit sem tudunk biztosan. Csak egy igaz: műzsánk (műzsák?) feltűnik dalnokunk kalandos életének legtöbb helyszínén. Meglehet, hogy az ő élete is éppoly veszélyekkel és veszteségekkel telített, a túlélést kereső szenvedély és szenvedés volt. Hogy ennek a kapcsolatoknak voltak-e boldog, beteljesedett pillanatai, nem lehet tudni. Talán egy középszerű latin-amerikai ponyva az egész.

Don Esteban (így írt alá) műveinek egy töredékére a nyolcvanas évek elején találtam rá a tordai ferences kolostor padlásán egy egerekrágtá papírcsomag kibontásakor. Szerzetes nagybátyám szerint állítólag egy Pacho Benignusz nevezetű szerzetes hagyatékából került ide, aki mint misszionárius a 19. század végén Dél-Amerikát is megjárta. Azóta dél-amerikai magyar ismerőseim is küldtek nyersfordított Zazpi-verseket, aki tulajdonképpen egy nagy utánzó volt, hisz számos irománya elején hivatkozik nagy elődjei valamelyikére, és megjelöli a versformát is. Nem szuverén költészet ez, de egyfajta bűbáj lengi át. Az örökös hiányról, a mérhetetlen sóvárgásról, az élet hiábavalóságairól, az elmúlásról, a szerelem sivatagjairól, a vágyakozásról, honvágyról, hazavesztésről, a lehetetlenről, születésről, halálról üzennek szövegei. Akár kortársunk is lehetne.

Ferenczes István

Onagy Zoltán

Sötétkapu – Halottak napja*

Részlet

1956 október 25-e

1. Be a városba

Annuska. Ez egy becenév. Anna, Ancsa, Ani. Amikor veszekedtük, Ana, így, röviden, keményen, gondolja a férfi. Nem szerette. Nézett, hogy akkor most mivel bántott meg.

Egy kislány, egy kisfiú, amikor veszekszenek, amikor szerelmesen évődnek, amikor kettejüké a világ, amikor azt remélik, előttük a végtelen élet, jut idő veszekedésre, gonoszkodásra, játéokra. Jut idő, energia, mert az energia végtelen, gondolja a férfi, amikor meglátja a Várház utáni kanyarból, az addig az óriási jegenyefák takarta Bazilikát.

Meddig kislány a kislány, meddig kisfiú a kisfiú?, gondolja a férfi, amikor a bérelt autó bérelt sofőrje bekanyarodik a domboldalba vájt benzinkút elé.

Meddig érvényesek az ötven év előtti szavak? Meddig szólnak bele az életbe, dermesztik le az amúgy is dermesztő jelent?

Volt egy Annám, gondolja a férfi, és elsétál a kék épület mellett, hogy élőben, ne az autó ablakán át lássa Vaskapu meredekét, keresse meg a fák közül a völgyre néző zöld, szállkás turistaházat, és teraszán visszatükrözve lássa kölyökkora legkedvesebb, határtalan birodalmát, a völgyet.

Volt egy okos bátyám, gondolja a férfi.

Jó, ha a buta öcsnek jut egy okos báty, vele talán nincs elveszve a világban, gondolja a férfi. Azután mégis elvész. Nincsenek visszaiktatható rekonstrukciók.

Látja a szürkés-barnás őszi hegyoldalt, de nem látja az ösvényeket, látja a püspökség üres disznóneveldejét, a régi, romos kerítést, a sornyi rezgőnyarat a száraz oldalágakkal, de nem látja az ólak hosszú, vörös téglafalát, látja a Dunára futó árteret, de nem látja a gondozott nadrágszíjparcellákat, helyette leromlott, földön heverő szőlőültetvényt ipari betoncölöpökkel, ipari drótokkal, mellette ipari barackost nyakig a száraz idei gazban.

Látja a hajdani kisvárosból kivezető utat, jobbán a hajdani káposzta- és krumplitermelő telkecskék szerszámoskamrai helyén álló paradés palotákat, kovácsoltvas kerítéseket, autósboltot katonás rendbe felsorakoztatott árujával, Tüzipet égig érő építőanyag hegyekkel.

Nem lát semmit a gyerekkori gyümölcslopásból, a sétákból, csavargásokból. Nem látja Annát.

Semmit abból, amit most éppen szeretne.

* A regény, melynek részletét közöljük, 2006 őszén jelenik meg a Pont Kiadónál. (A szerk.)

2. Ötven év

A férfi ötven éve nem járta a várost. Októberben múlt ötven éve. Ma november ötödike, vasárnap van. Hideg. A fák, a bokrok, a táj porcukorral beszórva. A nap felhő nélkül a magasban, tombolva szikrázik ezen a fehéren. Sugaraival elmozdít a városszéli jegenyesor ágairól arasznyi zúzmaracsíkot, lefordulva végigrombolja az alatta fehérlő ágakat. Hófelhőként örvénylik a törzs mellett az árokpartig.

Nézi, ez a látvány megmaradt a városszélen. Az egyetlen. A hajdani faluszél, a Bánomi szőlőshegy helyén szürke lakótelep, ablakok és függönyök, apró erkélyek sora, kint felejtett muskátlis ládák, játszótér, szemétkonténerek négyesével.

Miután a bérelt autó megáll mellette, a férfi beszáll, kikanyarodnak a domb alól, a vám hídján át behajtanak a városba.

Az utca végén a Bazilika jön szembe. Lassan közelednek egymáshoz.

Nem sietünk sehová, mondja a férfi, csak arra vigyázzon, belénk ne rohanjon valaki hátulról.

Igen, uram, bólintja a bérelt sofőr.

Az cél előtt két-háromszáz méterrel behajtani tilos tábla. A Bazilikához vezető út lezárva. Balra el egy új, többsávos kerülő úton, onnan jutnak vissza a templom előtti térre, a bugaci letérőre.

A férfi a Bazilikát keresi fel először. Tudja, ez az egy nem változhat sokat, innen indulva visszaforgathatja az időt. Talán a Bazilika az egyetlen valós, eredeti formájában megmaradt test, amire támaszkodva az új város mögött felismeri a régít.

Ha fel akarom ismerni, gondolja a férfi. Ha egyáltalán.

Ha nem kiránduló vagyok a városomban ennyi év után, gondolja a férfi.

A főbejárathoz vezető sugárút mellett jobbra-balra parkoló, itt állítja meg a kocsit.

Egy óra múlva várjon, addig sétálok, mondja a sofőrnek. Reggelizzen. Kávézson. Csináljon, amit akar.

Itt is zúzvara borít mindent. Fehérek a rózsabokrok, a díszkivilágítás karcsú vasoszlopai, a hajdani Kanonok sort eltakaró fák és bokrok.

Kiveszi a sapkát, a sálát, a kesztyűt a hátsó ülésről, résmentesre zárja öltözékét, nyakon túl húzza a sportdzseki cipzárját. Hideg, éles szél fúj. Belekap szakállába, gömbölyűre fújja a kapucnit.

A Várhegyen mindig ez a bolond, kiszámíthatatlan szél, gondolja a férfi, és kezeit hátul összekulcsolva elindul az emelkedőn. Pontosan szemben a főbejáráttal.

Lassan lépdél, beledől a Duna felől hullámokban rárontó szélbe. Érzékeli, ahogy apránként beszívja az épület irdatlan tömege, ahogyan *itt* elvész. Az eltelt ötven évben gyakran eszébe jutott ez a fajta megsemmisülés, a világ egyetlen pontján érzett totális elveszettség. A férfi élt, járt amerikai nagyvárosokban, látta és érezte a toronyházak, felhőkarcolók környékén a felgyorsult szelet, látta, az építmények csúcsa felhőben, mégsem gondolta, hogy ő ott egy senki, egy por-

szem, ami beesik két macskakő közé, ott ragad, vége. Feladata volt, dolga volt, az intézte legjobb tudása szerint. Füttyült a felhőbe nyúló tornyokra.

Elveszni csak otthon lehet, gondolja a férfi.

Pontosabban, így elveszni, gondolja a férfi.

Megkerüli a központi szobrot, középre navigál, az óriási oszlopok alá. Nem lép fel a lépcsőkre, elsétál az alsó mellett. A sarkon ráfordul, és megnézi a táj képét. A Bugacra vezető utat látja, és azt, szinte minden megvan. Az iskola szemben, a bejárat előtti fák, balra a Kanonok sor zárt, masszív tömege, és jobbra is. A gőgös, büszke út is. Ugyanaz. Nincs változás.

Volt egy okos bátyám, gondolja a férfi, aki úgy szerette Annát, mintha a húga volna. És látja ballagni felfelé, ráérősen, beszélgetve, tervezgetve hármójuk életét.

Mindig elakad a lélegzete, ha erre a képre gondol, a reménytől kicsattanó kora őszi képre. A reggeli kék ég, a hűvös éjszaka után ébredező darazsak a virágokon, zöldellő fű az oldalakban. Most nem. Most csak néz. Nézi, ahogy vonulnak. A tizennyolc éves Anna könnyű kabátban, hosszú vörösseszőke hajában színes pánt, és a két fiú. Az egyik férfi már, feketén, borostásan, komoran és megfontoltan, a másik, a tizenkilenc éves vékonyhajú kölyök, akinek csupa nap-sütés az élet, csupa derű és kacagás.

A nőt közreveszi a két férfi. A nő néha oldalra húz, karjával odasimul a fiatalabbhoz, megérint, gondolja a férfi. Megérint, mint aki nem is, és mosolyog.

A két férfi tíz éve, szüleik halála óta a Várdombon, a Bazilika tövében, a hőmpölygő Dunát bámulva tárgyalják, beszélnek meg a fontos eseményeket, amelyek előttük állnak.

Rövidesen fontos események következnek. A báty november elsején elhagyja a várost, Pesten vállal munkát. A lány pedig odaköltözik a fiatalhoz az örökség szoba-konyhás házrészbe. Hogyan legyen. Mi tegyenek, hogy jó legyen mindenkinek.

Vihar készül, mondja a báty ötven éve. Húszadika óta összetartás van, senki sem hagyhatja el a Dobogókői úti laktanyát. Az élelmiszerszállító Csepelek fegyveres biztosítással jönnek ki a városba. Ilyen még nem volt. Nem tudom, mire ez a felhajtás. A katonák készülnek valamire. Készenlétben állnak. A laktanya területén munka nem maradhat félkészben, és minden Csepelt átvizsgáltak, rendben-e. Nincs szabadság, eltávozás.

A férfi megfordul, átlépdél az oldalhajót a Bazilikával összekötő irgalmatlan méretű kőív alatt, lesétál Várhegy vastag, várfalszerű terméskövekből falazott mellvédjéhez, nézi a folyamatot.

A város, gondolja, tele katonával. A Kanonok soron gépesített század, vagy ezred. A Szeminárium épületében is. Tüzérek, harckocsizók, légvédelmi tüzérek, híradósok, a katonaiskola, harckocsizó iskola, katonaműhelyek, javítószázadok. Itt volt a Kiegészítő parancsnokság szemben a Kanonok sorral.

A város, gondolja a férfi, tele laktanyával. Nem értem, hogy képzeltek, hogy megúszhatjuk. Hogy bárki élve megúszhatja.

Egyik laktanyában a klérus tagjai laktak, itt tanították a papokat. Szép lehetett. A másik szemben vele, a Bazilika másik partján. A harmadik laktanya város közepén, a Piac utcában. A negyedik fent a Dobogókői úton, az öreg Csalamádé temető mellett. Az ötödik, ami őslaktanya, Dorog és Esztergom között, Esztergom-Táborban. Harminc perces bicikliúttal érinthető mind az öt fegyveres banda. Innen nincs hová futni. Bármerre menekülsz, mindenütt fegyverek. Hogyan nem értették meg, gondolja a férfi, és tekintetével lassan végigköveti az emlegetett helyszíneket a hegyről.

3. Szólt a rádió

Szólt a rádió a Petőfi körről. Huszonharmadikáról. A munkásszállókról kitóduló emberek fűrtökben az ajtó előtti lépcsőkön, Budapest, Budapest, te csodás, gondolja a férfi.

Én meg közben asztalost kerestem, aki összeüt nekünk egy olcsó nagy ágyat, mert már csak hét nap maradt bátyám költözéséig. A dikóját félrehúzzuk a szoba másik sarkába, amikor hazavonatozik megnézni, miként vagyunk, legyen hol aludnia. Szalmazsákot kerestem az új nagy ágyba, mert hat darab drága lószőr matrac árát, amekkorára az ágyat terveztem, annyi pénzt égen, földön nem lehetett összeszedni.

Az asztalos is, a varrónő is, aki zsákvászonból megvarrta volna: Budapest és Budapest. Hogy mi van Pesten. „Jönnek az amerikaiak!”

Amikor berobbant egy-egy új hír, új rémhír, a rádióhallgató ember beállt a várakozó tömegbe, elkiabálta a mondókáját, rohant vissza, le ne maradjon a következőről. Másutt kirakva az ablakpárkányra a rádió. A nép áll alatta, issza az ígét. Bennem meg az elkeseredés, hogy második napja nem talállok asztalost. Nem és nem. Nincs és nincs egy ekkora városban.

A boldogság várt két év bujkálás, bokrok, szúnyogos Duna-part, elhagyott temetősarkok és a vágyakozással töltött éjszakák után. A boldogsággal nem törődött senki. Nekem kellett, gondolja a férfi, és én törődtem vele.

Anna lelépett az iskolából. A tanítás megszűnt. Kicsit megszűnt, kicsit nem. Reggel be, mutatta magát, aztán lelépett. Megbeszéltük, hol, mikor találkozunk. Minden helyszín Budapest volt, mindenütt a rádió. Tanár beszélgetett a diákkal, a másik tanárral Budapestről, meg a rádióról.

Mondom neki, gondolja a férfi, az istenke áldjon meg, nekünk fontos dolgunk van, már csak hét nap, és átemellek a küszöbön, az ölemben viszlek a szobába.

Jól van, nyugodj meg, mondja mosolyogva, minden rendeződik. Minden rendben lesz, meglátod.

Mindig mosolygott, gondolja a férfi. Mindig nyugtatott.

És ha két nappal később lesz nagyágunk? Akkor mi van, kérdezte mosolyogva.

Csakhogy én nem akartam késést, egy perc késést sem akartam. Nem, hogy két nap múlva, gondolja a férfi, azt akartam, hogy a bejárati ajtó előtt ölemben vehessem, és egy új nagyágyra fektethessem le. Két éven át minden álom

netovábbja. Egy rendes nap egy rendes ágyban, saját lepedőn, saját lavórban mosdva, saját törölközővel törölközve, saját papucsba lépve. Saját ágyban beszelgetni hanyatt fekve. Csak a harmincötös konyhai lámpa ég, ne legyen vak-sötét a szobában, hogy lássam Annát.

4. Buszok, vonatok

Nem járnak a buszok. Úgy emlékszem, azonnal nem járnak a buszok, a vonatok, gondolja férfi. Sztrájk? Vagy mi? Véget ért a tanítás az iskolákban, az utakon nem járt semmi, csak katonai teherautók, dzsipek.

A kollégisták elindulnak gyalog a környező településekre. Itt, a dorogi úton. Meg a dobogókőin. Meg a visegrádin. Csoportokban. A kollégiumi tanárok összeszedik az egy irányba tartókat, csapatban indítják útnak őket a biztonság kedvéért.

Csakhogy Anna velem, gondolja a férfi. Nem indíthatták el Csabára valamelyik transzporttal. Amikor aztán kiderült a zűrzavarban, hogy a kollégisták hazamentek, késő. Nem engedhettem el egyedül. A tanárok figyeltek pedig. De nem eléggé. Hazazavarták a gyerekeket, ha tüntetés lesz, ne legyenek már itt. A diákok biztonsága érdekében. Nem értettem meg csak később. Mi az, hogy a diákok biztonsága.

A pesti tanárok is hazaindultak gyalog.

A kollégium nincs zárva, de egyetlen villany nem ég egyetlen szobában, amikor felértünk, gondolja a férfi.

Most mi lesz?, kérdezi Anna rémülten. Benézel, hogy mi van?

Hazamegyünk.

És hazamentünk, gondolja a férfi. Végig a néma, sötét kisvároson. Három lámpa égett a nagyobb elágazásokban. Talán öt. Mindenki a lövöldözésekről beszélt egész nap, de nálunk egész nap csend, mint a kútban. Néma, fenyegető csend, amit csak néha szakított meg egy-egy üvöltő rádióhang. A katonákat Pestre vezényelték. Nincs, ki lövöldözzön.

Mentünk a járdán, fogtuk egymás kezét. Hűvös volt. Anna keze hideg. Arca is hideg. Átfagyott az átmeneti kabátkában. Odabújt, úgy lépkedtünk a sötétben.

A lakás üres, bátyám nincs. Az asztalon vászonban kenyér, a polcon kisbördönben zsír. A sparhelt még langyos, rajta meleg víz mosófazékban, a szobai vaskályha lobog. De üzenet semmi. Nem üzengetünk, mit üzengessünk. Mindig tudtuk, a másik merre, mi felé, minek. Most nem. Másnap árulta el, tudta, hogy hazamegyünk, látott bennünket a városban csatangolni, miután a kollégisták hazaszállingóztak. Ha Anna nem indult velük, hová mehetne?

5. A báty ágya

Gondban, de komoly gondban, használni merjem-e bátyám ágyát, gondolja a férfi. Könyököl a Duna fölött, mosolyog.

Most mi legyen? Mi legyen, gondolja a férfi. Az én fekhelyem nem ágy, hanem nyitható pad, magam is legurultam róla, ha nem figyeltem, arra hajtogat-

tam esténként a két lópokrócot matracnak, rá egy kevésbé szűrős vékonyka plédet, rá az ágyneműt. Kettőnek alkalmatlan, ha egynek is alkalmatlan.

De a bátyámmal mindent meg kellett beszélnem, gondolja a férfi, mert ha elmaradt az egyeztetés, napokig képes volt nem szólni, gondolja a férfi. Nem szerettem, ha nem szól. Nem szerettem, ha ezzel büntet. Nem szerettem, ha nem mondta elalvás előtt, jó éjt.

Féltem a bátyámtól, gondolja a férfi, féltem, hogy mindent jobban tud, még azt is, amit nem tud jobban. Meg attól is féltem, hogy gyáva vagyok. De ez most nem olyan helyzet, mint a többi, ami előtte jutott.

Megráztam magam, gondolja a férfi mosolyogva. Összenyaláboltam, és átágyaztam a bátyám ágyára.

Tiszta törölközőt kerestem Annának, flanelinget apám megmaradt kollekciójából, víz, konyha.

Azt kérdeztem, gondolja a férfi mosolyogva, nézhetlek? Soha nem láttam meztelenül. Két év alatt soha. Nézzél, válaszolta a lány, nézzél. Tiéd vagyok. Mindenem a tiéd, miért ne nézhetnéd, gondolja a férfi elszoruló torokkal.

Nem ezt mondta, gondolja a férfi, nem ezt.

Hanem azt: Nézzél, tiéd az életem.

Rögtön megszakad a szívem, gondolja a férfi.

A férfi sétál egy kört.

Megnézi a hófehér István-szobrot a hittérítő karddal, a gyalogutat a hegyoldalban, a világítást, a régi gondnoki házat, amire mindig úgy vágyott, most romként funkcionál, az alagútlejárót, a hegyoldal bozótosa helyén a rendet, az utakat. Aztán visszatér az előző pontra, ahonnan jól belátható a város, a folyam, a szomszéd vár, Párkány, a papírgyár kéményei, messze Tábor és Dorog, még messzebb a nyergesi lankák.

6. Az első

De én is nézlek, mondta a lány tréfásan fenyegetve, gondolja a férfi. Azt már nem, válaszolta volna azonnal, de nem mondhatta, nem, hogy szégyenlős, hogy sorozáson is éppen el nem sülyedt a szégyentől, ahogy ott álltak pucéran, mezítláb a hideg kövön, a felöltözött, pálinkától piros fejű tisztek előtt.

Először láttam meztelen nőt, gondolja a férfi, az első nőmet először meztelenül. Szébb volt, mint a képzelet. A szem jobban érzi a formákat, mint a kéz, a kéz durván, elnagyolva közvetít az agynak, lemaradnak az ívek, a szépség, a légység.

Előbb fent. Előbb Anna dobta le a felsőrészt, arcot, nyakat, hónaljat mosott, aztán magára kapta az inget, gondolja a férfi. Én ugyanabban a vízben, ugyanúgy. Aztán Anna guggolt a kislavór fölé, locsolta magát, mosogatta le a szappant, de az ing szárnyait olyan ügyesen igazította, hogy nem láttam sokat. Magyarul semmit. Aztán én guggoltam a kislavór fölé. Rajtam nem volt ing. De szép, mondta Anna egyszerűen, mintha virágot, vagy madarat látna.

De szép is volt, gondolja a férfi.

Mielőtt lefekszünk, a szakadt pántú papucsban kicsoszogok az udvari falikúthoz, megtöltöm a mosófazekat, fel a szobai a kályhára. Csak aztán össze.

Csak aztán bújtunk össze, gondolja a férfi. Először teljes felülettel, első esetben úgy, mint a házasok, akiknek mindent szabad, és akik mindent tudnak.

Nem tudtunk sokat, gondolja a férfi, de igyekeztünk, ha már ilyen szerencsénk volt.

7. Forró csokoládé

Nem követték az időt, mikor aludtak el, nem is követhették, mert többször elszundítottak az éjszaka folyamán, többször megébredtek. A bátyja keltette valamikor hajnalban.

A bátyó keltegetett a sötét szobában, gondolja a férfi, csak a konyhai villanyt kapcsolta fel, hirtelen azt se tudtam, mi van, hol vagyok, hogy nem a padon. Kicsit elkábulva.

Ssh, halkít a bátyám, ne ébreszd a lányt, megyek dolgozni, ha van munka egyáltalán, de bemegegyek, gondolja a férfi. Úgy morgott, mintha normálisnak találná, elfoglaltuk az ágyát, hogy a kályhán fedetlen maradt mosdóvíz félig elpárolgott, hogy a szobában a nedvességtartalom, mint a dzsungelben, hogy Anna itt van. Úgy történt, láthatóan úgy, ahogy gondolta. Minden rendben.

Kenyeret vág, szalonnát, és eltűnik, gondolja a férfi.

Pakol magának valami ennivalót, gondolja a férfi, és elmegy, mintha itt se lett volna. Még hallom az udvarra nyíló konyhaajtó csukódását, aztán a nagy kapukulcs hangját a zárban, az ablak sötét. Nincs, talán nincs hat óra.

Visszafészkelődtem, gondolja a férfi, vissza a kis test mellé, akiért ezen az éjszakán túl én vagyok felelős, már nem az apja, nem az anyja, csakis én. Forró volt, feszes és sima. Óvatosan eligazítottam a takarórészét, ő meg odabújt, átölelt. Kikarolt az álomból.

Aludtunk, gondolja a férfi, aludtunk, mint akik körül a világ gömbölyű, az élet szép, és reményteli, mint akik ezer évre számíthatnak egymás mellett, ezer évig számíthatnak egymás erejére, segítségére, szerelmére.

Aludtunk, gondolja a férfi, az első igazi férj, feleség éjszakája után, fáradtan, boldogan az átforrósodott paplan alatt, aludtunk a boldog szerelemben gondatlanul, akik előtt nem lehet akadály, ha van, átvágják. Aludtunk a rózsaszínben, ahogyan kell, amilyen selymes rózsaszínben csak alhat egymás lélegzetvételében tizenkilenc éves férfi, tizennyolc éves nő.

Nem kell asztalos, mondta Anna reggel, minek asztalos, jól elférünk az ágyon, gondolja a férfi. Csakhogy nem arról van szó, hogy mi elférünk, hanem a bátyám tudjon aludni valahol, ha hazautazik Pestről, és arról, hogy mégse tehetem meg, hogy a padomon aludjon.

Kérdezzük meg őt, mondta a lány nagyon racionálisan, és ha igent mond, keresünk asztalost, vagy ácsot, a huzatot, és ha kapunk hozzávalót, megvarrom. De nincs varrógépünk, válaszolta férfi is nagyon racionálisan, bár azt belátta, hogy a bátyját valóban meg kellene kérdezni, hogy mit szól a dologhoz, az ágy-

problémához, hátha még segíteni is tud egy olyan asztalos előkerítésében, akinek kedve is van, szerszáma is, faanyaga is.

Gyorsan begyűjt a sparheltba.

Előbb ki a kamrába aprófaért, gyorsan begyűjtök a reggelihez, gondolja a férfi. Az ég nagyon lent a földön, mert a platni percekig füstöl a peremeken, keserű, fekete pamacsokat pöfögve. Alig szellőzik ki, áll a levegő, áll a világ. Évek óta kiszolgált, felfűrészelt, széthasogatott talpfákkal tüzelünk, az égő kátrány keserű, orrban megtapadó bűzét évekig, még Amerikában is éreztem.

Fel a csőrös teafőzőt, megmosok öt nagyobb krumplit, be a sütőbe, a rácsra.

Anna nem kel, néz az ágyból, gondolja a férfi, figyeli a gatyában, atlétában sürgő, forgó házigazdát a nyitott konyhaajtón át. Aztán kiszól, hogy nem volna-e kedvem visszafeküdni, ha már minden *kinti* házi feladatomat elvégeztem. Ezt mondja, ha a kinti házi feladataiddal végeztél. Ezt kérdezi mosolyogva, és azt jelenti, ha a kintiekkel végeztem, volna még benti feladat is.

Szép, gondolja a férfi, de olyan szép, életem legszebb mosolygó, csábító, kurvas mondata, el nem hittem volna, hogy egy nő ilyet kiejt a száján, hogy ő hívjon, ő nyissa meg a paplan alját, emeli, hogy becsúszhassak mellé.

Nagyon sok mindent nem tudunk az életből, gondolja a férfi, de nem tudjuk, mit nem tudunk, így aztán gyönyörű minden.

Aztán valamikor mégis felkelünk, gondolja a férfi, bezárom a közös udvarra nyíló konyhaajtót, nehogy ránk törjön valaki, összefröcsköljük faltól-falig a konyhakövet, ahogy nevetve és boldogan besegítünk egymásnak, le az asztalhoz, szikkadt töpörtyűt, sós fehérszalonnát eszünk, istenem, gondolja a férfi, sós fehérszalonnát ötven éve utoljára, kevés száraz félbarna kenyeret, sült krumplit, vöröshagymát.

Egymásra lihegünk, gondolja a férfi, hogy na, elég bűdös vagyok már? És nincs hagymaszag.

A fiatal szájak, gondolja a férfi, vagy a fiatal, boldog orrok megváltoztatják az érzékelhető jelent. Minden látható szín más tónusban jelenik meg, amilyenben akarják, minden érzékelhető szag olyan, mint ahogy akarják, a világi dolgok kedvük szerint alakulnak, amíg ketten, amíg csak ők ketten, amíg összekapaszkodva, amíg egymás mellett. Nincs politika, nincs gazdaság, nincs gazdag és szegény, nincs hagymaszag. Ami közben van persze, hogyan is ne lenne. De ők nem veszik tudomásul.

A kései reggeli után, amely akár már ebédnek is nevezhető, elpakolják az asztalt.

Meleg volt a konyhában, a kályha is a szobában, a sparhelt is befűtve, gondolja a férfi, nem öltöztünk, én gatyában, trikóban, ő meg a bugyi fölé húzott flanelingben. És a meleg nem bágyasztott el, teli has nem lassított le bennünket. Amikor elpakolgattunk, hogy akkor egészségünkre a reggelit, megyek, hogy visszaágyazom az ágyneműmet a padra, Anna rálök az ágyra. Hogy akkor most a desszert. Hogy a tejszínhabos forró csokoládé.

Ez volt az álma, gondolja a férfi. Olvasta valahol, hogy az urak forró tejszínhabos kakaóval fejezik be az étkezést, ez naponta eszébe jut a menzareggelinél,

menzaebédnél. Kétnaponta emlegette. Ha jót akarok neki, mondta, ha igazán jót akarok, ha meg akarom lepni úgy, hogy boldoggá tegye, nem aranyat, ezüstöt, nem kopogó báli lakkcipőt kér, hanem tejszínhabos forró csokoládét.

Én nemigen vágytam erre, gondolja a férfi, nem vettem komolyan, hogy egy okos, felnőtt nő ilyesféle után vágyakozzon, hogy amikor valami baja volt, összezördültünk, azzal nyitott, hogy mert ma sem hoztál.

A békekötés meg azzal kezdődött, gondolja a férfi, hogy esküdöztem, ha Tolnát, Baranyát össze kell járnom, akkor is szerzek holnapra, vagy jövő hétfőre. Anna azt válaszolta, jó, ha megesküdöttél, már nem is kell.

De ebben a formában, ágyi desszert formájában, gondolja a férfi, eddig soha meg nem jelent. Igaz, nem is tudott volna. Két év alatt először sikerült egy ágyban aludniuk.

8. „Apám cipője”

A férfi a Várhegyen könyököl. Már jó órája áll a szélben, amikor meglátja a hidat. Láta eddig is, mert ott volt a Duna fölött eddig is, de ő a roncshidat látta. Az új hidat nézte, de a roncshidat látta, az árván meredő hídlábakat, a párkányi és az itteni oldalon az egy-egy ép panelt.

Megdörzsöli a szemét. Hát ez jó.

Ekkor ballag át a Bazilika boltíve alatt a bérelt sofőr, keresi a férfit.

– Minden rendben, uram? – kérdezi.

– Minden OK – válaszolja, – maradok még. Majd jövök.

Nem hallgatjátok a rádiót?, ezzel érkezett a bátyám, gondolja a férfi. Diáküntetés van a városban. És elment.

Nem hallgattuk a rádiót, gondolja a férfi, egymást hallgattuk, egymást hosszan, meg röviden, halkán és hangosan, nem tudtunk betelni egymás hangjával, testével, mozdulataival.

A hajával sem tudtam betelni, gondolja a férfi. Amikor fölém térdelt, amikor rákönyökölt a mellemre, haja arcomba ért, milyen jó volt, milyen cirógató együtt az egész, hogy aztán ötven évig senkitől ne viseljem el, ötven évig idegesítsen ugyanez.

Milyen különös szerkezet az ember, gondolja a férfi, milyen szegény, szerencsétlen, elveszett boldogan is, boldogtalanul is.

Elfeledkeztünk a rádióról. Mindenről. Ami nagyobb baj, Anna szüleiről is, akiket valami módon értesíteni kellene, de hogyan. Nem jár semmi. Telefonjuk nincs. A postára lehetne telefonálni, megkérni valakit, hogy vigye el az üzenetet, minden rendben, ne aggódjanak. Csakhogy normális napokon is fél nap egy telefon, ezek pedig nem normális napok, amikor senki nem utazik, mert nincs mivel, mindenki telefonálna.

Annát nem aggasztották a szülei nagyon, gondolja a férfi. A falujából hárman laktak a Kerek templom mögötti kollégiumban, közülük egy lány biztosan a városban, nagynénjénél maradt, nem indult haza, mert nem lehetett akkor még tudni, mi lesz, a másik meg falun kívül él, tanyán, csak nem fut össze a szü-

leimmel, kombinált Anna. Aztán meg ha igen, előbb megtudják, hogy veled vagyok, zárta le. Mit tehetnek? Veled vagyok, tiéd vagyok. Háborognak, aztán megnyugszanak. Egy lány nem pucolhatja harmincéves koráig az apja cipőjét, mondta Anna.

Egy lány nem pucolhatja harmincéves koráig apja cipőjét, gondolja a férfi, akkor inkább a tiédet, kétszer naponta.

Istenem, gondolja a férfi, istenem.

9. Diáktüntetés

Csütörtök volt, gondolja a férfi. Délután kísértünk. A Széchenyi tér tele. A város tele. Katonák sehoh. A népek ragyognak. Mi is ragyogunk. Az emberek boldogok, üvöltnek a boldogságtól. Mi csendben vagyunk. A népek mámorosak. Mi is mámorosak vagyunk.

Üvöltve szónokolnak, hogy támogatják mindazt, ami Budapesten történik, gondolja a férfi, az egész tér egy üvöltés, egy üvöltő mosolygás. Mindenki Nagy Imre mellett áll, azt akarják, hogy tüntessék el a Rákosit a bandájával együtt. Na hiszen, gondoltam akkor, és kinyomakodtunk a tömegeből. Nem volt könnyű. Soha nem bírtam a tömeget, gondolja a férfi, mindig a magam útján. A tömegben nem te döntesz, elsodor a nyáj.

Aztán jöttek a *hellesek*, a szakiskolából, valahonnan egyszer csak megjelentek a Kossuth Lajos utcán, éppen kijutottunk a Posta-közön. Zárt, katonás rendben. „Ez a haza magyar haza, minden orosz menjen haza!” Nem volt szép, gondolja a férfi. Gyerekes volt. Minden gyerekes, zavaros, kaotikus, zsidongó. Nem látzott, merre tart a nap, nekem meg az asztalos járt a fejemben. Az asztalos, meg az, hogy már csak hat nap van hátra, hogy átszabjam a szobát.

Sodródtunk, gondolja a férfi. „Aki magyar, velünk tart!”

A Központi kávézónál kirángattam Annát a diákokat a járdán követő tömegeből, visszakanyarodtunk a Széchenyi térre, ahol egyre sűrűbb a tömeg, hogy megnézzük a Széchenyi úton az egyik házat, a cukrász mellett, úgy emlékeztem, ott régebben működött egy asztalos.

Mindenütt, minden kisebb, minden nagyobb csoportosulásban Budapest, a pesti dolgok. Aztán behajtott a térre egy vakmerő motoros, leállította a Pannóniát, felállt az oszlop peremére, ordított, hogy „azonnal oszoljanak!” Elkurjantotta magát vagy ötször. Dermedten nézték. A tömeg, miután rájött, hogy ez nem idióta, nem viccel, rávetette magát. Két másodpercen múlt, hogy le nem tépték a fejét, meg azon, gondolja a férfi, hogy pöccenésre indult a motor, átvágott egy ritkább résen, felugratott a járdára, eltűnt a Postaközben.

A motoros bolondot megemésztve új jelszó, menjünk zászlókért a város-házára. „Aki magyar, velünk tart!”

Végig szorítom Anna kezét, vagy zsebre vágom a magaméval együtt. El ne vesszen a hangos, feszült, kiáltozó összevissza tömegben. Nem jutunk át a tér másik felére, hogy megnézzem a kaput, amiért ide jöttünk, a cukrász fölött.

El a Hősök terére. Közelinek tűnik. Nagyon közelinek, gondolja a férfi. Onnan át városon a Sobieski-szoborhoz. Ez is közeli. Percek alatt. Rohan az idő.

Nem tudom, mit keresünk ott, gondolja a férfi. A tömeg beszív, elvarázsol. A közös hangzás, a ritmus, a Nemzeti Dal, a Himnusz, az, hogy az egészből a nők hangja is mélyen zeng, fájdalmasan, félelmetesen. A lányoké. Anna basszusa, hogy csodálkozom. A csiripelő, lányhangú Anna basszusa, de ha nem is basszus, legalább baritonon nyomja a dalt a karomról. Teli torokkal. A Himnuszt.

A Sötétkapu sorompójánál fegyveres őrok. A katonák állnak és néznek. Ezer ember. Talán kétezer. Nem tudom, gondolja a férfi, lehet tízezer is. A tömegből nem látni ki. Én néhány megszeppent kiskatona. Sorkatona.

„Le a csillaggal!” – üvölt a tömeg. Le a csillagokkal! A tiszthelyettesek és a katonák egy része leszedi a sapkajelvényt, kidobják a tömeg elé, gondolja a férfi. Tisztán hallatszik, ahogy peng a fém a kövön. A tetőcsillagot is hanyatt buktatják. Vagy hasra, gondolja a férfi. Egyszer csak eltűnik a sarokról, nincs többé.

A katona, gondolja a férfi, árva, ha nem kap világos parancsot. Nem tudja, mit tegyen, merre forduljon, kire lőjön, melyik fegyverét használja. Fél. A katona egy csürhe parancs nélkül. Másnapra újra áll a tetőn a csillag, ismét felrakják a csillagos jelvényeket, a sapkacsillagokat. Később, amikor Nagy Imre felhívására a forradalom mellé állnak, újra leszedik. Szegények, gondolta a férfi. Sok tiszt megöszülhet ezekben a napokban.

Így sötétedik be, gondolja a férfi. Homályos, zsibongó képek, ködfoszlány, arcok egy-egy villanásra, egy sápadt katona arca, egy üvöltő, középkorú férfi a diákok között, kézzel kötött csíkos pulóverben. Két foga hiányzik középen a felső fogsorból. Ő a parancsnok. Vagy mi. Előénekes. Előénekelte a jelszavakat. „Ez a haza magyar haza, minden orosz menjen haza!”, „Esztergomba Mindszentyt”. Nem tudom, ki az a Mindszenty. Anna se tudja. Senki nem tudja a körzetben, de üvöltik, Esztergomba Mindszentyt!

És a másik, az öltönyös, tanárképű férfi, a diákok között. Akár egy tábornok. Vagy hajóskapitány a háborgó tengeren.

Előtte a tanárképű az Hősök tere lánckerítése oszlopáról megpróbálta rávenni a tömeget, a városháza előtt mondják el a mondandójukat. De senki nem hall semmit. A tömeg nem mozdul. Aztán két diák megkerüli a tömeget, belekarol a zászlótartóba, átkísérik a város felőli oldalra. Új jelszó: Kövessük a magyar zászlót! Aztán újra a Széchenyi tér.

A magasban vörösen ragyogó megvilágított vörös csillaggal húsz árnyék birkózik, küzd a városháza tetején. Halljuk a csattanásokat.

Én meg, gondolja a férfi, mert közel vagyunk, mert Anna reszket, mert én is reszketek, kisorolunk a menetelők közül, hazafelé vesszük az irányt.

Kövess engem, mondtam Annának, gondolja a férfi, kövess engem.

10. Az utolsó vacsora

Kellemes meglepetés, meleg lakásba érkezünk, gondolja a férfi. Egy nap, ha kimaradt a fűtés, hidegebb képes lenni, mint odakint az udvaron a szigetetlen mennyezet, a vékony választófal miatt. Az asztalon cédula, rajta a báty tintaceruzás írásával: „Nem jövök haza, bent alszom a gyárban. Főztem paprikás krump-

lit, egyetek. Vigyázzatok egymásra!” A két sor közé, az *egyetek* és a *vigyázzatok* közé utólag megnyálazta a tintaceruzát, háromszor akkora betűkkel beszorította: NAGYON.

De jó. Ezt mondta Anna, gondolja a férfi.

Négy-öt napra főztünk, ha főztünk. Káposztát, gulyáslevest, babot, paprikás krumplit. Csupa tartalmas, zsíros, laktató egytál ételt. Ami bő kenyérrrel, savanyúság nélkül is ehető. Savanyúságunk nem volt soha. Nincs, ki elrakja, nincs asszony a házban, csak két fiatalember. A krumplit úgy, ne legyen vita, a bele való kolbászt kettévágva, nem darabolva, csak ketté. Mindenki a magáéval gazdálkodott. Úgy osztotta be, ahogy tudta. Bátyám takarékos ember. A kolbásza mindig nagyobb, mint az enyém. Én előbb megettem a kolbászt, hogy ne bosszantson, másnap az üres krumplit, annyiszor üreset, ahányszor jutott. Az üres sem üres annyira, ott az apró kockára vágott sült szalonna, a hagymás szaft. Néha, amikor együtt eszünk, bátyám megszán. Vág néhány hajszálvékony karikát, tányéromba dobja. De hozzáteszi: mondtam már, hogy ne zabáld meg egyszerre az egészséget. Nem bírom látni.

Várom, most hogyan, gondolja a férfi. A lábas lefedve a tűzhely langyos felén. Le a fedőt. Háromfelé vágva úszik a száraz lókolbász a fehér krumplihasábok közt a vörös lében. Anna befogadva. Anna a családhoz tartozik. Nem mondtam, nem is tudtam volna megfogalmazni a lánynak, csak jól esett. A melegedni felrakott mosdóvíz is. Az is, hogy bent alszik a gyárban. Az is, hogy NAGYON.

Ennyi utal ötvenhatra, ötvenhat október huszonötödikére, gondolja a férfi. Bátyám figyelmeztető nagybetűi.

Meg se csókolnál egész nap, mondta Anna, gondolja a férfi.

Nem hát. Csak egész éjszaka, meg egész délelőtt, mikortól számolod az egész napot? Egyik kezével tálalt, a másikkal átkarolta a nyakam, megcsókol. Végre, mondta. Már attól félttem, néznem kell valami tüzes forradalmárt.

Ekkor világosodott meg, Anna mondta ki, én csak a káoszt érzékeltem, ez forradalom. Forradalom van. Üresek az utcák. Nincs rendőr. Nincs katona. Csak emberek. Nincs Párt, gondolja a férfi. Hol a Párt? Bebújtak a patkánylyukakba, gondolja a férfi.

Anna kenyeret szelt, visszacsomagolta a vászonba, leült szembe. Mosolygott. Egész nap mosolygott. Amikor vacogott, akkor is. Ültünk a falhoz tolt konyhaasztal két végén, ültünk a harmincötös égő félhomályában, Anna ragyogott, gondolja a férfi. Mint a nap, úgy. Ránéztem, ahogy a kanállal vagdosta a nagyobb krumplihasábokat, aztán villával összetörte, mert, mint mondta, úgy szereti, ha pasztás. Így mondta: pasztás, gondolja a férfi. Ekkor hallottam utoljára: pasztás.

Azt éreztem, nincs nálam boldogabb ember a föld kerekén. Nem félttem most se az apjától, se hisztérikus anyjától, nem érdekelt katona bátyja sem, aki valahol a határszélen töltötte három évét. Minden egyszerűnek tűnt köztünk, áttekinthető és szépséges. Odakint a zűrzavar, ezt éreztem, mi ketten pedig két nő-

vény Isten csillagos ege alatt összekapcsolva, összeölelkezve, van egy bátyánk is, aki figyel ránk, és vagyunk mi.

Ki árthat nekünk?

Átharaptam volna a vasat is érte, gondolja a férfi.

Ettünk. Kitorölgöttük a tányért, hogy könnyebb legyen mosogatni, gondolja a férfi.

11. Jelszavak

Könyököl a szélben, nézi a Dunát, a táncoló fényt a szélben fodrozódó fel-színen. Ez meg milyen csendben tűr mindent, gondolja a férfi, ötven éve ugyan-ez, ugyanígy.

Emlékei közt kotorász, évtizedek óta nem jutottak eszébe a jelszavak. Nem szerette a jelszavakat. A jelszó letakar, elfed valamit, ami aztán soha többé nem látszik, a jelszó törli alóla az eredeti jelentést, a lényegét.

A „Lengyelország példát mutat, kövessük a magyar utat!” jut eszébe először. A jelszavakat, gondolja, politikailag művelt koponyák találhatták ki, mert ő nem-igen ismerte az utat, amit a lengyel példa mutatott.

Aztán a „Munkás-paraszt gyerekek, együtt megyünk veletek!” Amiben a munkás-paraszt szerepelt, akkor is fájt, ma is fáj, gondolja a férfi, de hát aligha léphetek ki a sablonokból, a kor szóhasználatából.

Aztán a Nagy Imrész: „Új vezetést akarunk, Nagy Imrében bizalmunk!” Bizalom, jól nézünk ki ezzel a bizalommal, gondolja a férfi. Hát nem mindegy, a kenyér melyik felét kenjük meg szarral? Rádásul milyen sánta, ügyetlen szöveg, rádásul úgy harsogtuk, mintha Istent szólongattuk volna. „Rákosit a Dunába, Nagy Imrét a kormányba!” Az anyja, de bátor, gondolja a férfi. Még hogy a Dunába.

Egyre másra visszaköszönnek a jelszavak. Ötvenféle jelszó elhangzott, amíg a Hősök teréről felértek a Bazilika alá. Hallja, ahogy dörgött a „Nem állunk meg félúton, sztálinizmus pusztuljon!” Senkinek nem jutott eszébe, gondolja a férfi, hogy a sztálinizmus mi magunk vagyunk.

Aztán: „Vesszen az önkény, éljen a törvény!” Még hogy éljen a törvény.

Két törvény van. Az egyik az erősebb kutyáé. A másik, hogy a víz lefelé esik, lefelé folyik, gondolja a férfi.

12. Utolsó éjszaka

A vacsora utáni mosakodásból most nem csinálunk külön ünnepet, gondolja a férfi lefordulva a jelszavakról, az megvolt tegnap is, reggel is. Amíg Anna mosdik, gyorsan ágyazok, aztán én mosakszok, addigra Anna az ágyból kukorékol.

Ne kapcsold le a villanyt, mondta, de rakj még a kályhára, és pontosan húzd össze a függönyöket, ne lássanak be a szomszédok, ha elmennének az ablak alatt, gondolja a férfi. Az udvari pottyantós hátul a folyosó végén. Az ablak is elég alacsony, hogy belásson, aki nagyon akar.

Világosban csináljuk, jó?, kérdezte Anna, és amikor a vaskályha dübörögni kezdett, én átvizsgáltam az ablakot, bezártam a konyhaajtót, résnyre hajtottam

a szoba és a konyha köztit, mert az udvari ajtó üvegén átlátszó gézfüggöny a kór-
házból, onnan is beleshetni az ágyra.

Látni akarok mindent, téged akarlak látni főleg, amikor ölelsz, mondta Anna, gondolja a férfi, és ezzel hirtelen nem lehetett mit kezdeni. A szemérem nagyhatalom. Az emberbe belenevelt, vele született szemérme, az, hogy csúnya, hogy szokatlan, hogy gusztustalan, és mindenféle. Aztán valahogy lassan megbékéltem. Anna ebben is ügyesebb volt, tehetségesebb. A paplan alatt kezdtünk, mint tegnap, arcával, ajkával végigmaszatolt a mellemen, a hasamon, aztán egyszer csak eltűnt a paplan alatt, csak a haja lógott ki, az követte a mellemen, apródonként siklottak lefelé a göndör vörösszőke fürtök, mint a kígyók. És odaért. Oda le, gondolja a férfi. És bekapta, se szó, se beszéd.

Megrendített, szó, mi szó, gondolja a férfi. Mint aki nem először csinálja, ez jutott eszembe azonnal, szégyelltem magam miatta, szégyelltem magam a szégyenkezésem miatt is, amiatt is, hogy így meglepődtem, megijedtem, hogy kényelmetlen volt, szokatlan, de nagyon jó.

Zavarban voltam, ahogy egy kisfiú zavarba jön, ha illetlent kérdeznek tőle, gondolja a férfi, mert a szerelmem sokkal inkább tündéri volt, mint technikás, ha hozzáérhettem, nekem elég volt, azon nem is gondolkodtam, hogyan kell másként, hogyan jobban, szebben, tartalmasabban. Tizenkilenc évesen.

Az is zavart, hogy minden előtt az jutott eszembe, nem először csinálja, gondolja a férfi, belém szakadt a féltékenység, hogy tényleg nem, ha ennyire ügyes és hűvös, ennyire tudja, hogyan kell, gondolja a férfi, és elmosolyodik, tizenkilenc évesen miképpen működik a fiatal férfiak agya. Mert közben azt is tudta, két éve, két hosszú éve minden szabad percüket együtt töltötték, hogy Anna szűz volt, hogy szerelmes volt, két éve volt szerelmes belé, a féltékenység mégis félre tolt minden rációt.

De erre, így, nem volt mód. Arra volt mód, ha nagyon-nagyon akarták, ha már nem lehetett tovább bírni, elbújtak valahol, szabaddá tették a ruházatot a legszükségesebb helyeken, csak annyira, hogy a dolog menetét ne akadályozza, és kész. Közben féltek a gyerekáldástól, féltek, hogy felfedezik őket, aztán pirultak, és megnyugtatták egymást, jó így is, ha nem lehet másképpen.

Aztán csak megbirkóztam a feladattal, gondolja a férfi, Anna ebben is sokkal jobb, vezet, mint a táncban, a konyhában, az ágyban, mintha idősebb és tapasztaltabb volna, pedig dehogy, csak érzéke volt a jóhoz, hogyan legyen jobb, hogyan feszesebb, színesebb. Hogyan legyen valami tartós, hogyan zengjen évekig a gyomorban, a szívben, mint a harang.

Lelőkte a takarót, és ott volt a harmincötös lámpa szürkés fényében, gyönyörű szépen, gondolja a férfi, haja hátradobva, én meg benne, tenyerei kiterítve a hasamon, mellei a combjaimon, feje le, föl járt, és olyan hangosan cuppogott, hogy attól féltem, az egész udvar hallja.

Az is eszembe jutott, gondolja a férfi, mi volna, ha a bátyám véletlenül megérkezne, van kulcsa a bejárati ajtóhoz, simán, hang nélkül beléphetne, meglátná ezt, Annát kurvának gondolná. De nem jött, én pedig nagyon gyorsan, talán másodpercek alatt megfeledkeztem a bátyámról.

Órák teltek el, gondolja a férfi, szerintem órák, és valahogy én is odakeveredtem a jóba, a combok közé, az erdős dombocska alá, a különös, ide-oda hajló húsok és illatok közé. És Anna ebben is, hogy még ebben is, mint mindenben, a kis zseni. Nem mondta, hogy most te. Hányszor elhangzott a következő ötven évben: „most akkor te!”. Úgy fészkelt, mozgott, irányított, úgy tekeredett föl rám, hogy egyszer csak bent jártam az erdőben, ahol soha nem, nem is tudtam, hogyan kötelező mozogni odabent, milyen irányokból jönni, menni, mi a teendő. Gondolom, csak tátottam a szám, mint a kismajom a karácsonyfa előtt, mert addig nem láttam élő karácsonyfát ilyen közelről csillogni. Távolról is összeszesen tegnap a kislavór fölött. De egyszer csak ott voltam. Odajutottam. Először érezhettem a két összecsukódó comb selyemfinomságú bőrét az arcomon, először hallottam serkenő szakállkára, hogy „szúrsz”, először éreztem a semmihez se hasonlítható ízek savanykás, édes kombinációját, először éreztem rövidnek a nyelvem, mert ment volna befelé, ütközésig, miután rájöttem a módjára, hová és hogyan.

Istenem, gondolja a férfi, istenem...

Órák után, gondolja a férfi, órák múlva, mert óráknak tűnt, időtlennek, Anna fölülkerekedett, legyűrte, lenyomta, maradj, és újra hallhattam az medvebocshangú elégedett mormogást gyomorból, ami Anna élvezetét kísérte. Aztán összeomlottak levegő nélkül.

Ha most nem lettem terhes, mondta később Anna, gondolja a férfi, akkor soha. Egyenesen a szívembe lőttél.

Istenem, gondolja a férfi, „egyenesen a szívembe lőttél”, de szép volt azután egymáshoz fordulva összebújni, rápakolni a kart, odahúzni vele, a másikat a feje alá tenni, rápakolni a felső lábat, az alsóval odasimulni, érezni a mellbimbót, a halk szuszogást a fülcimpán, érezni a lassú visszatérést a földre, az ernyedést, és aludni, aludni.

Egyenesen a szívembe lőttél, beleborzong. Mintha előre tudta volna, gondolja a férfi. Ezt is.

Madár János

Viszik a szelek

Megvakult szemmel nézett a semmibe,
a létra legalsó fokán ült.
Kérges kezével kukoricát morzsolt,
kajla kalapja felrepült.

Viszik a szelek égen
és kihűlő földön át.
Szétszórt rögökre hagyta
végső, kihantolt otthonát.

Csak egy rozzant fejfa hirdeti,
s a szegénységtől búzló kor.
Hogy itt élt nagyapám
hajlott háttal valamikor.

Lázás éjszaka

A hallgatás riadt mellkasából
feltör a csönd, semmivé feketült ének.
Visszhangzik kő, temető –
homlokom fordítom rettentő szélnek.

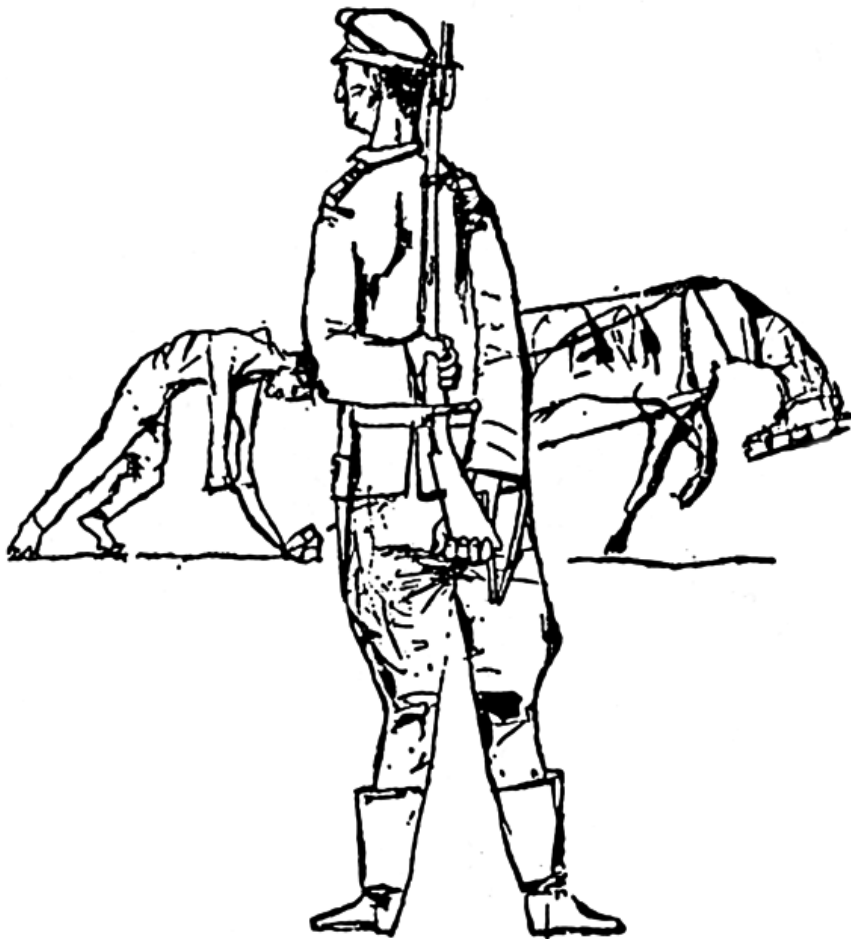
Törvénytelen csillagok zúgása,
micsoda lázas éjszaka az álom.
Lehunyt szemhéjadat nézem sokáig,
arcodat magamra zárom.

Fénnyel vert börtönödben
boldogan élek, amíg lehet.
Amíg eljön értünk az idő,
szemedben száguldó képzelet.

Irgalmatlanul

Éltemet isten úgy lesi,
szívem az évszakhoz gyérül.
Jöhet ősz vagy gazdátlan
tél, arcom kifehérül.

Mint a méz, homlokom
gyászolni tanul.
Hull, hull a fekete
idő irgalmatlanul.

Fecske Csaba

Az önismétlés kényszere

a rozsdás fű az elveszett
nyarat keresi a riadt fütty
a madarat nem tudható milyen életbe
töltötte az időt a vágy
hány seb adja vissza majd a
fénybe fulladót az álom túloldalán
kétségbeesetten kapaszkodót és hogyha
nem akkor is miért más dimenziók hírnöke
másképp létezik mint a szenvedők
ideje hát elkezdni valami mást
járni járatlan utat élni hogy
van élet rajtad kívül is
annyi minden mutatja van
és amíg téged kerestelek mindent
egy lapra téve fel magamra találtam
íme ez én vagyok s mint talált tárgyat
gondosan megtisztogatom magam magamtól
hogy egy kíváncsi szív vitrinében ragyogjon
s kezdődjék minden előlről

Ez már nem az

ez már nem az az idő amelyben
megfordulhatna a templom előtt
a távolsági sárga busz hogy légy piszkos
ablakán kinézve látnád a házat
a kapu előtt a két kis öreggel
akik a fuldoklók kétségbeesett
mozdulataival integetnek utánad
ez már nem az az idő amelyben elférne
két összekaristolts szemüveg csillogása
a bizonytalan lábak totyogása az udvaron
ez már nem az az idő amelyben
megtörténhetne bármi is
ami túltenne az eddig törtéteken
ami fontosabb lenne attól mint hogy élsz
még egyáltalán és emlékezel azokra

akik már nem emlékeznek
nem emlékezhetnek semmire

Gyöngykavics

Tavas

avart égetek
a kertben az ébredő
rügy még mit se sejt

Halhatatlanság

a rigók vidám
füttében élsz majd tovább
nyomorult féreg

Az elveszett

hínáros öröm
ránt magával félek hogy
beléd fulladok

Elhagyatva

voltam szállásod
biztos menedéked most
hűlt helyed vagyok

Mégse

sok időm ráment
az életemre látod
mégse sikerül

Ősz

fölfalja a szél
a lombot s utálkozva
kiöklendezi

Paradoxon

gyönyörködöm a
rózsában gondolnád-e
halni tanulok

Li Taj-Po után

véget ért a tél
de a hajam fehérre
emlékeztet rá

Eszteró István

Fekszem, nyugágyban

Tudom, pergő nap lapja milyen fontos,
mi minden történik kint és bent pont most,
születik, meghal, és feltámad megint
világok világa törvénye szerint,

egyéb örök sincs, bár itthon csak itt van,
utcák és hazák közt reménybe hibbant,
hozzám, mi tartozik, kering köröttem
szoros vagy laza, szétzilált körökben,

galaxisokból is megközelítve
egy hang, egy mozdulat, halál kerít be,
fekszem a nyugágyban, fölöttem lombok
cifráznak réseken szűrődő gondot

most épp nyugodtan, alig hadonászva,
futóbab, rózsza és szőlő és mályva
versenyeznek arrébb, ki szippant fel többet
fényből párákba lengő színözönnek.

Mint aki már megoldott minden rejtélyt,
melyből kíváncsi, kutakodó perc élt,
pár éve itt ült anyám is nem messze
öreg szemével enyémet keresve,

partok között ha még feléje fordul
a lényeg egyszer mindenható kompul –,
amit csupán a búcsúzkodók látnak,
velem marad már lelkipurdalásnak,

míg elmosódó arcok mostohája
lesz kert, a ház és mindegyik szobája,
s kihunyt galaxisokba kivetítve
a körtefánknak emléke terít be,

mely vélheti, minden levele fontos
mesébe fogva rezdülhet meg pont most,
ahol szegfű, szőlő, futóbab, mályva
tülekedik egymás szavába vágva.

Monológ

Ülök fehérló képernyő előtt
majdnem fehérén, fölöslegesen,
elszállhatok, akár e délelőtt
hiú ködén, hogy észre sem veszem,

derűvel porzó őszi szél után
nincsen bokor, mi megtermékenyül,
virágokon, a görnyedő tuján
a hirtelen tél riszál egyedül,

majd nyírfasöprű, döngő hólapát
dobálja fel, aprózza terheit,
s tüdő cserjéi kerítő havát
talán átlátszó fénné lehelik,

ahol arcom képernyőkön túlról
még szürkületbe olvadó lilán
felbukkan, bár mindenki hazulról
elszállt, s a kertem hófehér hiány.

Marafkó László

Sírás

Amikor az orosz tankfolyamok hullóhada átömlött a határokon, s minden úton a főváros felé hengerült, bátyád az egyetemi városból már úton volt hazafelé, bármivel, ami felvette. Csak azt nem lehetett tudni, hol jár éppen, s miképp találkozik a félelmes görgeteggel. Apád, hogy lekösse magát, napokon át, reggeltől estig a valaha csupán két állomást fogó néprádiót nyaggatta (tehette: hetek óta vizes mellhártyagyulladás, lázasan otthon feküdt), s – csodák csodájára, avagy a házilagos beavatkozás következtében – néha elhalkulva bejött a Szabad Európa is, a kissé kántáló hangú bemondóival.

Estefelé anyád azzal lépett be a konyhába: „Sír.” Rögtön tudtad, hogy apádról beszél, aki bent feküdt a sötét szobában. Anyád arcán a tényszerű közlés pillanatában félszegen is némiképp fölényes, szinte elnéző félmosoly. Ám lehet, hogy csak te érezted fölényesnek, hogy a bánatát mindig magába fojtó asszony a hír nélküli nehéz napokat jobban átvészeli, mint a családot annyiszor korholó férj. Nagy sokára megjelent az apád, a szeme körül vöröslő árnyékokkal, leült a megszokott hokedlira, de nem beszélt. Aztán pár nap múlva épségben megérkezett a testvéred. Mesélte, volt, hogy néhány kilométeres távolságban, a hőmpölygő tankoszloppal párhuzamosan jött gyalog, szekéren, ahogy épp tudott. Így volt veszélytelenebb.

A vöröslő kutyaszemek. Hiába apádé, mert a fájdalommal teli szem mindig a leplezetlen természeti lényé. Az állat szenved igazán, hiszen nincs szava a fájdalomra.

Azt a kiszolgáltatott pillanatot aztán visszakaptad tőle – anyád halála után. Aki olyan kevés gondot okozva távozott, ahogy élt. Míg apád a tízpercnyire levő orvosi rendelőbe sietett, távollétében a láztól már nehezen mozgó anyád a még korábban kimosott ruhát kiteregette. Aztán a kötelesség önkénteseként lefeküdt, s zokszó és búcsú nélkül távozott. A kihívott körzeti orvosnak már csak az agónia végigkövetése és a halál beálltának megállapítása maradt.

Te már a gyászmisére és a temetésre érkeztél. Tartottál az éjszakától, amelyet majd apáddal együtt kell eltöltened. A garzonlakásban, ahol utolsó huszonöt évüket leélték.

Arról az estéről azóta is csak találgatásaid vannak. S más már aligha lesz. Apád elmesélte az utolsó órák történetét: miként szökött fel anyád láza, aztán hideg tejet kért inni, meg hogy kiteregette a fregolira a kimosott ruhát... Sokadszor is, újra és újra ugyanabba a mederbe tért meg a fájdalom monológja.

Nem akartad figyelmeztetni, mint máskor, ha feledékenységé miatt a percekkel korábbit megismételte, hadd beszélje ki, ami enyhítheti az enyhíthetlent. Csak a sokadszorra megismételt történet után tűnt fel neked a fürkésző pillantása. Az előző napok virrasztásai és megpróbáltatásai miatt hamuszín arcából szokatlanul éber tekintet figyelt. S nem tudtál másra gondolni: a végtelenített sza-

lagon nem azért tér vissza minduntalan ugyanaz a jelenet, mert apád feledékeny, avagy mert kibeszélni akarja a fájdalmát, hanem mert próbának akar alávetni. Hogy miként éled át anyád halálát, ha egyszer már nem voltál jelen azokban a pillanatokban („már agonizált” – ismételte kíméletlenül a visszatérés pillanatát). Nem tudtad, hogy a régi, falusi gyerekkor emlékei, a halottbúcsúztatás akkori rítusa kísértette-e, a siratóasszonyok – ha voltak még náluk – kötelessége, avagy egyszerűen csak az, hogy feltörje (megtörje?) a fegyelmezettségedet, hogy színvallásra késztesen, kívülről is látható színvallásra, mert neki mindegy, mennyire gyászolsz belül, hogy elzúzmárosodott-e a lélek avagy meglágyul, mint az ón. Már-már kéjes gyötréssel kezdett bele újra a történetbe, mire rájöttél: a könnyeidre kíváncsi, hogy tudsz-e még, mersz-e még könnyezni az ő színe előtt, ki nem az Isten, csak az apád.

Nem volt megkönnyítő sírás. Az öklendezésszerű, hangtalan hánytorgás, ami úrrá lett rajtad. S hogy bekövetkezett, többé nem kezdett bele a történetbe.

Anyákat elsíratni nem szégyen. Azzá a figyelemtől lett. A kirabló tekintettől. A nyílt megleséstől. Amire kifejezés nincs, ám hogy mégis megesett, azért megalázó.

Aztán lefeküdtetek aludni. Abban a szobában, ahonnan a halottat elvitték.

Nem tudtál kiengesztelődni azóta sem, pedig ma már nincs, akinek megbocsáthatnál. Magadnak sem tudsz.

Banális

„Tíz perc” – mondta az asszony.

A férfi a régi lányhangon hallotta.

Akkor egy óra is eltelt. Az már olyan volt, mint egy internálás: kifekélyesedik tőle a lélek. Talán elütötte egy autó? Összefutott a régi udvarlójával? Vagy próbának akarja alávetni?

Már este volt, mire elment a kollégiumba. A lány szabadkozott: nem érezte jól magát, be akart jutni az egyetem épületébe, de zárva találta. Szerencsére jött egy villamos, és hazament a kollégiumba. Semmi titok. Épp azért volt lehetetlen.

Amint egy meggyötrő kapcsolat végeztével megismerte, a fiú önmagának is meglepő módon magabiztos lett: az odaadását úgy fogadta el, mint kifogyhatatlan járandóságot: a semmire sem kötelezettség önzésével.

A kórház közúzalékkal felhintett útján most feltűnt az asszony. Alakja az évtizedek alatt kitelt, de a járása, a csípőringása a lánykorit idézi.

Ugyanaz a lelkifurdalás bugyogott fel benne, mint amikor már házások voltak. Hogy a feleségének nyugodtabb élete lehetett volna azzal, akitől elvette. Mert a megismerkedésük elvette valakitől.

Néhány hete ismerték egymást, amikor egy este a kollégium társalgójában

odajött egy évfolyamtársuk, hogy a lányt kint valaki várja. A máskor gyengéd arc megfeszült. A nők – biológiai rejtély – a titkaikból mindvégig megőriznek valamit, ami nélkül elveszne a nyugtalanító vonzásuk. Nem várt senkit, ezért vonakodott, mire az ismerős azt mondta, hogy akkor viszont a látogató bejön.

Ő felpattant, hogy majd beszél az ismeretlennel, de az évfolyamtárs a szavát adta: kikíséri a lányt, nem lesz semmi baj. Negyedóra múlva valóban visszajöttek – a lány kissé sápadt volt, s egész este szótlan.

A féltékenysége pezsegni kezdett, mint a kőre cseppentett sav. Szégyellte, hogy olyan időt firtatna, amikor még nem is ismerték egymást.

Ellepte a nagylelkűnek vélt megbánás: az asszonynak azzal a másik férfival talán felhőtlenebb élete lehetett volna, s nem a nyűglődések, a lappangó, csak elvétve beváltódó megérzések. Ha az asszony sejtené az utólagos megbánást, ahogy visszamenőleges érvénnyel átengedné a meg sem ismert vetélytársnak, biztosan megsértődne.

Valamely ádáz szava után a felesége egy hangot sem hallatott, csak a suta csapkodása, miközben tekintete, mint egyszer, kamaszkorában az anyjára: női ügyetlenséggel, az ujjakat a tenyérhez visszahajlítva csépelte a mellkasát, az arcát. Nem tudná pontosan felidézni már a mondatot, amivel akkor kiváltotta az ütészuhatagot. A háború utáni, kisgyerekkori nélkülözés kijátszható volt, az élet nagy cselezésein utólag még mosolyogni is lehetett, ám a kötelesség monoton, kilátástalan rendje a legszívósabb társbérló. Kirakhatatlan. Kamaszként ezzel szembesíteni az anyját – kíméletlen és megalázó. Maró hálátlanság.

Lefogta a csapdosó kezeket, magához vonta a felesége fejét. Csak lassan csilapodott le. Percekig vigasztalta, ám ami megtörtént olyan, mint az elégetett film.

Minden akkor engesztelődik ki, ha már visszavonhatatlan. Abban az időben, amiről csak képzeleg. A ittmaradó (vajon honnan nézve itt?) megrendüléséből most még semmi valóban átélhető. Meglehet, neki kell eltemetnie azt, akinek elveszíthetlenségét eddig az élete alapjának tekintette.

Szerette volna úgy látni életét, ahogy a fűben igyekvő bogárét, az avarban élvezkedő feketerigóét: mindegyiket boldognak hitte. Ám ha magasból tekinthetne is le önmagára, a lenti akkor is reménytelenül esendő. Legyen bár fen-sőbbes, a sorsába mégis belegabalyodott.

– A lelet?

– Nem jó – az asszony elkapta a tekintetét. Akkor, a kollégiumban, engesztelésül a fiú vállára borult. Most pillantása a közeli bokrok közt tévedezett.

– Tudod: ha nem jössz, akkor is várlak.

– Mindig megjöttem – mondta az asszony.

– Egy kivétellel.

– Igen, egy kivétellel.

Hártyaként rátapad az alkony. Időszomj – most már mindig így lesz. S mint befűlledt kesztyűt, majd letépi magáról egy teljhatalmú kéz, hogy verítékhűvösen odavesse.

Ricsey Edit

Ricsei Balázs versei elé

Bajban vagyok magammal. Jó lenne tudni: mit is szeretnék ennyi idő után? Sok-sok év telt el úgy: magyar–történelem szakos gimnáziumi tanárként tudtam, hogy édesapám versei között figyelemre méltóak is vannak. Elkéstem vele... Ő félre tette őket egy visszautasításkor, később elfelejtettük... Pedig tudtam, hogy ott vannak a polcon: két éve néhányat legépeltem, s elvittem egy találkozókor régi csoporttársamnak. Takács Géza, a TANÍ-TANI alternatív iskolai folyóirat szerkesztője azt mondta rá, hogy ezek igazi versek, s fontos, hogy előkerültek, hiszen negyven évig nem lehettek versek. Jó volt hallani. Ellentételezésnek éreztem a mellőzöttség után.

Mit is érdemes megtudnunk a versek szerzőjéről? Egy 1200 lakosú pici beregi faluban, Barabásban született 1926-ban iparos-földműves családban, itt-ott említésre méltó nemesi felmenőkkel. Édesanyja akarata kellett, hogy mind a négy gyermek tanár lehessen. Édesapja útra indító mondata is végigkísérte az életét: „Nekem nincs szükségem törvényre, mert bennem van a törvény.” Szerencsére az ilyen alapmondatok réges-régen születtek, s reméljük, hogy sok-sok nemzedék továbbadja még.

Édesapámékat Sárospatakon az öt év alatt szociálisan érzékeny, értéket tisztelő, humánus tanítókká nevelték. Apu már itt verselgetett. Édesanyámmal, aki debreceni-érmelléki kántortanítói családból származik, Debrecenben kezdték el a tanítást. A fiatal, lelkes, érdeklődő tanárt Hajdúnánásra nevezték ki 1952-ben általános iskolai igazgatónak. Itt a kultúrotthon igazgatójával újságot szerkesztettek, irodalmi kört hoztak létre. Apu verseit a rádió készült bemutatni, várták volna tanítani Egerbe a főiskolára, ahol közben orosz nyelvből vörösdiplomázott. A helyi értelmiségi csoport a pesti Petőfi Kör és a debreceni Kossuth Kör mintájára felvette a Bocskai Kör nevet. 1956 októberében az irodalmi témák mellett politizálni is kezdtek. Mint a városban közismert tanárt, édesapámat a Forradalmi Bizottmány titkárának választották. Ők is, a vidéki kisvárosok vezetőiként, a rend megőrzését, a törvényes számonkéréseket tartották szem előtt. Szerencsére Hajdúnánáson nem történtek fegyveres események.

A megtorlaskor a forradalom értelmiségi ágából is kellett vádlottak. Aput 1957 februárjában tartóztatták le. A vádirat szerint négyüknek (kettőjüket édesapám a tárgyaláson látta először) a demokratikus államrend megdöntésére irányuló cselekményben való *tevékeny részvétel* volt a bűne, ezt az ítéletben a szervezkedés *előmozdítása* alakra módosították. Fő bűnként az irodalmi kör politizálását emelték ki. A körben egy vitavezetőt apu mondott éppen október 23-án, s ott elhangzott: „a párt kiejtette a kezéből a vezetést”, mindezt úgy, hogy a pesti eseményekről semmit sem tudtak. Ezen kívül a Kossuth téren okt. 27-én édesapám a tömegek lecsendesítésére egy tanú szerint azt mondta, hogy „mi már hó-

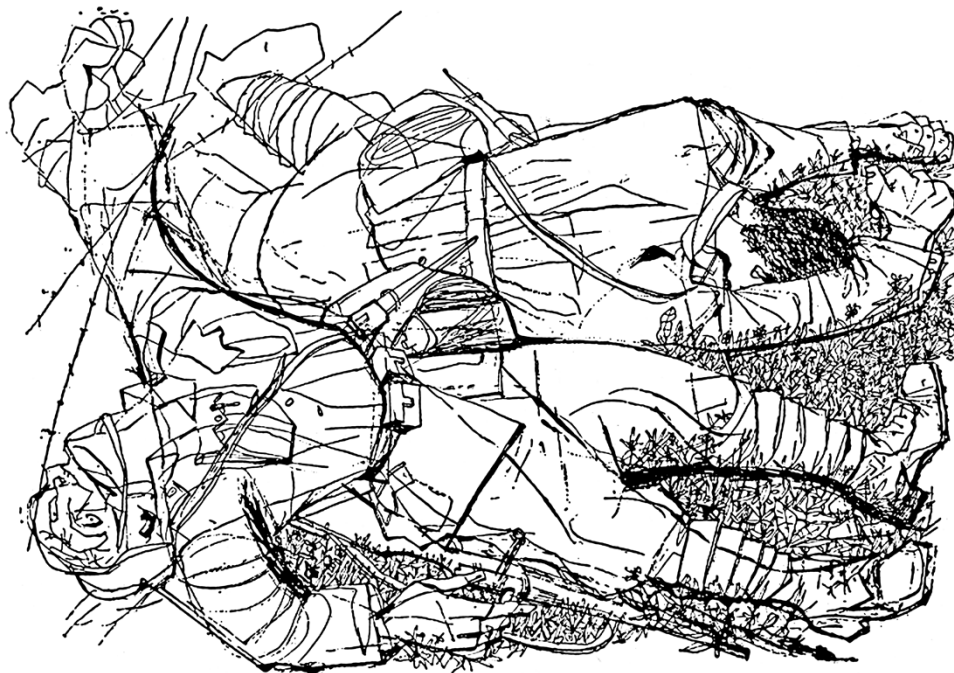
napok óta készülünk arra, de a budapestiek megelőztek bennünket”. A mondat vége úgy hangozhatott: „ahová a budapestiek eljutottak.” Mindezért két év börtönbüntetést kapott, megjárta a Gyűjtőfogházat, Kistarcsát, Márianosztrát. Édesanyámnak velünk, a két kicsi lánnyal, még Hajdú megyét is el kellett hagyni, így került a család Békés megyébe. Ricsei Balázs a börtönévek után néhány évig csak fizikai munkát végezhetett, 1962 őszétől Endrődön orosz és eszperantó nyelvet tanított (utóbbit UNESCO kísérletben), a rendszerváltás után németet is. Lányait mindenféle politizálástól féltette, ő maga a könyveihez menekült, s idegen nyelvek tanulásával (számuk 8 felett volt) visszavonultan élt.

1961–62 körül sikertelenül próbálkozott a Tiszatájnál versei megjelentetésével, s ekkor abba is hagyta az írást.

1998-ban agyi infarktusban halt meg.

Tartozom neki. A verseinek helye kell, hogy legyen egy színvonalas irodalmi lapban is. Az 50 éves évforduló talán őt is megérinti... legalábbis ő hitt benne, hogy odaát is mindent tud rólunk. Most azt kívánom, legyen igaza...

Gyomaendrőd, 2006 nyárutóján

Ricsei Balázs

Versek az 1950-es évekből

Mementó

Bús éltét alig tengeti
néhány szál kókadt tengeri
túl nyárfán, túl a vízen
a száradt, fehér sziken.

Ez a föld az én földem,
Nem vettem, nem örököltem.
Ingyen az állam adta,
s bár belefulladt a gazba,

konokul hittem benne,
s vártam, hogy tán teremne.
Tévedtem. Picit fáj is.
Nem sírok. Járt így más is.

túl nyárfán, túl a vízen,
a száraz, fehér sziken,
és éltét alig tengeti,
mint ez a néhány tengeri.

Hajdúnánás, 1956. szeptember

Biztató

Szél tépi, hajlong ríva
a szívós ágú szilfa.
Elnézem órák hosszát:
nem mozdul, nem tapodtat.
Gyökerét mélybe vájja,
Fölfelé tör a fája.

Embermagasból nézve
egy vékony fonalféle.
Nem sokat vall magárul,
de lombja égre tárul,

míg alsó birodalma
titkát a föld takarja.

Él, mert sír s mégis néma,
nem mondja mi a célja:
miért nem roppan össze,
miért nem fekszik a földre.
Nekem tetszik e daccal,
biztatom nem múló dallal:

Harcolj csak a viharral,
dacolj ravasz szelekkel,
újulj meg új tavasszal,
a földet ne ereszd el!

A földet ne ereszd el,
s az eget se feledd el!

Hajdúnánás, 1956. október 7-én

Remény

Azt hittem, nem jön új tavasz már,
hogy örökké tart majd a tél.
Felőröl lassankint a rabság,
s szívem a csendben elalél.

De mint kertemben a cseresznye
tavasz jöttén az ágait
beöltözteti zöld selyembe,
rügyet pattant és vágyait

virágaival kidalolja,
majd gyümölcsöt érlel, s a lombja
mély rubinfényű tűzben ég,

úgy ölt fel új ruhát a lélek,
öltözteti örök remények,
s reánevet a rácson ég.

Kistarcsa, 1957. május

Viharban

A tetőket már belepte a dér,
s a házak háta furcsa, lisztfehér
púpként feszül a szennyes köd elé.
A vén ribanc nap képe céklalé

színben csákyáz a felhőfátylon át.
Félig aléltan fekszik a világ
a tél előtt, mely rohan esztelen,
s hol elhaladt, már minden meztelen.

Látom a város pőre szégyenét.
Oly távol van tán, mint a távol ég!
Komor hajóként három emelet

börtön bukdácsol a ködök felett
velem, s egy kopott, vén bordélyba tart...
Minden perc zátony, s messze még a part.

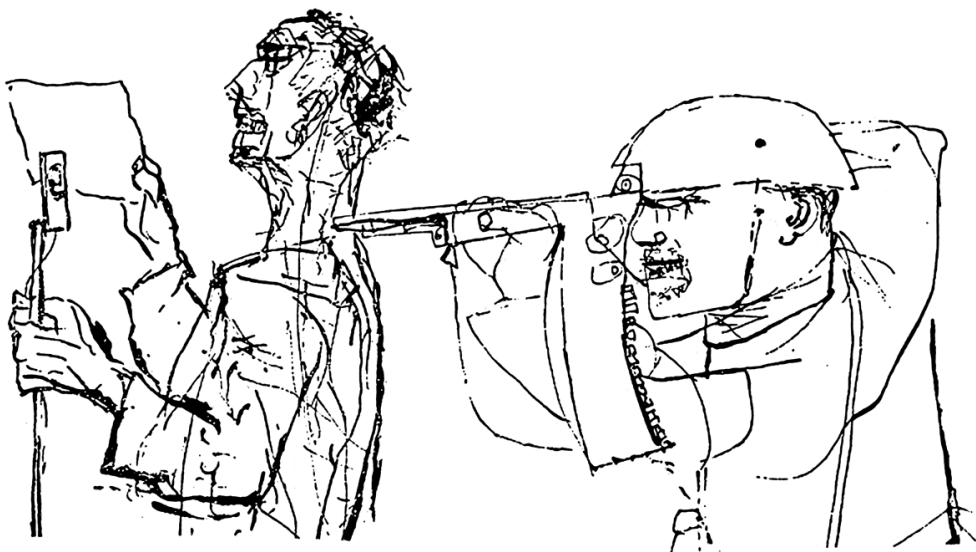
Debrecen, rendőrségi börtön, 1957. november

Sorok

Óh, Élet, te szép, te hűtlen,
olyan valószínűtlen,
hogy vagyok,
s mint a nagyok,
gyötörtem magam
hasztalan
semmi dolgokért,
s hogy megfojthat a vért,
mibe
én bújtam bele,
mert szerettem volna védeni
magamat veled szemben.
Csalódtam.
Ez az én bajom,
de minden kárban van haszon,
és törvény minden véletlenben;

te bebújsz hozzám
egy résen,
én meg így egészben
nem hagyhatom el a zárkám,
s maradtam árván
védtelen,
míg te védve vagy ellenem.

Endrőd, 1960. február 11.

A mi ezerkilencszázötvenhatunk

Na, éppen a MI az, ami nincs. Legalábbis mint a magyarok közössége, mint nemzet nincs, mert az 1956 előtti évtizedben és az utána következőkben mindmáig sokan és sokat tettek azért, hogy ne legyen. De volt-e valaha is „nekünk”(?), magyaroknak történelmünk során valódi (legalább lelki) közösségünk, nem inkább csak egyes magyarok lelki készültsége létezett a közösségre, a szent (nek vélt) ügyek, értékek közös vállalására? Szeretjük azt hinni, szeretünk úgy emlékezni, hogy legalább az alatt a néhány hét alatt volt. Pedig hát, sajnos, akkor sem csak az oroszok álltak a barikád túoldalán, nem az oroszok öltöztek be állatias tettekre is képes pufajkás karhatalmistának, és a forradalom vérbefojtása után is „mi”(?), magyarok (némi külső támogatással) tartottuk zsarnoki uralom alatt magunkat a Kádár-korszakban. (Van-e min csodálkozunk napjainkban?)

De mielőtt belezavarodnék, szeretném hangsúlyozni, hogy mindettől függetlenül mégis, a magyarok nagy többségét átölelve, akkor is létezett a mi. Sőt, ma is létezik: azon mai magyarok lelki-szellemi érték-közösségeként (pártállástól függetlenül), akik a forradalom és szabadságharc legáltalánosabb célkitűzéseit és rövid időre elért eredményeit, a nemzeti függetlenséget, a többpárti parlamentáris demokráciát, a demokratikus szabadságjogok és az emberhez méltó (gazdasági, szociális) életkörülmények biztosítását vállalják, ma is a legszentebb ügyeik közé sorolják, s ebből következően, a sárba tiprásuk során létrejött hatalmi berendezkedést és annak bűneit elítélik. Nem olyan bonyolult ez azért...

Így, ezáltal vallhatjuk mi, 1956 után születettek is a magunkénak, személyes ügyünknek a forradalmat, vállalhatunk közösséget a forradalmárokkal, és hajthatunk fejet tisztelettel az emlékük előtt. Én is például (mert a MI mindig az énekből tevődik össze – minden hivalkodás nélkül), aki debreceni egyetemistaként már a nyolcvanas évek elején, október 23-án albérleti lakásunkban egy szűkebb baráti társaságnak tartottam előadást Gosztonyi Péter ronggyá olvasott, lapjaira hullott könyve alapján (1956 A magyar forradalom története, München, 1981), s aki 1989. március 15-én Gyulán, Petőfi szobra előtt már első mondatával 1956-ra emlékeztetett és az akkor történetekkel vont párhuzamot, október 23-ra pedig diákjaival egy a forradalmat idéző versösszeállítást készített a város már emlékezni merő lakosai számára. Ki többet, ki kevesebbet, én ennyit tehettem, tudtam tenni.

És létezik a mi, ebben a Bárkában, egyrészt a szerkesztők, szerzők, olvasók '56 emlékének adózó közösségeként, másrészt elsősorban a szűkebb régió 1956-jára koncentrálnak. Ugyanis ennek a számnak az anyagát jórészt 1956 jegyében állítottuk össze: már az e sorokat megelőző szépirodalmi összeállítás egy része is az ötven évvel előtti eseményekre utal, a továbbiakban pedig közzé tesszük a Békés Megyei Könyvtár és a Körös Irodalmi Társaság által Békés megyei alkotók számára kiírt szépirodalmi pályázat díjazott alkotásait, a Műhely rovatunkban memoár, interjú és tanulmányok idézik fel a Békés megyében történeteket, de a kritikai rovatunk is az '56-tal, illetve a Kádár-korszakkal kapcsolatos szépirodalmi és társadalomtudományi kiadványokkal foglalkozik.

Mi így próbálunk emlékezni és emlékeztetni, tisztelni az arra méltó elődeink (és kortársaink) előtt...

Elek Tibor

A Békés megyei alkotók számára kiírt 1956-os pályázat díjazott alkotásai*

Nagy Mihály Tibor

ökölcsapások

*(akiknek ütni kell akiknek vérzeni azok nevében
kéken izzó fagyban örökös télben
szemek keresztüztüzeiben alig hangosabban
egy asszony sóhajánál)*

lámpa lüktet csönd sistereg
repedések a kopott falon
sajognak az ablaksebek
szétcsúszó irathalom
meginog az űr a
szív fölött
vacog a
láz
ö-
köl-
csapás
ő
ököl
ökölcsapás
tobozzárságú hallgatás

*Az 1956-os forradalom és szabadságharc ötvenedik évfordulója alkalmából a Békés Megyei Könyvtár és a Körös Irodalmi Társaság a forradalomra emlékező szépirodalmi pályázatot hirdetett Békés megyében élő alkotók számára (a társaság elnökségének tagjai kivételével). A szép számmal érkezett pályázatokat elbíráló zsűri (Buda Ferenc Kossuth-díjas költő, Grendel Lajos Kossuth-díjas író és Erdész Ádám kritikus, történész a Békés Megyei Levéltár igazgatója) vers kategóriában 2. és két 3. díjat osztott ki *Nagy Mihály Tibor* és *Szabó László*, illetve *Bodnár Zsolt* számára, a prózakategória nyertesei: *Szász András* (1.), *Pánics Ferenc* (2.) és *Erdei Péter* (3.). A következő oldalakon közöljük a díjnyertes alkotásokat.

gulliveri töredék

én nem tudom én semmit nem tudok
cérnányi kötelek kötik kezem
én meg sem érzem csak ha mozdulok
ezen a hihetetlen szigeten

világol rám idegenül egy ország ahol ma tócsák tegnap tenger látszott
hiába hát az égbolton mosolygás törpének tűnnek az óriások
világol rám idegenül egy város a liliputi zaj a csillogás
körülkerít és megkötöz magához a törpeség lesz ó az óriás

magam pedig se ez se az de más
botránkoznak a kicsik a nagyok
én túl nagy törpe túl kis óriás
én illetlenül gulliver vagyok

és földre buktat félarasznyi fal
nem üzen már csak befelé lobog
a számra *forr a dalom* ó a dal

Szász András

A harmadik fáklya (Virtuális naplójegyzetek)

„A fáklya természeténél fogva másoknak világít, miközben önmagát emésztí.”

Barót, 1956. október 30.

Mi, baróti diákok csak október végén szereztünk tudomást arról, hogy Magyarországon, tehát az anyaországunkban miféle lélekcserező idők járnak. Mondanom se kell, óriási lelkesedés lobbant fel a kollégium lakóinak túlnyomó többségében. A hálósobában, lámpaoltás után szót kértem. Reszketve az izgalomtól, a fojtott érzelmek eruptív kitörésével mondtam el társaimnak két forradalmi versemet. Csak suttogni lehetett, de odajöttek hozzám, megöleltek, vállamat lapogatták. A SZER híradásaiból közvetve megtudtuk, szájról szájra, ahogy a madár száll ágról ágra, hogy a szovjet tankok kivonulnak Záhonytól. Úristen, sikerült?! Megtudtuk azt is, hogy a közös határvonalat – nálunk, Romániában – hermetice lezárták. Pártunk és kormányunk elítélte a magyar eseményeket, kushadásra szólította fel a székelyföldi lakosságot. Súlyos retorziókat helyeztek kilátásba, sőt fegyveres segítséget ajánlottak fel a magyar ribillió leverésében. Ezt bizony tudomásul kellett vennünk, bár a kamaszkor nemigen ismeri a korlátok határait. Mi már ott szervezkedtünk, ahol bűn volt a szó is.

„Menjünk segíteni” – terjedt az iskolában a suttogó propaganda. Egy-két évvel idősebb társaink már praktikusabban gondolkoztak. Kell néhány előőrskövet, aki személyesen is vállalja az együttérzés kinyilvánítását. A mi szobánkból rám és K. Jancsira esett a választás, a szomszédokból pedig két 17–18 éves társunkat jelöltük szóvivőnek. Mi négyen vigyünk Barótról Budapestre a hírt, hogy a székelyek együtt lélegeznek a magyarokkal, akárcsak Petőfi és Bem apó idejében. Jó néhányan hazalátogattak, hogy vasúti költségre, elemőzsiára gyűjtsenek. Jancsi elugrott Nagyajtára, én maradtam Baróton, mert tudtam, hogy a mi mélyszegénységünk nem tud mást, csak félteni bennünket. Frici bátyámat nem bírtam elérni, édesanyámat már eltemettük, Éva nővérem pedig kétségbeesett elszántsággal védelmezte a családi fészek háborítatlan életét. Mit is kereshettem volna az Alszege? Mért is keltettem volna riadalmat otthon? Inkább írtam a verseket, a napló lázas feljegyzéseit. A hazulról visszatérő kollégisták sok hasznos dolgot hoztak magukkal: költőpénzt, élelmiszert, fenyővizet, katonabakancsokat és hátizsákokat. Elindulhattunk hát. Nem volt egyszerű, mert a nevelőtanárok közül csak ketten éreztek velünk, ám a direktor és cselédhada makacsul ellenzett bármiféle felfordulást. Rajtunk azonban már nem lehetett segíteni. Kitűztük az elindulás időpontját: 1956. november 2-át. Eszembe villant, hogy a halottak napja rossz ómen, de nem szóltam róla. Hajnaltájt búcsút vet-

tünk barátainktól. Nem figyeltünk rá, hogy egynéhányan sunyi hallgatásba burkolóztak. Hittünk a küldetésünkben.

Összekuporított pénzünkön meg tudtuk venni a vasúti jegyeket Segesvár–Medgyes–Torda–Kolozsvár–Csucsá–Nagyvárad felé. A végállomáson leszálltunk, hogy Biharpüspöki környékén megpróbáljuk kifürkészni a helyes nyomvonalat. A két idősebb kollégista felderítésre ment; bennünket egyfajta tartaléknak hátrahagytak. Sohasem felejttem el, min mentünk keresztül Jancsival (kivéve a zöldhatárt, mert azon aztán nem). Mindenütt járőröző fegyveresek, bezárt házak, hallgatásba búvó lakosság; sehol egy segítő kéz, egy megbízható ember – csak alattomos aknamező, csönd és beletörődés. Erősen elkeseredtünk mindketten, s lestük az átsurranás lehetőségét. Nem volt esélyünk. Két nagyobb társunk eltűnt, csupán remélhettük átjutásukat, viszont mi ketten lerongyolódva, éhesen-szomjason és ázva-fázva kóboroltunk, mint a kivert kutyák. Jancsi végül azt mondta, hogy forduljunk vissza Kolozsvárra: ott tanul a főiskolás nővére, hátha ő tud segíteni. Fölidéztem magamban K. Edith, vagyis hát Bubuka finom arcát, halk beszédét, illedelmes viselkedését, aztán beleegyeztem a visszavonulásba. (Oh, de sok éjszakát virrasztottam át emiatt!) Teljesen kimerülve, a testi-lelki összeomlás határán érkeztünk meg Mátyás király szülővárosába. Bubuka elszörnyedt a látványon (úgy néztünk ki, mint két párizsi clochard). Kétségbeesetten fogadott bennünket: tőle tudtuk meg, hogy ostromállapot van a magyar fővárosban, folyik a vér a pesti utcán. Mindazonáltal Bubuka csodát művelt velünk: emberformára csutakolt bennünket, megtakarított pénzéből pedig a hazautazáshoz szükséges két vasúti jegyet is megvette. Akkortájt a román államvasutak (CFR) szolgáltatása arra is kiterjedt, hogy hellyel-közzel a marhavagon tetején hasalhattunk. Nekünk már mindegy volt, végül is begördültünk az apácai vasútállomásra. Itt egy kis szerencsével megláttunk egy nagyajtai szekeret, a bakon B. Jóskaival és az apjával. Ők fuvaroztak haza, az Olt túlsó partjára. Ott-hon nem vártak minket: azt hitték, hogy szorgalmasan tanulunk Baróton.

Másnap csendőrök jöttek értem. Rohamkocsiba tuskoltak, a református sikátorban felszedték Jancsit is, aztán egyenesen Barótra szállítottak, a tett színhelyére. Előzetes letartóztatásba helyeztek mindkettőnket. Fogdába zártak, persze külön-külön cellába.

Nagyajta, 1963. július 31.

Nem is tudom, hogy írjam le azokat a borzalmas jeleneteket, amelyek a kihallgatásokon estek meg velem. A Securitate kíméletlenül bánt minden szimpatizánssal, aki egyetértett a magyar forradalom és szabadságharc célkitűzéseivel. A serdülőkor romantikája sem számított enyhítő körülménynek, nem húztak kesztyűt a pofozáshoz. Gyerekkorom óta mindig érzékeny voltam a fizikai fájdalmakkal szemben. Ha tüske ment a talpamba, ha megvágtam az ujjamat, ha bármiféle baleset ért – kétségbeesett patáliát csaptam. Kifinomult idegrendszerem túlságosan reagált mindenfajta bántalomra. Tán akkor kezdődött a baj, amikor édesapámat elhurcolták brassói lakásunkból a Duna deltájába. Sosem láttuk viszont, bennünket pedig 1945-ben kitelepítettek Nagyajtára, ahonnan

édesanyám származott. Akkortájt négyéves voltam mindössze, nehezen viseltem a családi sorsfordulatokat. Időnként hisztérikus kitörésekkel oldottam a bennem feszülő tiltakozást minden agresszió ellen, ami megzavarta kisgyerek létem harmonikus fejlődését. Márpedig nekünk jócskán kijutott a megpróbáltatások éveiben. Beteg édesanyám helyett Frici bátyám, Éva nővérem tartotta bennünk a lelket úgy-ahogy. Erősen érzékeny, beteges kisfiú voltam Nagyajtán, ahová zord időben keveredtünk. Acsarkodtam, ha új fogam nőtt, ha mezítelen lábszáramat megcsípte a csalán vagy a sziszegő gúnár, netalántán megszúrt a darázs, de szűrős volt nékem a tarló is.

Mindezeknek súlyos jelentősége lett a városi börtönben. Ott aztán nem törődtek az én finomkodó érzékenységgemmel. Kihallgatás közben teljesen váratlanul megütöttek, a cellába kísérés közben pedig rugdostak. Felkészületlenül ért minden inzultus, hiszen ez nem volt megengedett szokás a családunkban, az ajtai elemi iskolában és a baróti szakiskolában sem. Hisztérikusan zokogtam a cella rideg magányosságában, nyalogattam sebeimet, szüleimre és testvéreimre gondoltam, vissza-visszatérve emlékeimhez, az elveszett boldog gyermekkor illúzióihoz. Rettenetesen féltem attól, hogy elárulom társaimat, nem bírva a fizikai fájdalmakat. Volt időm eltűnődni a börtöncella nyirkos falai között. Mániákus ismételtetésekkel próbáltam meggyőzni magamat, hogy mindent ki kell bírni, nem árulhatok el senkit barátaim közel. Am azt is tudtam, hogy a lélek kész, de a test erőtlen. Zoológiai ismereteimből próbáltam erőt meríteni. Az aranyhal emlékezőképességéről tudtam, hogy mindössze három másodpercre terjed ki. (Istenem, de jó is lenne, ha az én memóriám is ilyenképpen működne! Csak arra gondolnék, hogy leülök a priccse, de hogy mit csináltak velem azelőtt, már semmit se számítana.) A patkányokról azt olvastam, hogy nagyon okosak. Mindig tudják, mikor kell elhagyni a süllyedő hajót, leginkább fal mellett közlekednek, csak akkor visítanak s fordulnak szembe az emberrel, ha sarokba szorítják őket. (Mi tagadás, ezzel az emberfajttával is találkoztam: akadt olyan szobatársunk, aki bizony beárult bennünket.) Leginkább a langusztákat irigyeltem. Ez a tízlábú rákok rendjébe tartozó tengeri jószág (tudományosan: *Palinurus vulgaris*), a 30–40 cm-re is megnőtt példány olyan alacsony ingerküszöbvel van megáldva, hogy egyszerűen nem érzi, ha forró vízbe hajítják a szakácsok, hogy az ingyenc vendégek étlapjára kerülhessenek nem is akármilyen árképzéssel. Exkluzív éttermek gourmandjai csettintenek, ha eszékbe jut a gőzölgő languszták aromája. Hát ilyen tengeri rák szerettem volna lenni a vallatások idején. Eljátszottam a gondolattal, hogy udvariasan mosolyognék, s kulturált úriemberek viselkedési szokásairól tartanék nevelő célzatú előadást a nekiveselkedett smaszszeroznak. (Milyen jó is a langusztáknak!)

A cellában bőven volt időm gondolkodni életről-halálról, élethalálharcról, a forradalomról, a szabadságról és a zsarnokságról. Mert ahol zsarnokság van, ott zsarnokság van... „nemcsak a puskacsőben, / nemcsak a börtönökben, / nemcsak a vallató szobákban”... Illyés Gyula egy mondatára, az íróasztalfiókból előkapart zseniális körmondatra gondolva, sorait magamban skandálva, volt időm ábrándozni a huszadik század legnagyobb forradalmáról, melyhez hasonló csak

1848/49-ben volt, ugyancsak a Kárpát-medencében, a rabigát nehezen tűrő magyarság jóvoltából. Ilyenkor, a pesti srácokra gondolva, könnybe lábadt a szemem, s egyáltalán nem bántam, hogy elindultam Barátról Pestre. Igaz, nem érkeztem meg, hogy segítek, ahol tudok, de legalább megkíséreltem kimutatni 15 éves rokonszenvedésem és lelkesedésemet. Talán egyszer nyilvánvalóvá válik mindenki számára, hogy 1956-ban a magyarok példát mutattak az egész világnak bátorságból és önfeláldozó hazaszeretetből. A népek hazája, nagy világ, a művelt Nyugat pedig csak bámuldozott egy kis ország példátlan vakmerőségén, de eszük ágában sem volt felborítani a politikai érdekegyensúlyt. (Fontosabb volt a szuezi olaj.) Akárcsak a Szent Szövetség korában, mindig is ez volt a világ rendje.

De ott voltam én, a baráti diákrab, a bilincsbe vert vádlott, aki nehezen viselte a fizikai-lelki kínzásokat. Mit tehettem volna? Áruló, spicli nem akartam lenni, mert tudtam magamról, hogy belehalnék a lelkiismeret-furdalásba. Kezdttem gondolkodni az emberiség történetéről. A rabszolgatartók elnémították beszélő szerszámukat, ha kirobbant belőle a lefojtott szabadságvágy. A középkorban is kegyetlenül megtorolták a jobbágyfelkeléseket. Dózsa György tüzes trónra került Temesvárott, Ceceynek levágták a karját, Bálint papnak kitepték a nyelvét. A jelenkori diktatúrákban is korlátozzák az alapvető emberi jogokat... „Mindен emberi lény szabadon születik és egyenlő méltósága és joga van. Az emberek, ésszel és lelkiismerettel bírván, egymással szemben testvéri szellemben kell hogy viseltessenek.” Ezt próbálnám csak idézni a fegyőröknek vagy a vallató tiszteknek, itt és most, a fegyintézet salétromos falai között! Mit tudnak ők: a zarnokság szolgálalkú végrehajtói az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatáról?! Ha citálnám nekik ezt a cikkelyt, azt hinnék, hogy gúnyolódok, az eltiport féreg vonaglik és sziszeg a csizmatalpak alól. Nem, itt egészen más gondolatjárás dívik: lázadás az otthont adó ország törvényes rendje ellen, szimpatizáns összeesküvés egy szomszédos állam ellenforradalmáraival, szeparatista törekvések, transzszilvanista sőt irredenta téveszmék stb. Ráadásul az uszító versek, a füzetbe írt lírai fortyogások! Verseim kéziratos gyűjteményét még a kihallgatások előtt elkobozták, azóta se kaptam vissza. Nem sejtették, hogy fejből tudom összes versemet, hisz' volt időm memorizálni a régieket s az újonnan született jalkiáltásokat is a nappali sötétségben, a kihallgatások rövidebb-hosszabb szüneteiben, kitégult pupillákkal heverve a priccsen, hol a hátamon, hol a hasamon, attól függően, melyik testfelület égett-sajgott jobban a vallatás után. Néha úgy éreztem, nem tudok tovább hallgatni. Bajtársaim, a lelkes diáktársak, egyik-másik tanárom neve már-már kibukott vérző szájam sarkából. Már-már mozdult a nyelvem, ez a fölöslegesen ártalmas és veszélyes beszélőszerv, de az utolsó pillanatban még ellenállt a védekező lélek. Meddig bírom még? Vacogva dúdolgattam magamban, véres fogaimon befelé szűrve a tiltott sorokat s a zokogó dallamot: „Maroknyi székely porlik, mint a szikla / Népek harcának zajló tengerén...” Még gyakrabban motyogtam a másikat, dadogva, elcsukló hangon ritmizálva a mádfalvi veszedelem óta időszerű panaszt: „Szegény székely nép / akármerre lép, / akármerre jár: / az itala könny, / a kenyere sár...” Azután verseimet kezdtem ismételtetni, az időmértékeseket skandálni, hogy majd egy-

szer, ha vége lesz ennek a pokoljárásnak, le tudjam írni egy vaskos füzetbe a saját csittvári krónikámat. A nappalok és az éjszakák összemosódtak, időérzésem megzavarodott, két jelzőkaró világított csupán a megpróbáltatások országútján: kihallgatás előtt és vallatás után. Összeroppanás előtt álltam; éreztem, hogy már elfogytak a tartalékok.

Tíz nappal az utolsó bírósági tárgyalás előtt hisztérikus jelenetet rendeztem a vallatószoza falának fordítva, terpeszállásban, két tenyeremre támaszkodva, tíz körömmel kaparva a meszet. Azt mondták, hogy egyik hajdani szobatársam már mindenről beszámolt részletesen; tudják, hogy én voltam a leglelkesebb lázító, fölösleges már a makacs ellenállás, még a verseimből is olvastak részleteket (óh, milyen hitvány előadásban!). Azt is tudják, hogy voltaképpen én voltam a spiritus rector. Töredelmes bevallással és megbánással enyhíthetem a várható súlyos ítélet szigorát. Visszafordítottam görcsöktől kínzott fejemet:

– Ha mindent tudnak, mért nyaggatnak?! – üvöltöttem.

Nem emlékszem rá, hogy kerültem vissza a cellámba. Fájt minden tagom, égett a szemem, az egyik bedagadt, nem láttam vele, csak szürke foltokat. A bal fülem zúgott, öt napig nem hallottam vele a szokott zörejeket, a cellaajtó nyirkosságát, az örök csizmáinak közalgó-távolodó csattogását. Legyen vége már, ismét elgöttem folyvást magamnak. Vártam az ítéletet.

Az utolsó napokban elhatároztam, hogy megnémítom magam. Nem akarok többé artikuláltan beszélni. Lázasan kerestem az eszközt, amellyel végrehajthatom a saját nyelvem ellen szótt merényletet. Késem nem volt, meglazult fogaimmal csak megvérezni tudtam dagadt nyelvemet, leharapni nem. Tanácstalanul cirógattam rabruhám durva darócát. Itt-ott a szálak kirojtosodva csüngtek belőle. Kezdtém kihuzigálni az erős szálakat, aztán kitartó munkával készítettem a fonalat. Eszelős szorgalommal sodortam a gyilkos zsineget, beszélőképeségem irgalmatlan vágóeszközét. A francia anatómus, J. I. Guillotine mester elmés masinája jó szolgálatokat tett a jakobinusok idején: csak úgy hullott a sok parókás arisztokrata fej a fűrészporos kosarakba, köztük a királyi páré is. Aztán követte őket Danton és Robespierre; egyszer fent, másszor lent az időkerék küllősorában. Én nem kérek segítséget senkitől, önmagam hajtom végre az ítéletet. Néma levéte leszek örökre, nem árulok el senkit, de a gondolataimat azután sem fogják meggyilkolni, soha és senki. Azok velem maradnak mindhalálig, talán azon túl is.

Kisipari kézműves foglalatosságom közben eszembe jutottak a nagyajtai puliszkás vacsorák. Én még kisgyerek voltam, óvodás korú, aki mindig őszintén sírt vagy nevetett – mikor minek volt ideje. Estére együtt volt a család, s már azt is csöndes örömmel figyeltük, amikor eleinte édesanyánk, később Frici bátyám, majd végleges kinevezéssel Éva nővérem föltette a tűzre a nagy fazék sós vizet forralni. Ha már zubogott, a tenyér tölcseréből pergették a fazékba a finomra őrölt törökbúzalisztet, aztán sebesen addig kavarták, amíg az étel össze nem állt, vagyis megállt benne a házilag készített bükkfa keverő. Széles pengéjű vizes késsel körbekanyarították a fazék belső oldalát, majd kiborították a gőzölgő puliszkát a lapítódesszkára. Ekkor jött a vékony kenderzsineg! Szépen ki le-

hetett porciózni vele a tortaszelethez hasonlító adagokat. Sorra nyújtottuk a tányérunkat, a forró puliszkához hideg tejet kaptunk, marokra fogtuk kanalunkat, s hozzáláltunk a szegény ember fölséges lakomájához. Szép nyári estéken kiültünk a tapasztott folyosóra, aztán iparkodtunk úgy beosztani a tejes puliszkát, hogy lehetőség szerint egyszerre fogyjon el a kettő. Ha éhes voltam, nekem ez sehogyan se sikerült: hol a puliszka, hol a tej fogyott el hamarább, s ilyenkor beszaladtam a kiegyenlítő repetáért. Ünnepnapokon túrós puliszkát is kaptunk, ha az esztenáról hoztak juhtúrót, gomolyát vagy ordát. Legtöbbször mégis szilvalekvárra hagyatkoztunk, amit magunk főztünk a nagy üstben egész napos munkával. Aztán szuszogva, kibékülve a világgal, kiültünk az udvar gyepszőnyegére, és vártuk a nyáreste leereszkedését. Hallgattuk a cserebogarak brummogását, s az összetartozás örömeivel lestük az esthajnalcsillag fölragyogását. Szépek voltak ezek a faluvégi esték, az Alszeg egyik zsúpfödeles házikójában vagy az egyetlen nagy hársfa susogó lombkoronája alatt. Fölöttünk kifeszült a végtelen égboltozat bakacsin posztójurtája, amit az ügyeletes angyalok szikrázó csillagszegekkel vertek ki ügyesen, a mennyei főhatóság horoszkópos mintája szerint. Ilyenkor misztikus meggyőződéssel hittünk a lélek halhatatlanságában.

Közben már méternél is hosszabbra nőtt az éles, eltéphetetlen darócfonál. Sőhajtva tekertem az ujjamra, és eldugtam a kebelembe. Még nem voltam kész a szörnyű cselekvésre.

– Majd éjfél után, hajnalhasadás előtt, mikor legsebezhetőbb az emberi lélek állapota, amikor elérkezik a kísértések órája – súgtam magamnak; fölhúzott térdekkel, magzati pozitúrába görbülve a rideg priccs pokróca alatt.

Két teljes napon át békén hagytak, a silány koszt minőségén is javítottak. A falak kopogtató morzejeléből megtudtam, hogy a következő napon lesz még egy intenzív vallatás. Aztán a jövő héten felpörgetik az ügymenetet: megtartják az utolsó tárgyalást, megfogalmazzák a vádiratot, szerét ejtik az ítélethirdetésnek. Én vagyok az elsőrendű vádlott, Jancsi a negyedik. Ismeretlen nyugalom szállt rám: ambivalens keveredése a megkönnyebbülésnek és a rám váró iszonyat elfogadásának. Az biztos, hogy én nem fogok bevallani semmit, nem árulok el senkit. Egész nap koplaltam: műtét előtt nem szabad megtönni a gyomrot s az emésztőcsatornák labirintusát. Az ételhordó rab csodálkozva nézett rám a nyíláson, majd felderült ábrázattal tolta tovább a kerek asztalt, félretéve az én adagomat. Neki már meglesz a repetája. Nyelőcsövemen keserű íz áramlott fel, az összegyűlt gyomorsav és epetermék tiltakozó elegye. Legyűrtem a hányingert, kiöblítettem szájamat. Korán lefeküdtem, fejem alatt összefontam karomat, bámultam a homályból vastagodó sötétségbe. Szerettem volna aludni, de a megváltó álom úgy kerülte homlokomat, mint Toldi Miklósét az első éjszakán, a nagyfalui nádasban. Nem jött a tarka pillangó, hogy szárnyaival betakarja fáradt szememet. Éjfél is elmúlhatott, amikor a láthatatlan mozigépész elindította a rémképek filmtekercsét. Másodpercek törtrésze alatt villóztak a hagymázás jelenetek. Ott álltam a törvényszék előtt, hamis vádakot bizonyítottak rám: raboltam a határzónában, fojtogattam az árulót a börtönudvaron, a vakító asztali lámpát visszafordítottam a vallatótiszt szeme közé, sípcsonton rúgtam az egyik

fegyőrt, a jámbor, ötgyermekes családapát, széttéptem az írásos bizonyítékokat, arcul köptem az egyik derék terhelő tanút egy szembesítés alkalmából, agyonütöttem a börtönszakács kedvenc kandúrnját; ugyanakkor harsány hangon lázító verseket szavaltam, idegen népek himnuszát és forradalmi indulóit énekeltem teli torokkal. Mindezekért halmazati büntetésként, figyelembe véve egyrészt fiatal életkoromat, másrészt országháborító, javíthatatlan magaviseletemet, és mindenekelőtt/legfőképpen a törvényes államrend magasabb szempontú védelmét – summa summarum kötél általi felfüggesztésre ítélték, késleltetett haláltusával súlyosbítva.

– Ez nem igazság! – ordítottam kétségbeesetten, és jeges verítékben fürödve riadtam fel.

Felültem a priccsen, alkarommal letörültem lucskos homlokomat, aztán csak ültem szoborrá merevedve, mint József Attila a rakodópart alsó kövén. Csuromvíz volt egész testem. Azután éreztem, hogy tetőtől talpig reszket minden porcikám, hiába feszítem az önbecsülés akarateréjét. Szúrást éreztem a szívem táján, benyúltam a rabruha alá, kezembe akadt az összetekert darócfonál. Elővettem, kibontottam. Világossá vált a cselekvés pillanata, nincs értelme a további halogatásnak. Két hüvelykujjamra tekertem a fonál két végét, kifeszítettem a húrt, rágra nyitottam a szám. Jobbról-balról két alsó kisórlófogam közé szorítottam a zsineget, miután a végső határig kinyújtott nyelvemre illesztettem. Behunytam a szemem, holott a vaksötétben amúgy se láttam semmit. Lassan, fokozatos erőki-fejtéssel húztam lefelé a zsinórt. Éreztem, ahogy belevág nyelvem húsába, spriccelni kezd a vér kifelé, meg a szájpadrólomra. Görcsös hányinger tört rám, nem mertem lélegezni, nehogy a vér légcsövembe áramoljon. Egyelőre alig éreztem fájdalmat, a zsidbadt sejtek még szenderegtek. Nem sokáig. Egy rándításra iszonyú kín robbant fel a félig levágott nyelv idegpályáin. Üvöltve rántottam egy nagyot, már csak a nyelv alsó ínyszalagjai tartották együtt a hátsó csonkot a lefityegő darabbal. Ömlött a vér a szájjüregből, ujjamból, mert mélyen bevágta hüvelykjeimet is a házi készítésű öngyilkos fegyver, az egyes számú corpus delicti, az a lucskos madzag, beszorulva fogaim közé, rátekerve sebzett ujjaimra. Öklendeztem, de csak vért hánytam; üvöltöttem, de nem hallottam, csak az éjszakai szolgálatot teljesítő örök. Félig eszméletlen voltam már, mikor betörték a cellámba. Lenyomták a fejemet, szétvagdosták a zsinórt, összevissza ordítottak, egyikőjük elrohant az igazgatóért, onnan pedig orvosért. Valamilyen zubbonyt húztak rám, ami megbénította karomat, a priccshez kötözték lábaimat. Hárman voltak, elbírtak velem, ocsmány szavakat kiabáltak. Úgy észleltem a kínok felszínén lebegve, hogy fel voltak háborodva érthetetlen merényletem miatt, mert hát akadályokat gördítettem az igazságszolgáltatás normális ügyvitelének útjába. Aztán rám szakadt a sötétség. Ez jó volt, szinte mosolyogva csúsztam át az önkívületi állapot határvonálán.

Leírhatatlan üvöltésre ébredtem. Időbe telt, míg rájöttem, hogy csakis én üvölthettem, ami nem is volt minden ok nélkül. Műtőasztal helyett egy súlyos, rögzített karosszékhez kötözték, a számát szakadásig felpöckölték, és egy hatalmas testű, kövér, asztmás lihegésű kopasz ember éppen a leszakadófélben lévő

húscsapatot varrta vissza – érzéstelenítés nélkül. A gégefőbe csövet vezettek, kilógott a számból, steril alkohol helyett erős fenyővíz illatát éreztem, s csak percek múlva jöttem rá, hogy a borókapálinka bűzével a műtétet végző orvos árasztja el közvetlen környezetemet. Ismét elájultam, ami mindkettőnk számára jótékony állapotot jelentett: a felcser hat öltéssel befejezhetette böllérmunkáját, én pedig nem érzékelhettem az emberfeletti kínok ostorcsapásait. Utolsó, tudatküszöb alatti szavaimmal gyermekkori imádságot kezdtem suttogni magamnak, melyet lefekvés és esti mese után mondtam, valamikor Brassóban, édesanyám tanítása nyomán, lassan, éneklő deklamációval, mint álmos kisgyerek az ébrenlét és az álom küszöbén. („Imette” – ahogy Arany János mondaná.) „Én Istenem, jó Istenem, lecsukódik már a szemem...” Arra már nem jutott időm, hogy megkérjek valakit: amíg alszom, vigyázzon rám. A velem foglalkozó egészségügyi csapat tagjai sem értették motyogásomat, csak hörgést hallottak s a bőséges vérömlés bugyborékolását. Sürgősen törlést kellett végezni, sűrűn nyújtogatták a csipeszt a gyorsan átázó tamponnal. Én pedig vérpiros és hófehér színekben játszottam, ismét belecsúszva az öntudatlanság ködös szakadékába. A sebészi team megbotránkozva vette tudomásul, hogy kuncogni kezdtem. Átaljában nem úgy viselkedtem, ahogy egy törvénytisztelő, rendes állampolgárhoz illő az adott körülmények között. Az ápolók enyhe sértődöttséggel mostak fel, másik ruhába öltöztettek, és visszavittek a cellámba.

Nagyajta, 1970. május 6.

Ha visszajátsszom elrontott életem legfontosabb történéseit, minden hihetetlennek tűnik számomra is. Most megforgatom az időkereket, hogy az események sorrendjét betartva, immár távirati stílusban számoljak be életem további futásáról, amelyet inkább vegetálásnak neveznék.

A barbár műtét után – amit társaim csak „nyelvészeti malőr”-ként emlegettek – három héttel elhalasztották az utolsó tárgyalást. Eleinte infúzióra kötöttek, mesterséges táplálásban részesültem, de a varratok kiszedése után is még jó ideig csak folyékony vagy pépes ételeket tudtam fogyasztani, meglehetősen fájdalmas nyelésekkel. A nyelvem jócskán megdagadt, alig fért a szájüregben, dadogásomat nem lehetett érteni. Még örültem is, mert a némaság kalodájába zárhattam magam. Így is én kaptam a legsúlyosabb büntetést: hét év szigorított javító-nevelő fegyházat. Tanulmányaimat egyelőre nem folytathattam, szabadulás után rendőri felügyelet alá kerültem. Nagyajtát jelölték meg állandó tartózkodási helyemnek; rendszeresen jelentkezni kellett a perceptor hivatali szobájában és az őrsön, ahol a milicisták pecséttel hitelesítették papírjaimat. Éva nővérem viselt rám gondot, a helyi mezőgazdasági kollektívába jártam napszámosnak. Senkivel se barátkoztam, nehogy bajt hozzak mások fejére vagy portájára. Kiszabott és önkéntes száműzetésben éltem.

A második nyár augusztusában fölkeresett egykori tanárom, a kisbaconi illetőségű M. Albert, aki naponta járt át Barótra tanítani. Középiskolás tankönyveket hozott a hátizsákjában, hogy ősszel folytathassam tanulmányaimat Marosvásárhelyen, az egyik líceumban. Magántanulóként persze, mert állandó

lakóhelyemet nem hagyhattam el, a tanfolyamok végén esedékes vizsgákra kaptam csupán hivatalos engedélyt. „Nem szeretném, ha a talentumból sárarany lenne” – nézett rám derűs tekintettel. Eleredt a könnyem, ó csöndesen átkarolta meg-megrázkódó vállamat, mire én megáztattam nyári ingének elejét. Szép esténk volt. Éva túrás puliszkával, édes ordával kínálta kedves vendégünket, aki elég bátor volt ahhoz is, hogy nálunk háljon, és csak másnap szálljon fel a baráti buszra. Reménykedni kezdtem. „Sol lucet omnibus” – villant eszembe a latin bölcsesség: hátha nekem is jut hely a nap alatt. Minden iskolában eminens diák voltam; három nyelven beszéltem perfektele: magyarul, németül, románul, de nem tudtak volna eladni a franciák sem. Különös tehetségem volt a versíráshoz, válogatott szépirodalmat olvastam a határban és a petróleumlámpa fénykörében, rendszeresen eljártam az unitárius iskola könyvtárába, vonzódtam a természettudományos diszciplínákhoz is. Szomorúsággal vegyes elégtételelem lett a jeles érettségi bizonyítvány, amit aztán otthon bekereteztem, és az ágyam fejéhez szegeztem. Rögtön jelentkeztem Kolozsváron a természettudományi karra, de minden bizakodásom elhervadt, mikor a Babeş-Bolyai egyetem fura urai nem merték kockáztatni egy politikai szempontból megbízhatatlan hallgató felvételét. Helyette megszigorították a rendőri felügyeletet, váratlan házkutatásokat rendeltek el, hátha írásos bizonyítékot találnak rebellis eszmémre. Újra kijelölték mozgási területem korlátait: állandó alszegi lakóhelyemet csak különleges hatósági engedély birtokában hagyhattam el. Ismét rám tört a depresszió, ráadásul kisebbségi komplexussal súlyosbítva. „Bűvös körömből nincs mód kitörni” – recitáltam Babits versét. „Én maradok: magam számára börtön...”

Mégis neki-nekimentem a falnak, ráztam a cellaajtó kilincset. Kis híján két-évi megfeszített munkával összeállítottam egy atomenergetikai fejlesztéssel foglalkozó tudományos értekezést, és elküldtem a moszkvai Lomonoszov Egyetem címére: hadd lássák, milyen lelkes támogatója vagyok a kommunizmus építésének. A Lenin-hegyi intézményből elindult egy szigorúan titkos láncreakció, természetesen a párt Központi Bizottságának irányításával és ellenőrzésével: Moszkva – Bukarest – Brassó – Nagyajta. Éberek voltak mindahányan. Január végén kaptam egy hivatalos felszólítást, hogy 1970. február 12-én jelenjek meg a „document”, vagyis a tanulmánytervezet másolatával a brassói municípium főhatósági épületében. Szülővárosom főterét jól ismertem, de rossz sejtéseim támadtak, mikor a kijelölt nap reggelén ott topogott már egy helybéli fegyveres altiszt is a buszállomáson. Jelezte, hogy elkísér Brassóba, nehogy elvegyék a dokumentumot. A fekete templom árnyékában minden bajsejtésem beigazolódott. Keményen fejemre olvasták, hogy megkerültem a hivatalos utat, megsértve a Román Népköztársaság szuverenitását. Elvették a másolatot azzal a szigorú utasítással, hogy ne terjesszek országháborító írásokat, húzzam meg magam Nagyajtán. (Úgy mondták: Aita Mare.) Örüljek, hogy élek egyáltalán, egyetemi terveimről pedig egyszer s mindenkorra tegyek le. „Egy ötvenhatos magyar szimpatizánsnak nem adhatunk támogatást” – szögezte le álláspontját kemény koppantással a pápaszemes apparatcsik. Jelentkezzem a perceptornál, ha hazaértem, punktum!

Kifordultam a futószőnyeges folyosóra, lementem a főbejárat boltíves kapualjához, ahol várt reám a patruj. Szóltam neki, hogy van egy kis vásárolnivalóm, addig ne topogjon a hóban; üljön be egy borozóba, én is jövök nemsoká. Adtam neki egy közepes címletű bankót, földerült az ábrázata, s elindult a közeli kocsmá felé. Maradék pénzemen két liter benzint és egy doboz gyufát vettem. Kiálltam a főtérré, a tartományi székváros pártbizottságának kapuja elé, télikabátomra locsoltam a benzint utolsó cseppig, magamra csavartam az otthonról hozott piros-fehér-zöld selyemszalagot, aztán meggyújtottam az első szál gyufát. Nem volt többre szükség, pillanatok alatt fellobbantak a haragos lángnyelvek. Énekelni kezdtem a Himnuszt, felemelt fővel, vigyázzállásban. Még nem bűnhődte meg a nép a múltat s jövőt, mikor zavaros kiabálást hallottam, csizmák hótípró ropogását, néztem a fejem fölé csapó tűz füstös csóváját, a pattogó szikrák nyomvonalát; s még nem éreztem igazán a pörkölődő test iszonyú kínjait. Homályosan láttam, hogy egyenruhás emberek rohannak felém, élükön az ajtai őrmester, aki már futás közben szedte le magáról a köpönyeget, hogy reám borítva fojtassa el az égő fáklya tüzeit. Mintha hóban is meghempergettek volna, s még hallottam a sziréna vijjogását, amint elnyomta a férfiak káromkodását meg az asszonyok sikoltozását. Aztán elsötétedett és elnémult minden körülöttem. „Most tél van és csend és hó és halál...” – súgtam magamnak. Beléptem a Pokol kapuján, felhagyva minden reménnyel.

A negyedik nap délutánján tértem magamhoz. Hadaró, idegesen fojtott párbeszédre ébredtem:

– Sokat fog szenvedni, fájdalmas két-három hónap van még.

– Istenem, de hát mért tette? – ismertem fel Éva hangját. Csakugyan ő volt, a nővérem Nagyajtáról, akit Brassóba rendeltek, hogy hazavigyen. Homályosan láttam összekulcsolt kezét, könnyes szemét, fájdalmas arcát, ahogy fölém hajolt. Mosolyogni akartam, de merev volt a szám, és zsibbadt minden tagom. Meg akartam kérdezni, hogy ki az a szegény beteg, akinek pár hónapja van hátra, de csak hörgés bugyborékkolt belőlem. Később rádöbentem, hogy egyágyas kórházi szobában fekszem magatehetetlenül, tetőtől talpig bepólyált bábuként. Megint elájultam.

Iszonyú kínokat éltem át, eleinte a baróti kórházban, infúziós csövekre kötve. Naponta kétszer borogattak, kenegettek, cserélték a kötéseket. Évát berendelték ápolásra, mert a nővérek kidőltek mellőlem. Csak üvölni és hörögni tudtam, kommunikálni nem, csak sírni, sírni, kiégett szemekkel. Végül hazaszállítottak. Évát ellátták a szükséges gyógyeszközökkel: ápolni otthon is lehet a védőnő segítségével. Szegény Éva nővérem, éjjel-nappal ügyeletben, a feltétel nélküli testvéri szeretet fáradhatatlanságával! Szép kis tavaszt hoztam rá, kellemes húsvéti ünnepeket. Én pedig szívós voltam: élni akartam, hogy jóvátehessem minden vétkeket. Mert olyan időkben éltem, aminők nem adatnak meg mindenkinek; s olyan környezetben, ahol bűn volt a szó is.

Május első felében jobban éreztem magam, a közeledő vég s a morfium is segített. Úgy estefelé, egy vasárnap magamhoz intettem Évát:

– Kérlek, bocsáss meg nekem – súgtam a fülébe.

– Marcikám, ne mondj ilyeneket! – csuklott el a hangja.
 – Én vagyok a harmadik fáklya – súgtam tovább.
 – Ki volt az első?
 – A prágai diák.
 – Ki a második?
 – A budapesti tanuló. És én vagyok a harmadik.
 – Jól van, csak ne fáraszd ki magad, kedvesem.
 – Tudod, a verskötetem meg a Csittvári...
 – Csitt, csitt, csak pihenj szépen, csitt, csi-csiss... Szájam sarkában rejtélyes mosollyal szenderedtem el, és már nem tudtam megmondani, hová rejtettem forradalmi verseimet s a hatóság által szigorúan tiltott naplójegyzeteket.

Epilógus

JAN PALACH prágai diák 1969. január 16-án a Vencel téren felgyújtotta magát tiltakozásul, mert a Varsói Szerződés 1968-ban megszállta hazáját.

BAUER SÁNDOR 17 éves tanuló Budapesten, a Nemzeti Múzeum kertjében 1969. január 20-án két magyar zászlóval a kezében lobbant lánggra, „...hogy égő áldozatával csitítsa mindannyiunk háborgó lelkiismeretét, amiért tiltakozás nélkül viseltük a rabságot.”

MOYSES MÁRTON május derekán halt meg, orgonavirágzás idején. A nagyajtai unitárius vártemplom mögé temették, a varjúvári köztemetőbe. Született 1941-ben Brassóban, elhunyt 1970-ben Nagyajtán. Anyanyelve magyar, élt 29 évet. Felgyújtotta magát Brassó főterén, 1970. február 12-én, mert nem bírta tovább elviselni a zsarnokság fojtogató légkörét.

Ő volt a harmadik fáklya.

Szabó László

Mint a mókus...

Mit tudtam én, hogy lehetne más is,
 mint háziszappan, s hogy szalámis
 zsömlét is esznek .. .
 Vágyaim, miként csont-sovány lelencek,
 kóboroltak,
 de zöldellt a fű, és a kert alatt a holtak
 testéből dió s cseresznye nőtt.
 Nem rettegtem még a lánctalpú időt,
 s ha tombolt odakünn az orkán,
 hát elrágódtam benn egy savanyú-cukorkán.
 Elvoltam, csak úgy, mint egy kezdő Ádám
 (bűnbeesés előtt),
 almabefőtt – a „semmi ágán”:

mert kiűzetett a parányi éden.

Megannyi szégyen-
 keresztén feszült száz meg száz „lator”,
 Pest felől puskapor
 salétromszagát sodorta
 hozzánk a szél: „pusztult a horda”.
 És jártak az utcán, mintha semmise
 volna, s a szentmise
 sem maradna el oly beláthatatlan...
 Meglehet, hogy a mélyben forrt a katlan,
 a felszín nyugodt volt, szürke, néhol vörös.
 S ha olykor félkörös
 szivárványkaput nyitott az ég,
 letörölték.
 Csak a lóden terjedt, miként a járvány,
 és daloltam én is a vén diófa ágán
 a mókusokkal.
 (Már szinte béke...), ám ha oktalan, de okkal
 néha lázadt
 a jegyre mért alázat
 ellen a jobbik érzés – hisz megannyi Lázár
 hevert –, hát csattant a závár,
 és apám munkás-vasöklét emelte

rám:

„A béke harc nem papnevelde!”.

És hogy ekként megrendsabályozva lettem,
fogantak új szocreál fattyak helyettem,
miközben belengett, át a rácson,
némi alma-szappan illat, s úgy karácsony
táján banánt formázott a Hold.

Pánics Ferenc

Apám az oroszokat nyírta

– Igyi szudá!

A kiabálás a túlsó keresztfolyosóról hallatszott, és végtelen kígyóként tekergett a tanácsháza folyosóin, hogy lecsúszva a lépcsőkön, az alagsorban haljon el. Apám felkapta a fejét, de hiába meresztette a szemét, nem látott senkit, pedig még előre is hajolt, és egy darabig abban a testtartásban maradt. Így tett a mögötte ülő két orosz katona is, akiket az őrzésére rendelték. Ujjukat továbbra is a ravaszon tartva hajoltak előre, kicsit mélyebbre, mint az apám, mert nagyobb lendületet vettek, és ettől a mozdulattól dobtáras géppisztolyaik csöve apámon állapodott meg, mintha egyszerre akarnák tűz alá vonni. Az örök még a lélegzetüket is visszafojtották, de hiába: a folyosónak arra a végére az üvöltözésnek csak a foszlányai jutottak el. Annyira azért következtetni tudtak belőle, hogy valamelyik feljebbvaló ordítózik egy katonával. Aztán léptek tompa zaja hallatszott, az örökön pedig a megkönnyebbülés hulláma futott végig. Felvették előbbi testhelyzetüket, és a géppisztolycsövek ismét felfelé meredtek.

Apám cigarettát kotort elő az inge zsebéből, és megkínálta a katonákat. A két orosz tüzetesen megvizsgálta a cigaretták füstszűrőjét, akárcsak apám benzines öngyújtóját. Miután megnyugodtak, hogy se a cigaretta, se az öngyújtó nem veszélyes, szolgálatkészen hajoltak a kékes láng fölé.

A két katona reggel óta volt vele. A dzsippen, amivel érte jöttek, a parancsnok és a sofőr mögött ők ültek hátul, őket látta meg először, ahogy az üzletajtó ablakán kinézett. Épp a borotváért nyúlt, de visszahúzta a kezét. Aznap reggel csak egy kuncsaftja volt, az öreg Neducsin Vásza bácsi. Már beszappanozta az arcát habbal, de a borotva helyett inkább tovább dolgozott a pamaccsal. Erre lett figyelmes az öreg Vásza is.

– Lehet, hogy ezek hozzám jönnek – mondta az apám, amint a dzsip megállt.

– Látod fiam, ha Battonya kellett volna Titónak, ezek nem merték volna be-rakni hozzánk a büdös lábukat. De forradalom se lett volna, az is biztos.*

– Maradjon csak nyugodtan, Vásza bácsi – mondta az öregnek apám, és érezte, hogy megremeg a keze.

– Maradok – felelte Vásza bácsi, és nem mozdult.

Nyílt az ajtó, és apám ott állt a két orosz előtt, kezében a pamaccsal.

Azt még megengedték, hogy az öreget megborotválja, csak azután vitték el.

Nem kell ezektől félni, mert aki nem csinált semmit, azt nem bántják, nyug-

* 1945 után a battonyai Szerb Nemzetiségi Tanács azzal a kéressel menesztett küldöttséget Tito elnökhöz, hogy csatolja Battonyát Jugoszláviához. A jugoszláv nagykövetség a kérést levélben utasította el.

(Ezúton szeretnék köszönetet mondani Zsóry József mesterfodrásznak, és Vánsza Pálnak az Ötvenhatos Emlékbizottság tagjának a novella megírásában nyújtott segítségükért).

tatgatta a vendégeit, amikor újabb és újabb híreket hoztak a katonákkal meg-
rakott, hatalmas GAZ teherautókról, meg arról, hogy a foci pályán, ahol nem-
rég még Battonya büszkesége, Barkóczy Laci kápráztatta el parádés védéseivel a
nézőket, most katonai sátrak állnak. Ez jutott eszébe, amikor a nyitott dzsip vé-
gighajtott vele a főútcán, és a járdán összesűgtak az emberek, ahogy felismerték
őt, ahogy fehér köpenyében a két fegyveres katona között ül.

Az üzletet bezárták, pedig apám távol tartotta magát a helyi eseményektől. A
barátját, Jankó órát se látta senki napok óta, nála is le van húzva a redőny, és cé-
dula sincs rajta, mint máskor. Lehet, hogy őt is ide, a tanácsházára hozták? Arra
gondolt, Vásza bácsi biztosan szolt már a feleségének. Felkapta a bekecsére a ka-
bátot, és már rohant is Burján Pali szabóműhelye felé. Apámék mellettük laktak,
a szomszédos nagy polgárház udvarából nyíló albérletben. Egy szoba-konyhájuk
volt, virágoskertre néző ablakkal, aztán egy kis spájz és a mosókonyha, amely-
ben a legnagyobb helyet a vízköves fürdőkád foglalta el. A főbérő, Madár Kar-
csi bácsi azóta már biztosan nyugtatja az Erzsit, gondolta apám, és még szebb-
nek, még törékenyebbnek látta a feleségét.

Egy tank hajtott be dübörögve a bazaltköves udvarra. Apám kinézett a her-
nyótalpakra, de most nem látott lánc közé préselődött emberi vétagokat, ahogy
jó tíz évvel azelőtt a fronton.

Orosz katonák bukkantak fel a félárnyékos folyosó végében. Egy támlás szé-
ket, egy hokedlit és egy kanna vizet cipeltek.

Hát tényleg nyírni hoztak, gondolta apám, ahogy az általa kért tárgyakat
szolgálatkészen lerakták elé. Érezte, hogy kicsit alábbhagy a remegés a mell-
kasában.

Az oroszok izgatottan beszéltek, rövid, ugatásszerű hangokat hallattak. Széles
arcú, zömök, de izmos fiatal emberek voltak, egyik sem látszott többnek húsz-
évesnél.

Apám felállt, lassú mozdulatokkal kinyújtóztatta a tagjait, aztán lehajolt a lá-
bainál fekvő válltáskáért, amelyben a szerszámai voltak. Egyenként pakolta ki a
hokedlire a táska tartalmát. A katonák rajta tartották a szemüket. Előbb a kézi
hajvágógépeket rakta ki, és a két nagy bőrtokot, melynek ujjában a színes nye-
lű borotvái pihentek, szétnyitotta. Kilenc kézi hajvágógépet pakolt be a mű-
helyben. Nullás gépeket, meg egyes, kettes, hármas fokozatúakat. A katonákat
leginkább ezek az óriás rovarokra emlékeztető kiségek érdekelték. Följük ha-
joltak, óvatosan megfogdosták a használatban kifényesedett szárnyakat. Apám
kirakott még egy kehelyformájú fedeles púdertartót, két arckrémes üvegtégelyt
és két kistálat, amelyekben a borotvahabot keverte. A katonák ezeket is meg-
tapogatták, majd hirtelen vigyázzba vágták magukat. Apám csak akkor látta a
sebes léptekkel közeledő tisztet, amikor elnézett a válluk fölött. De mert a csiz-
mája színe teljesen beleolvadt a folyosó környezetébe, az első pillanatban úgy
tűnt neki, mintha a tiszt csonkolt lábú lett volna, és térdén lebegve közeledne.

Nem egyedül jött, egy vékony, szőke, szemüveges, erősen pattanásos arcú fi-
atalember lépdelt az oldalán. Fekete bőrkabátot viselt, budapesti egyetemista
volt, és tolmácsként mutatkozott be.

– Mester – mondta –, itt lent, a régi bejárat mellett fogja nyírni a legénységet. Az emeleti folyosókon fontos nyomozati munka folyik. A százados azt kéri, hogy ha valamelyik katona engedetlen, vagy más panasza van rá, jelentse.

A tiszt nem szólt semmit, de érdeklődő figyelemmel nézte apámat. Míg a tolmács beszélt, apám arra gondolt, hogy történjen bármi, nem fog panaszt tenni. Aztán meg arra, hogy tartózkodónak kell lennie az oroszokkal, nehogy híre menjen, hogy lepaktált velük. A pattanásos arcú még mindig beszélt.

– Ha valami kívánsága van, csak nekem szól – mondta.

– Köszönöm – felelte apám, és ügyelt, hogy a hangja udvariasnak tűnjön.

– Akkor hozzá is láthat – tette hozzá a pattanásos arcú.

Apám gyors, pedáns mozdulattal ráta ki a széthajtogatott üzletruhát. Vele szemben akkor már vagy kétszáz katona várakozott gimnasztyorkára vetkőzve.

Az ütlegektől sok bakának varas volt a feje, ezért előbb mindegyiküknek végigtapogatta a fejbőrét. Serkét, és még tetűt is talált rajtuk. A sorkatonákat nullás géppel nyírta. A varas fejbőrön óvatosan mozgatta a gépet, ha egy folthoz ért, kicsit megemelte. Gyakorlott mozdulatokkal dolgozott, időközben többször összesöpörte a felgyűlt haját, ahogy az üzletben is szokta. Ez a művelet személyének komolyságot, munkájának fontosságát kölcsönzött. Megbízhatóvá azért ilyen könnyen nem válhatott a szemükben. Őrzői továbbra is ott ültek mögötte.

A ritkító ollóval dolgozott egy dúsabb hajú katonán, amikor az egyik barna pufajkás, kicsi, vörös arcú ember a pesti különítményből, aki épp akkor érkezett vissza a többiekkel, rákiáltott:

– Magát én ismerem!

Apám úgy érezte, kiszárad a torka.

– Mi már találkoztunk. – folytatta a pufajkás. – Maga volt Pesten azzal a kenyeres kocsival. Én is ott voltam a tömegben az Oktogonnál, amikor kenyeret osztott. Maga volt ott azon a kocsin.

– Igen, valóban jártam fenn, hogy segítsék a lakosságnak.

– Ez nagyon derék. Nagyon finom az itteni kenyér, nem ragad össze a közepe, mint a pestinek. Örülök, hogy itt, maguknál megint ehetek.

– Mi is nagyon szeretjük – mondta az apám, és úgy tett, mintha belefeledkezne a munkába, hadd lássa a pufajkás, mennyire nem ér rá vele beszélgetni.

– Hát nem zavarom tovább – mondta a vörös arcú –, csak meg akartam köszönni.

– Nem tesz semmit – felelte az apám, és hagyta, hogy a férfi kezét fogjon vele.

Amikor a pufajkást végre elnyelte a folyosó, megtörölte a homlokát. Tiszta szerencse, hogy a vörös arcú nem a Rákóczi úton állt a tömegben, amikor is az apám kénytelen volt megszabadulni a teherautó rakományától. Egy kilótt T 34-es és egy oldalra döntött fekete Pobjeda elzárta az útját, megfordulni kényszerült, amikor egy fegyveres nemzetőr azzal szaladt oda hozzá, hogy a forradalomnak szüksége lenne a kocsiira, majd a mögötte álló fegyveres csoportra mutatott. Nem volt olyan a helyzet, hogy vitatkozni lehessen. A felkelők, vagy hú-

szan, lerakták az élelmet, és helyette nehéz ládákat pakoltak be a rakodótérbe. A nemzetőr, háromnegyedes sárga viharkabátjában hátul utazott a ládákkal. Dunaujvárosban egy boltíves, fakapus ház udvarába hajtottak be. A ládákból löszerek és fegyverek voltak.

A helyi forradalom a fodrászüzlet forgalmát nem befolyásolta, csak beszéd-témát adott a sorokra váró vendégeknek. A pesti tüntetés hírére sokan új Poznant emlegettek. Aztán azt találgatták, hogy a szovjetek be mernek-e avatkozni. Mindenki az amerikaiakat várta. A *Szabad Battonya* számaiból az üzletbe is vittek. Az emberek arról beszéltek, hogy Battonya újra járási székhely lesz, a parasztgazdák meg arra vártak, hogy oszlássák fel végre a téeszt, hogy újra a maguk urai legyenek. Apám üzlete sokszor felbolydult méhkaéhoz hasonlított. A helyi felkelők közül is többen jártak hozzá, állandóan fegyverhiányról panaszkodtak, pedig akkor már lefegyverezték a rendőrséget és a határőrséget is, menesztették a postamestert, és Halászt, a tanácselnököt. Apám arról az október végi akcióról is tudott, amikor nekikezdték felszedni a síneket. Most meg őket szedegetik össze a pufajkások, akik eddig azt se tudták, hova bújjanak, de hogy itt vannak az oroszok, egyszerre bátrak lettek, kivénhedt Csepel teherautókon razziáznak szerte a faluban. Őt is kérdezték, az ő üzletében is szimatoltak, de mindig azt felelte nekik, hogy hozzá csak borotváltatni meg nyíratni járnak az emberek, forradalmi eseményekről itt nincsen szó, csak hétköznapi dolgokról. Hitték is meg nem is, ám azt mindig megígértették vele, hogy ha mégis megtudna valamit, szóljon.

Ha tudott volna, akkor sem mondott volna semmit, az ő szakmájában ugyanis alapszabály a diszkréció: a háta mögött semmit nem fecsegni a vendégről.

Azt meg bolond lett volna elmondani nekik, hogy őt is hívták a nemzetőrök: álljon közjük. Különösen a fiatalok, főleg a Fodor fiú agitálta nagyon, hogy legalább a közrend fenntartásában segíthetne nekik. Kiskorától ismerte a Fodor gyereket, az apja is kisiparos volt, cipész. Vajon merre lehet most? Biztosan bujjkál, gondolta az apám, miközben az apró hajszalakat rázta ki az üzletruhából.

Csak annyi időre hagyhatta abba a munkát, amíg megebédelt. Abból az ételből kapott, amit a tanácsháza konyháján főztek: darab sült oldalast krumplifőzeléssel. Azt a hokedlit használta kisasztalnak, amelyen a szerszámait tartotta. Amíg ette, azon tűnődött, vajon melyik parasztgazdától vették el a disznóját.

Az ebédet egy fémtálcán a védőnő, Erdei Vera hozta ki neki. Arról beszélt, hogy az oroszok orvosokat meg konyhásokat is dolgoztatnak. Vera, noha már harmincadik évében járt, még mindig csinos volt, középmagas, szőke, erős melllel. A haját kontyba csavarva hordta. Apám, mielőtt anyámat megismerte, rövid ideig udvarolt neki.

Délután, a sápadt napsütésben nyitott ablak mellett dolgozott. Amint kinézett, látta, hogy Csépai bácsi, a fűtő fát hord be az udvarról. Csépai bácsi nem tudta, hogy azokkal a fahasábokkal egyensúlyoz éppen, amelyeket apám tizedmagával aprított fel. A Fodor gyerek unszolásának még ellenállt, de amikor a barátja, Uborkity Jóska hazajött Pestről, apám is elment a tanácsházára, mert Jóska azt mondta, fegyvert fognak osztani. Apámnak az lett volna a dolga, hogy

a forradalmárokkal a rendőrséget biztosítsa, de a fegyverosztásból végül favágás lett, mert Jóska, aki őrségben állt a kapunál, azzal fogadta őket, hogy az oroszok már úton vannak, tegyenek úgy, mintha fát vágni jöttek volna. Apám, amikor keresztülment az épületen, látta, hogy hátul, az udvarban vagy tízen vágják a fát. Ő is beállt közéjük. Az első két orosz motorbiciklin jött, lelkesen üdvözölték a favágókat, és ehhez ők is kénytelenek voltak jó képet vágni. Ahogy az apám az ablakból elnézte Csépai bácsit, örült, hogy az öreg nem tud a dologról.

Aznap késő estig vágta a katonák haját. És amikor azt hitte, hogy mára már végzett, arra lett figyelmes, hogy hat részeg tiszt tart felé. Egy tolmács kísérte őket, udvariasabb volt, mint a pattanásos képű. Közölte, hogy a tisztek borotválást szeretnének. Apám nem mert ellenkezni, csak nyelt egyet.

A borotválás akkor a legnehezebb, amikor halotton vagy részegen kell dolgozni. Apám kijárt házakhoz is, mindkettőben volt gyakorlata. A halottnak tartani kell a fejét, a részeg ember meg ha képes is fegyelmezetten ülni, a borotvaszappan illatától könnyen felfordulhat a gyomra. Ha vörösből sápadtra vált az arcbőr, lehet tudni, hogy baj van. Nem szabad tehát sokáig pamacsolni, és gyorsan kell dolgozni a késsel is.

A biztonság kedvéért apám kinyitatta a folyosó távolabb eső kétszárnyú ablakait is, majd megkérte a tolmácsot, hogy álljon készenlétben az üres lavórral.

A két legélesebb, Dovó márkájú borotváját készítette elő, és gondosan megfente őket.

A tisztek közül a két fiatalabbnak volt ritka szakálla, ezért őket borotválta meg először. A hadnagyoknak sima volt az arcbőre, apám gyorsan le tudta húzni róluk a szőrt. A másik kettővel is viszonylag hamar végzett, a legidősebb, legmagasabb rangú tisztnek viszont nemcsak mély barázdák, de szemölcsök is tarkították az arcát, ám végül őt sem vágta meg. Noha az oroszok hálájukban a vállát csapkodták, még akkor is remegett a lába, mikor éjfél körül, csak úgy ruhásan végigfeküdt a takarítóhelyiségben számára felállított régi kórházi ágyon.

Másnap hajnalban kapott még egy hokedlit meg egy kiskomódot, ezekkel rendezkedett be a folyosószegetben, és észre sem vette, hogy azokkal a mozdulatokkal dolgozik, ahogy üzletben szokott. A katonák nem győztek ámuldozni, ahogy a késeket feni az öreg lengőszíjon, aminek egyik oldala durva szövésű lenből készült, a másik tömör, zsírral átítatott bagariabőr volt. A bakáknak különösen azok a nyolcasok tetszettek, amiket a kések lapjával írt le fenés közben. Ilyenkor képes volt az örökről is megfélekedezni.

Ekkor már két alacsony, szúrós tekintetű mongoloid arcú katona felügyelt rá, ugyanúgy tartották a fegyvereiket, mint a korábbiak. Talán éjszakai szolgálatot adott a két mongol, gondolta apám, mert miközben a szék körül térült-fordult, arra lett figyelmes, hogy a bakák elaludtak. De álmukban is az elsütő billentyűn tartották az ujjukat, és apámnak eszébe jutott, hogy a fronton sok katona azért lőtte el a lábát, mert őrségben elaludt. Ám hiába próbált kikerülni a csövek hatósugarából, valamelyik mindig ráirányult, és amikor már a sorukra váró katonák is puszogni kezdtek, egy nagydarab tiszt hirtelen ott termett. Feldúltan, macs-

kaléptekkel jött, óvatosan fogta le a fegyverek csövét, és két gyors ökölcsapással székestől a földre terítette a katonákat. Aztán rugdosni kezdte a hátukat, a veséjüket, de még a fejüket is. A kiabálásra a napos is odaszaladt, de a tiszt neki is az arcába vágott, és a napos nem mert visszaütni, csak hátrált, miközben dőlt az orrából a vér. A nagydarab tiszt még akkor is pörölyszerűen csapkodott maga körül, és egyre csak azt kiabálta, hogy parikmáher, parikmáher, és apám felé mutogatott. Ő meg csak állt, zavarában a hajszálakat söpörte le a mértékre szabott szövetpantallójáról, miközben a cipőjét nézte, és rádöbben, hogy mióta a tanácsházára hozták, saját magán kívül senkit nem látott félcipőben, még Erdei Vera is csizmában volt.

Elszigeteltségét csak a védőnő látogatásai enyhítették. A második napon anyám velem küldetett ebédet, tiszta inget, és egy váltás fehérneműt. Apám próbálta őt kérdegetni Jankó órásról, de Vera nem tudta, mi lehet vele, miért nem nyit ki már egy hete. Senki sem tudott semmit az órásról.

A két mongolt elvonszolták. Annak a két katonának pedig, akik felváltották őket, állniuk kellett, így a fegyvercsövek a plafonra irányultak, és ettől apám kicsit megnyugodott.

Összesen három napig nyírta az oroszokat, de amikor a harmadik nap a pufajkások véresre verve behozták a Fodor gyereket a tanácsházára, aztán egyre többet azok közül, akik az üzletében is szervezkedtek, azt hitte, sosem szabadul. Minden pillanatban várta, hogy őt is vallasni kezdjék. Ám a harmadik nap végén elengedték.

Búcsúzóul az orosz tisztek elismeréssel rázták meg a kezét. Napi tizennyolc órát dolgozott, és ezernél is több katonát nyírt meg. Otthon két napig szinte csak aludt, begyulladt jobb kezét anyám vizes ruhával borogatta.

Barátja, Jankó órás csak a következő tavaszon költözött haza. Azt mesélte apámnak, hogy sehogy se bírta a sok orosz katonával, akik egymásnak adták a műhelyében kilincset, a zabrikált csörgőórákkal, és azt akarták, hogy csináljon karórát belőlük. Hiába magyarázta nekik, hogy ez fizikai képtelenség, olyankor csak ráfogták a géppisztolyukat. Egy darabig győzte alkatrésszel, de amikor zsákszámra hozták már a faliórákat is, lehúzta a redőnyt, és Szegedre költözött a sógorához.

Hát ezt mesélte Jankó órás apámnak, akivel még évek múlva is előfordult, hogy orosz katonákkal álmodott. Végtelen sorokban vártak rá a tanácsháza folyosóján, csak nem a levett sapkájukat tartották a kezükben, hanem egy-egy arany csörgőórát.

Bondár Zsolt

Sortűz

Ott esett el gyermekem,
Ott esett el álma,
Öregedő két kezem
Naponta rátalálna...

Úgy esett el, ahogy élt,
Ahogyan álmodott,
Sírkövére a szabadság
Írta fel a dátumot.

Kisfiát takarhatná
Most minden este be,
S e helyett őt takarja
A temető erdeje.

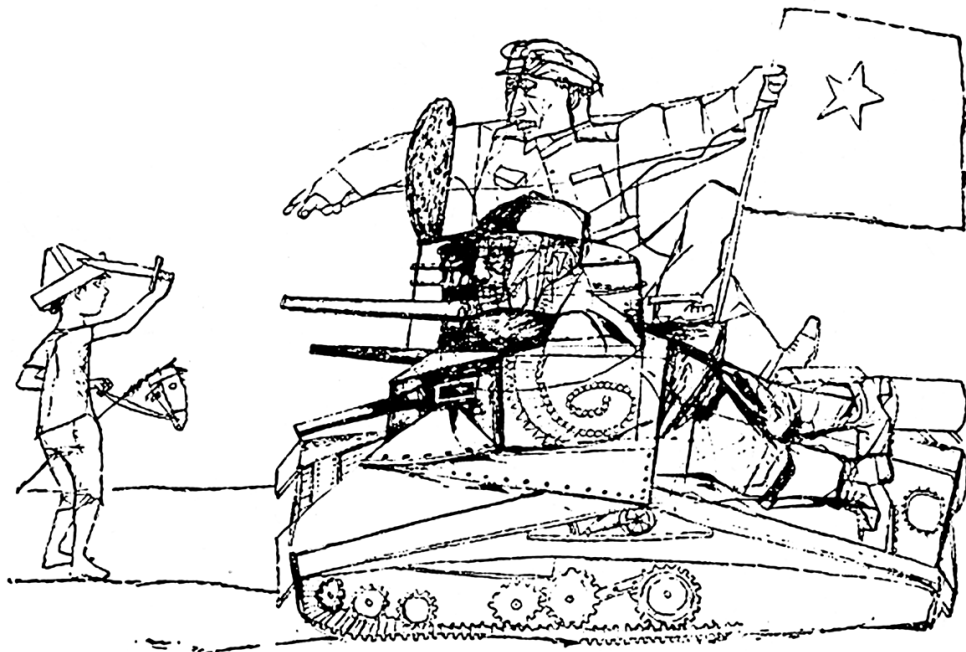
Már nincs itt két karomban,
Már nem ölelhetem.
Ringatja a szabadság,
És az emlékezetem.

Életzászló

Felkel a szív-ige, szárnyal az újra-szabadság
Béke-törött kristályüvegén, és az utcák
Városba cibált sorait átfonta a zászló.
Ősi piros folyik át a szavak sietésén,
Pont az a szín., amelyikkel már kétezer éve
Küzd minden magyar álmodozónak tette, csodája.

Gyűlik az emberek árja, ma fehér az ítélet,
Fehérek a tettek, a holnapba erőt rakodóak,
Fehéren törik át a homályt, eme éjszaka rácsát.
Harcol a tűz, s a halottakat, ím, a szemek beragyogják.
Újul a harc, a szabadság gyermeke, apja
Omlik a harc mezején, amely éppen az otthon.

Könny-áztatta csodát, igen, el lehet érni a vágyal,
Vágyva a béke, a szorgos béke hazáját,
Mint ahogy édesanyát gyötri a vágy gyerekéért.
És hogyha a béke, szabadság kacajában
Fürdik meg a reggel minden születéskor,
Akkor nő fel a szép, a jövő... eme zöld szín.

Erdei Péter

Túréshatár '56

*Egy amerikai helyszíni tudósító mondta '56-ról:
„Az amerikai érdekből kezd harcolni, a magyar becsületből!”*

A kis falu még messze volt, amikor a kora őszi, délutáni, gyámoltalanul melegengető nap fényében megfürdette az arcát. Sötétszürke, vastag, télikabátja a kisonat kupéjában a csomagtartó mellett lógott, a vonattal együtt zötykölődött. Nézte a barnás-szürkés, kissé egyhangú tájat. A vonat mellett kisebb facsoportok rohantak el, távolabb elsárgult búzatáblák és felszántott földek sorjáztak. Az a néhány falu, amin keresztül robogtak, kihaltak tűnt, az életet csak a füstölgő kémények jelezték, meg néhány kóborló macska, kutya. A fák csupasz gallyaikkal az égbe akartak kapaszkodni, mintha nem tudták volna eldönteni, hogy még mélyebbre a földbe eresszék a gyökereiket, vagy szálljanak föl a madarak közé. Két falu közt, a házakon kívül a tanyák fehérre meszelt falai világították be a mezők, erdők monoton szürkességét. Az udvarokon pipícskedő gémeskutakon lógó üres bádogvödrök játszottak a szél rohamaival. A vörösen izzó tetőcserepek mintha lángoltak volna a lapos alföldi tájban.

Fercsi gondolatai a jövőben jártak, de a régi történeteket is szerette. Apja, akinek szeme fénye volt az egy szem fia, sokat mesélt neki és testvéreinek, a régi időkről meg a háborúkról. Ő volt a középső gyerek, Maca idősebb volt nála. Őt azért szerette, mert sokszor megvédte. Bözsi húgát azért, mert sokat játszott vele. Anyja és apja nagynénjei, nagybátyjai, mindig olyan sokan voltak, hogy gondolkodni kellett, hogy ki-kicsoda a népes családban. A három gyerek a paraszti sors parancsának engedve növekedett, okosodott. Fercsi, ahogy megtanulta a betűvetést és az olvasás tudományát Macától, egyre jobban kezdte megszeretni a könyveket. Ettől kezdve bármit csinált, könyv mindig volt a keze ügyében. Egy barátja, Kovács Sanyi egyszer hozott neki egy vastag könyvet, és csak annyit mondott, hogy „indiános”. Ezt olyan hangszúllyal mondta, hogy azt lehetett hinni, kétkilós színarany tömböt fog a kezében. Mikor meglátta, azt gondolta, hogy majd jó két év múlva fogja kiolvasni. Beleolvasott. Nem sok jót látott benne. Tovább lapozott. Ott is elolvasott néhány sort. Ez már tetszett neki. Az oldalt végigolvasta, most már határozottan jónak ítélte, a méretek ellenére. A mű írója és címe elsősre kimondhatatlan volt. Sanyival úgy egyeztek meg, hogy ha erről a könyvről akarnak majd beszélni, akkor „mai”-nak fogják hívni. Aztán Kaszaperen, ahol előzőleg laktak, az egyik volt iskolatársa elmondta, hogy angolul van, és úgy kell kimondani, hogy „kárل máj”, a mű pedig a „vinettu” nevet viseli. Kicsit restellte, hogy ilyen egyszerű dolgot nem tud. Zsigereiben érezte, tanulnia kell. Sokat... Nagyon sokat...

A három gyerek szófogadó, tüsténkedő, mindent kipróbáló volt. A ház körül gyakran segítettek, szó nélkül is. A lányok inkább a konyhában, míg a kis legény, az apja oldalán, hol a kertben, hol a jószágoknál, vagy a kövesúton, megtanulta ideje korán az útkaparó mesterséget, mondván, az a helyes, ha a fiú követi az apja szakmáját. Az idősebb Bohus Ferenc felügyelete alá 8 km úthálózat tartozott, az apácai elágazásától az ottlakai elágazásig, annak árkaival, fáival, bokraival, sőt a kövesút melletti nyári úttal együtt. Nem voltak nincstelen zsellérek, mint a legtöbb gábortelepi, de azért minden fillért meg kellett fogniuk. Az „állami hivatal”, azért némi előjogot biztosított a család számára. Ingyen kapta házhelyet, meg egy fél hold földet a határban. Korán megtanulták a gyerekek, hogy a pénz az olyan kincs, amivel a legkisebb baj van a világon, mert nekik soha nincs. Mégis futotta mindenre, ami kellett. Volt mindig egy-két kecskéjük, amit Fercsi legeltetett az út menti árokban, ahol remekül lehetett olvasgatni. Este megfejték és a tejét itták. A ház körül tyúkok kapirgáltak az avart. A kamra mélye zöldséget, tojást, lisztet és néhány gyümölcsöt, befőttet rejtett, a góréban kukorica sárgállott, no meg a fáskamrában, egy kis hordócskában petróleum a lámpához. Tüzelőre nem volt gondjuk, azt az út melletti eper, és akácfa bőségesen szolgáltatott. Később vettek egy malacot is. Jó lett volna egy tehénke is, de azt későbbi időpontra tervezték.

A jókora fabőrönddel utazott haza Pestről a kisvona kupéjában. A bőrönd olyan kincseket rejtett, amiről az otthoniak még álmodni se mertek. Régi vágya volt, hogy vegyen valamit a szüleinek, testvéreinek. Egy gyönyörű fekete, eredeti vakondbőrből készült kucsma és három csodaszép, vastag, meleg kendő sorakozott a kofferben. Ennyit vett az inasként félretett pénzéből, amit hónapok óta összekuporgatott. Ja, és egy indiános könyvet. Szerette volna a lányokat is fölvenni Pestre. A testvérei, különösen Maca, hallani sem akart arról, hogy abba a dübörgő városba menjen. Fercsi még abban reménykedett, hogy Bözsi mégis hajlik a szóra, és belátja, nem a térszben van a nagy jövő.

A város a jövő, a falu a múlt! – mondogatta.

Fent lakott Pesten Bohusné egyik nővére, Rozi néni. Az Akácfa utcai bérház házmesterlakásában élt párjával, Kiss bácsival. Amikor felmerült, hogy Fercsi Pesten akar tanulni, akkor a világ legtermészetesebb dolga volt, hogy hozzájuk költözik. Fercsi megfogadta magának, hogy nem fog évet ismételni az iskolában, otthon maradt testvérei most helyette is dolgoznak. A lányok zokszó nélkül végezték a többletmunkát. Maca még azt is elvállalta, hogy kiviszi a határba mások teheneit is legeltetni. Eljárt napszámba, aratáskor is, meg ősszel kukoricát törni, télen csuhét fosztani. Abban a kevés szabad idejében, ami rendelkezésére állt, a rokkával fonalat készített és este, a lámpa pislákoló fénye mellett a gyapjú fonalból zoknikat, kesztyűket, sálakat kötött.

A kisvonaon az utasok nagy része már a kigyósi állomásnál leszállt, de azért még voltak a kupéban. A sarokban két feketébe öltözött terebélyes asszonyság diskurált a piaci árakról, meg a jövő évi vetnivalóról. A túloldalon a sötét- és vi-

lágosbarna lécekből álló faüléseken egy anyuka szoptatta a kicsinyét. Egy természetes asszonyosság igyekezett útját állni a kíváncsiskodó tekinteteknek. Fercsivel szemben, két üléssel arrébb egy kubikos kinézetű, középkorú férfi aludt a kabátjának dőlve, fején félrebillent kucsmával. A kalauz időnként bejött és a kisbabára való tekintettel szemet rakott a kis vaskályhába. Az állomásokon, ahol megállt a vonat és új utasok szálltak fel, gyorsan elfoglalták az üres helyeket. Pár perc múlva jött a kalauz és a kisvonattal, meg a gravitációval dacolva, széttett lábbal megállt és megnézte, kilyukasztotta a jegyeket. A kis füstös vonat csikorgó kerekei jelezték egy idő múlva, hogy a Görbedi-kanyarhoz érkeztek és már csak a Klemi-major az egyetlen megálló. Utána Fercsi is le fog szállni. Elkezdte leszedni a fabőröndöt a polcról, felvette kabátját, sálját. A bőröndöt maga előtt tartva, ment a padok között kifelé a fáradt olajjal felkent kissé csúszós kupéból. Újabb csikorgás a kanyarban és már lassított is a vonat, majd hangos zakatolással megállt. A kalauz fürgén leugrott, miközben még gurult a vonat. Egyik kezével a korlátot fogta, miközben tréfásan elkiáltotta magát: – Gáborváros! Fercsi leszállt és elindult Bodzás felé. A kisvonat hatalmas füstcsóvát hátrahagyva, csattogva elindult Apáca irányába. Ő pedig éppen az ellenkező irányba, hazafelé. Alig ment pár lépést, amikor Macát és Bözsit látta meg a távolban. Sietősre vette a lépteit és félúton összetalálkoztak. Amikor hazaértek, Fercsi kinyitotta a nagy fabőröndöt és elővette a lányoknak, meg az édesanyjának szánt meleg kendőket, az apjának a gyönyörűen csillogó fekete vakond kucsmát.

– Ilyen dolgokra költöd a pénzed, fiam? – dorgálta a fiát.

– Nyugodt legyen édesapám, nem volt drága, de kellett valami, hogy emlékeztessen rám! – mondta Fercsi jelentőségteljesen.

– Van itt még valami. – folytatta Fercsi. – Direkt lányoknak indul villanyszerelékek gyártására egy tanfolyam. Maca eljöhetne velem föl Pestre. Kitanulhatná a szakmát. Csak 3 év.

– Én ugyan nem megyek, Fercsikém! – csattant föl Maca. –Vidd inkább Bözsit!

– Ami engem illet, én szívesen elmennék... – mondta szemlesütve, szinte félve Bözsi.

– Mit gondoltok, majd most mindenki pesti gyerek lesz? – hördült föl az öreg Bohus. – Még mit nem!

Fercsi a lehetőségeket sorolta, míg az apjuk azt, hogy mi lesz velük öreg napjaikra, ha mindhárman fölmennek Pestre.

A gyerekek egész nap alig mertek szólni, az apjuk haragja miatt. Estére, azonban megenyhültek és az asszony, a férje füle hallatára megkérdezte Fercsit, hogy milyen az az iskola, meg, hogy Rozi néni be tudja-e még fogadni Bözsit, ha mégis fölmenne Pestre tanulni. Fercsi azt mondta, már mindent megbeszél, akár már most vasárnap mehetnének az ötórás vonattal, de hosszú távon nem akarna ott maradni a Rozi néni nyakán, hanem bemenne ő is, meg Bözsi is egy kollégiumba, ami ingyenes, sőt ha valaki jelentkezik az iskolába, akkor kap reggelit, ebédet meg vacsorát. Az öreg útkaparónak még mindig nem tetszett az ajánlat, de aztán hirtelen megfordult a konyhai hokedlin és azt mondta:

– Nem bánom, menjetek, de tanuljatok nekem, mert ez az élet tényleg kiábrándító itt falun.

Lett erre nagy öröm, mind a három gyerek az öreg nyakába borult. Csak az anyjuk ült a kis széken a sarokban és csendben sírdogált. Most érezte először ilyen nagy súllyal, hogy felnőttek a gyerekek. Maca odaült az anyja mellé és vigasztalóan a vállára hajtotta a fejét.

– Ne féljen édesanyám, én vigyázok magára is, meg apámra is! Én itt maradok maguk mellett! – és mindenki elkezdett sírni.

A következő néhány nap a készülődéssel telt, majd a búcsúzás nehéz percei következtek. Az öregek Macával együtt kikísérték Fercsit, meg Bözsit a gábortelepi „vasútállomásra”, amely egy picurka váróteremből állt, ahova talán 4-5 ember tudott az eső elől behúzódni.

Pesten minden úgy maradt, mint azelőtt. Fercsi megmutatta Bözsinek, hogy lehet közlekedni, melyik busz, vagy villamos hová megy. Külön óvta a „tujázástól”, ami tényleg nagyon veszélyes volt. Akkoriban az egész városban rossz volt a tömegközlekedés és a villamosok lökhárítójára is felültek, felálltak az emberek, vagy a lépcsőkön kapaszkodva lógtak ki az utcákon közlekedő teherautók, buszok közé. Bözsi hamar beletanult a pesti utazgatásba, az iskola, a tanműhely és a Hungária körúti kollégium között. Levelei, azért fájdalmasak voltak, sokszor leírta bánatát Macának, de szigorúan a lelkére kötötte, hogy azt a részt ne olvassa föl a szüleiknek. Maca ezt be is tartotta.

Teltek-múltak a hetek, Bözsi és Fercsi egész jól beilleszkedtek a városi nyüzsgésbe. Időnként Maca is felment hozzájuk látogatóba, vitt nekik egy kis otthoni kóstolót. Ilyenkor Fercsi mindig megpróbált a Maca lelkére beszélni, hogy maradjon fenn ő is Pesten, tanuljon, de Maca hajthatatlan maradt.

Az utca népe mindenfelől az elégedetlenségről beszélt, amit az amúgy is meglévő panaszkodós hangulat felerősített. A város parkjaiban sétálgató emberek egymástól kérdezték, hol lehet cikóriakávét, vagy más különféle ritkaságot beszerezni. Persze az is előfordult, hogy valaki elterjesztette, hogy rövidesen valami hiánycikk lesz. Ilyenkor megindult a vásárlási roham és a pestiek 1-2 órán belül szinte kifosztották az ilyen üzleteket.

Ennek az örült körforgásnak Fercsi és Bözsi is részese volt. Ők is álltak sorban, sokszor órákig, hogy vegyenek egy kis ennivalót. Fercsi egyre gyakrabban fejezte ki nemtetszését az ilyen jelenségek miatt. Ilyenkor a sötét kis szoba sarkába vonult egy kis éjjeli lámpával, meg az egyik kedvenc indiános könyvével és olvasott. Álmaiba menekült a külvilág zavartsága és bosszantó szervezetlensége miatt.

Mint a fiatalok legtöbbször ő és Bözsi is el-eljárogattak szórakozni, hol baráti társasággal, hol csak ketten, vagy nagyon ritkán akár egyedül is. Ilyenkor az uticél a Budai-hegyek, az Úttörővasút, vagy a Városliget volt.

Fercsi gyűjtögette a kis pénzét, de az csak nem akart gyűlni. Bözsivel egyre gyakrabban beszélgettek arról, hogy milyen lehet az élet a tengerentúlon. Fercsi fogadkozott, ha egyszer kijut, vesz egy hatalmas Fordot, amivel majd a családját

elviszi kirándulni. Lesz amerikai felesége, két vagy három gyereke, legalább egy fiú, és csak nekik fog élni.

Egykedvű hangulat uralkodott rajta és a pestieken, amikor az egyik őszi napon a villamos megállt az út közepén, két megálló között. Az utcákon soha sem volt kevés ember, de akkor még az úttesten is hömpölygött a tömeg, a kezükben zászlórúdra csavart nemzeti zászlókat lehetett látni. Az egész város közlekedése megbénult. Az utasok tanácstalanul vitatták meg az elképzelhető eseményeket, majd leszálltak a veszteglő villamosról. Volt, aki balesetről beszélt, de a tömegtől, meg az álló teherautóktól, buszoktól semmit sem láttak. Valami nagy dolognak kellett történni. Hazagyalogolt a kollégiumba, majd lemosakodott és ágyba bújt. Másnap csend volt. Hazafelé azonban még lehet, hogy az előző napi tömegnél is többen voltak az utcán. Megint gyalog kellett hazamennie. Elment Bözsihez, hogy megkérdezze, ő mit tud az eseményekről. Tőle tudta meg, és az ottani újságokból, meg a rádióból, hogy nagy dolgok vannak alakulóban. Erre nekítüzesedve elindult a Rádió elé, ahol akkorra már komoly tömeg gyűlt össze. Nem fért közel az épülethez, csak egy keskeny utcából hallgatta a kiáltozó embereket, amikor váratlanul lövések dördültek. Az ácsorgók minden irányba, egymást taposva kezdtek hanyatt-homlok rohanni. Többeket tapostak el, ők voltak az első áldozatok. Csak később tudta meg, hogy október 23-án ledöntötték a Dózsa György úton álló Sztálin-szobrot, amit csak sokszori próbálkozás után sikerült lerántani, és amit másnap feldaraboltak. Több tízezer ember várta Nagy Imre miniszterelnök beszédét a Parlament előtt a Kossuth téren, majd a tömeg megnyugodott, baj nélkül haza is értek az emberek, akik ekkor kezdtek el bízni az erőszakmentes változásokban. Az üzemekben sztrájkoltak a munkások, a közlekedés a városban teljesen leállt. Az iskolákban nem tanítottak. A rádió egymás után mondta be, hogy ez a gyár is, meg az a gyár is sztrájkba lépett. Az egyetemisták vezették a tüntetéseket, szervezték a programokat, transzparenseket írtak, irányították az eseményeket. Legalább is egyelőre. A Varsói Szerződés tagjaiként az MDP központi vezetése azonban behívta Budapestre az országban állomásozó szovjet katonai alakulatokat, amelyek kevéssel éjfél után meg is érkeztek. Fercsi meglepődött, miért kellett ide orosz tankok? Arra gondolt, talán haza kellene menni, mert ez már több, mint komoly. Aztán mégis ott marasztalta a kíváncsiság. A harci kedv nem igazán buzogott benne. – Sose lehet tudni! – gondolta. És maradt. Közben tárgyalt a magyar kormány megbízottja az oroszokkal a csapatkivonásról, mígnem a honvédelmi minisztert, Maléter Pált az oroszok letartóztatták.

Fercsi, meg Bözsi otthagyták a kollégiumot és néhány napra Rozi néniékhez költöztek az Akácfa utcába. Így nagyobb biztonságban érezték magukat ők is, meg Rozi néniék is. Az események felgyorsultak. Fercsi és Bözsi egyre nehezebben találkoztak. Gyalog hozták el a csomagjaikat a kollégiumból az Akácfa utcába. Közlekedni csak gyalogosan lehetett. A szovjet csapatok és a magyar felkelők közötti véres csatározások miatt az egész város egy kormos, szétlőtt csataterré vált, ahol az emberi élet szinte semmit sem ért. A suhancok géppisztollyal

a nyakukban, sokszor pusztá kézzel, egy üveg „Molotov-koktéllal” támadtak az orosz T-34-es tankokra. Ha egy ilyen tank közelébe tudtak férkőzni, akkor a kezelő személyzetnek már vége is volt, éppúgy, mint magának a harckocsinak.

Egyre többet lehetett hallani arról, hogy innen, vagy onnan teherautók indulnak az osztrák határ felé, disszidensekkel megrakva. Mindenüket hátrahagyva tízezrek menekültek családdal, család nélkül a szabad világba, valahova nyugatra. Fercsi is gondolta, hogy most meg kellene próbálni, de egyedül nem akart nekivágni az útnak. Meg kellene győzni Bözsit – gondolta. Mégsem állíthat oda hozzá azzal, hogy hagyjuk itt az országot, meg a szüleinket, testvérünket, próbáljunk szerencsét. Ezt már fiatal, éretlen ésszel is felérte. Bözsi mindig olyan maradi az ilyen kérdésekben. Talán Macát kellene megkeresni, de erre most nincs idő. Túl nagy a távolság, és a vonatok ki tudja járnak-e? Lépni kell! Egyedül kell döntenie! A végső lökést az adta meg a számára, hogy az egyik sorban álláskor egy terepjáróról géppuskarüzet zúdítottak a kenyérre várók közé. Fercsi előtt és mögött csapódtak be a lövedékek. Mindkét ember a szeme láttára halt meg. Egy kapualjba sikerült beugrania, így maradt életben. Innen el kell menekülni! El innen! – ez lüktetett az agyában mind türelmetlenebbül. Összecsomagolta csekélyke vagyontkáját, elindult a Dorottya utca felé, ahonnan nyugatra indultak a teherautók. Aztán mégis meggondolta magát, a Rákóczi úton, a Keleti pályaudvar mellett kiment a Hungária körüti lánykollégiumba, hogy Bözsit megkeresse. A szigorú portásnő fülkéje üresen tátongott, papírokat vitt a szél és jó néhány ablaküveg szilánkokra törve feküdt szerteszét a mozaikon. A szakadt függönnyt a szabadon áramló levegő szétterítette a lépcsőház, aula belső terében, mintha ez lett volna az összes berendezési tárgy. Sehol egy teremtetett lélek. Az épület belső részén, az udvar felől egy hatalmas lyuk éktelenkedett az első emelet magasságában, nagyjából azon a részen, ahol Bözsi lakott öt másik lánnyal. Szörnyű félelem lett úrrá rajta. Most bánta meg igazán, hogy testvérét felhozta Pestre! Aztán eszébe jutott, hogy lehet itthon sem volt, amikor a találat becsapódott az épületbe. Csak találni kellene valakit, aki tud róla, ismerte őt. Felzaladt az emeletre, ahol a szobák ajtaja vagy tárva-nyitva állt, vagy tokostól kiszakadva hevert a szobákban röpítőre törve. Az emeletes ágyak össze-vissza borulva heverték szerteszéjjel. Sehol senki. Kiszaladt az épületből. Két sarokkal arébb egy kilőtt orosz tanktól egy hajításnyira, síró hangra lett figyelmes. Először azt hitte, hogy Bözsi, de nem ő volt. Egy tépett ruhájú, vérző hosszú, barnahajú lány ült, vagy inkább feküdt az egyik emeletes ház bejárati kapujában és a fejét fogta, térdeit a nyakáig felhúzva. Fercsi odament hozzá, hogy megkérdezze, segíthet-e? A lány vagy a harmadik, negyedik kérdés után emelte fel a fejét. Ekkor nézett rá, de az arca eltorzult. Kiabálva, sírva mondta a magáét, de Fercsi nem értett egy szót sem. A táskáját átbújtatta a fején, vállán és felemelte a vértől ragadós és csúszós lányt. Nem volt nehéz, de minduntalan kicsúszott a kezéből. Távolabb, a sarkon ekkor egy tank fordult be, feléjük tartott. Erre Fercsi jobbnak látta, ha futásra veszi a dolgot, még mielőtt kiszúrja a távcsövén keresztül az irányító őket. Mostanában már köztudott volt, hogy mindenre lönek, ami mozog. Szerencsére találtak egy kapualjat, ami nyitva állt. Ezen befutott a nya-

kában a sebesült lánnyal, aki még ekkor is sírt. Bent az udvaron egy 10–15 fős géppisztolyos fiatalokból és idősekből álló csoport ácsorgott, cigarettázott. Amikor meglátták Fercsit meg a lányt, többen lekapták a dobtáras géppisztolyt a vállukról és felhúzták zárdugattyúkat. Erre a jellegzetes hangra azt gondolta, itt a vég. Az egyik nagyjából 50 év körüli svájcisapkás, kockás, szakadt hosszúkabátos férfi azt mondta: – Ne lőjetek!

Ekkor Fercsi összerogyott, a lány ráesett, de Fercsi felpattant. A többiek körülállták őket és a fegyvereiket visszatették a vállukra. Egy fiatal, szőke, hosszú hajú fiú, aki úgy 14–15 éves lehetett, azt mondta, átmegy a szomszédba vízért. Fercsi odaszólt neki, ha kedves az élete ne menjen ki. Jön egy tank! – Ugyan már egy ruszki tank? Akkor ez lesz a tizedik! – felelte, azzal kifordult a kapun. Abban a pillanatban géppuskaropogás és egy éles kiáltás hallatszott. Még annyi ideje maradt a csapat néhány tagjának, hogy kinézzen az utcára. A szőke fiú arccal a kövezeten feküdt, a fejéből szökőárként ütemesen spriccelt a vér. Mindez 8–10 méternyire tőlük. A lány közben kinyitotta a szemét, egyre halkabban beszélt. Súgták neki, hogy most maradjon csendben. A kis csapat szemében borzalom és rémület ült. Volt, aki a bosszúról beszélt, volt, aki menekülni próbált. A lány alig hallhatóan mondta, hogy nagyon fázik. Fercsi levette a pulóverét és a lányra terítette, egyúttal megpróbálta megnyugtatni. Kérdezte a többieket, hol van a közelben orvos, vagy kórház. A csapat nem válaszolt, mindenki lapult, hiszen a tank bármikor bejöhethet az udvarra, de úgy látszott, nem akarta a parancsnok megkockáztatni a zárt, kis helyen a harcot. A löveget azért befordította az udvar felé. Fercsi nem vette észre, de valaki a csapatból felszaladt az emeletre és az üres lakások ablakának egyikéből egy „Molotov-koktél” dobott a tankra. A bent ülő katonák erre a tankból fent is és a harckocsi alatt is pánikszerűen menekültek. A csapat csak erre várt, olyan golyózápport zúdítottak rájuk, hogy semmi esélyük nem volt a menekülésre. Fercsi undorodott az egésztől. Befordult a sarokba és hányt, azt gondolta, ez mészárlás. A rettenetes hangzavar után hirtelen csend lett, a távoli lövések is közelinek hatottak. A lány közben elaludt – gondolta Fercsi. A csapat elkezdett visszaszivárogni a ház udvarába. A szőke fiú meghalt – közölték a bentiekkel. Kérték Fercsit, hogy álljon be közéjük, de ő nemet mondott. Körülállták a lányt. Csak most kezdték el jobban szemügyre venni. Szép ívű szeme és szája volt, kissé hosszúkas arca, igazán szép volt az alakja is. A sebeit is megnézték, a bal felkarján találtak néhány valószínűleg repeszdarabtól származó közepesen mély sebet. Ezekben látszott a csont is. Egy középkorú, erősen borostás szabadságharcos, hosszú fekete kabátban igen nagy szakértelemmel kötözte be a karsebet. A lány a pusztán földön fekvén még mindig reszketett, mire azt mondta a „szakértő”, akit a többiek csak egyszerűen „Dokinak” hívtak, hogy nézzük meg, van-e még rajta seb? Először a ruháját nézték át, hol véres. Kérdegették, de a lány nem felelt, csak a foga kocogott a reszketéstől. Megfordították, de vérfoltot nem találtak. Kigombolták a ruhája felső részét, amikor Doki is meg az összes addigi csendes szemlélő csaknem hanyatt esett. Arcuk elkomorodott. A lány hasán három seb tátongott, a köldökétől mintegy húsz centnyire.

– Ez géppisztoly vagy pisztoly! – állapította meg Doki. – Sürgősen kórház-

ba kell vinnünk! És már rohant is ki az utcára, hátha talál valamilyen szállítóeszközt. Átment az utca túloldalán szétlőtt házhoz, ahonnan egy vaságy keretét próbálta meg kiszabadítani a romok alól. Ketten is siettek segítségére, és így egyesült erővel végre sikerült kiszedni az ideiglenes hordágyat. Ráfektették a lányt az ágyra és négyen a négy sarkánál fogva rohantak, botladoztak a lánynyal a kórház, vagy a remény felé. Fercsi is szaladt velük, a lányról nem vette le a szemét. Szerencsére egy vöröskeresztes teherautó jött elő az egyik utcából, amit megállítottak és feltették rá az ájult lányt. A csupaszs deszkákon már volt 4 vagy 5 sebesült, akik jajgatva feküdtek egymás mellett. Fercsi el akart menni az eszméletlen lánnyal, meg a teherautóval, de a fehér köpenyes szanitícek nem engedték. Így semmit nem tudott meg a lányról, sem a nevét, sem azt, hogy hol lakik, vagy, hogy egyáltalán túléli-e az egészet. Egyre csak a lányra gondolt. A szétlőtt utca egyik, még álló kapualjába behúzódott, lekuporodott és elkezdett zokogni. Úgy érezte, hogy ez a város nemhogy a szabadságot, de a vesztét fogja okozni. Keserűbbnél keserűbb gondolatok forogtak az agyában. Meg akart halni, semmi értelme az életnek. Mit vétett az a lány, miért kell neki szenvedni. És akkor eszébe jutott Doki, meg a csapata. Beáll közéjük, így, ha kell nemes ügyért, a hazájáért hal meg, de valójában a lányért is, akit alig látott két és fél órán át életében. Összeszedte magát, elindult megkeresni Dokiékát Cinkota, Sashalom felé. Hamarosan hatalmas dübörgésre figyelt fel. Harckocsik tartottak a város felé, rengeteg. Repülő zúgására figyelt fel. Nem messze tőle vadászgépek húztak el, méghozzá alakzatban. Az egyik gép levált a kötelékről és eszeveszetten kezdett lőni, talán 2-3 méternyire tőle csapódtak be a lövedékek a földbe. Futásnak eredt, be egy közeli liget fái közé. Visszafordult és a városba befelé vezető úton, fedezékben igyekezett bejutni. Jó néhány órába telt, mire megtalálta Dokit és csapatát. Már csak négyen voltak. Doki azonban nem volt letört, mert valahonnan sikerült egy páncéloklöt zsákmányolniuk. Fercsi jelentkezett nála szolgálatra, és elmondta, hogy jönnek a harckocsik Gödöllő felől.

Rendben van – mondta kurtán, majd halkán hozzátette – Egy újabb mártír.

Ismerkedjete össze, ez itt a kis Hagyi, mutatott az egyik legalább 50 éves rongyos kabátos, eléggé szakadt emberre. – Ő a Regő, aki már megjárta a váci bentlakásos kollégiumot, mint beutalt. Mondta nevetve.

– Ez a szép szál 140 centis figura, meg Tuja. A rendes nevét senki sem tudja, de ő a város koronázatlan tujakirálya! Tudod Öcsi, mi az a tuja? – kérdezte.

– Hát persze, hogy tudom. – felelte Fercsi. – De titeket nem érdekel, hogy én ki vagyok? Meg aztán, hol a fegyverem? – kérdezte.

– De érdekel, csak majd reggel mondd meg a neved, akkor kapsz majd csúzlit is, hagyjál, most piszkosul fáradtak vagyunk, felelte Doki. És ezzel levette bokáig érő rongyos, valaha szebb időket megélt fekete kabátját és egyik felét lepedőnek, a másik felét paplannak használva lefeküdt a pusztai földre, egy kapualjban.

Reggel Fercsi minden tagja zsibbadt volt a kemény „fekhelyen” töltött éjszaka után. Feltápáskodott és döbbenetben látta, hogy Dokiék felszívódtak. A város fényei, már ami megmaradt belőle igencsak halványan derengtek a szürkületben. Felkelt és elindult megkeresni a csapatot, de sehol sem találta őket.

– Na, ezek rászedtek, gondolta.

Fázósan összehúzta a kabátját és az egyik sarkon egy nagy fehér lepedőre festett vöröskeresztet látott meg. A ház előtt egy ponyvás Csepel teherautó állt, de sehol senki. Gondolta benéz, megkeresi a lányt, hátha valaki látta tegnap. Bent mindenütt jajgató sebesült, fehér fityulás ápolónők vitték a lázmérőt, etették a súlyosan megégett embereket, kötözték a sebeket. A látvány és az illat leírhatatlan volt. Az egyik ápolónő éppen felé ment és megkérdezte tőle, hogy látta-e, vagy tud-e valamit egy sebesült lányról? Ő futtában csak annyit válaszolt, hogy nem látott ilyen személyt. Megkérdezett még vagy három ápolónőt, de egyik sem tudott felvilágosítást adni a lányról.

Kitámolygott a házból és mindjárt a kapu mellett elfordult és öklendezett.

Eszébe jutott, hogy ma még csak vizet ivott, de nem evett semmit. Úgy gondolta, elmegy az Akácfa utcába Rozi néniékhez, hátha van valamilyen enivalójuk, meg hátha tudnak valamit Bözsiről. Amint belépett az ajtón, Kiss bácsi az ütött-kopott világvevő rádión épp a Szabad Európa Rádió adását akarta befogni. Rozi néniék nem tudták elgondolni, hogy mi van vele, meg Bözsivel, mert már napok óta semmit sem tudtak róluk. Már a legrosszabbra is gondoltak, de lám Fercsi most végre megjött. Leültek az asztalhoz és falatozni kezdtek. Reggeli után Fercsi fölkerelkedett, hogy megkeresse Bözsit. Bebarangolta érte a várost, de sehol sem találta. Ismét megtudta, hogy a Vörösmarty utcából indul néhány teherautó Ausztriába. Gondolta, hogy Bözsi nélkül nem indul el. De hol lehet Bözsi? Ismét kigyalogolt a Hungária körútra a kollégiumhoz, de megint csak nem talált ott senkit, aki tudott volna Bözsiről valamit. Visszafelé benézett a Keleti pályaudvarra, hogy mikor indulnak a vonatok Békéscsabára. Végre itt találkozott Bözsi egyik iskolatársával, Julival, aki aznap délelőtt beszélt Bözsivel, semmi baja és most éppen Fercsit keresi. – Jó lenne Bözsit megtalálni! – gondolta. Elindult a Keletitől az Akácfa utcába, de az emberek azt beszélgették, hogy a Köztársaság téren nagy harcok voltak a MDP székházának elfoglalásáért. Gondolta megnézi, mi van ott. Amikor a tér sarkához ért, borzalmas látvány fogadta. ÁVO-s tisztek, egyszerű katonák lógtak a pártszékház előtti lámpaoszlopokról, lábuknál felakasztva, szájukba összecsavart 100 forintos bankjegyek. Több tíz- vagy százezer forint, de senki egyetlen darabot föl nem vett a földről. A téren szanaszét heverő holttestek, emberi maradványok, kiegészített te-repjárók, harckocsik. Maga az épület is több belövést kapott. Az utcán az emberek az emeleti irodákból kidobált könyvekből máglyát raktak. A parkban a fák között az elesett szabadságharcosoknak ásták a sírokat. Volt, aki azt állította, hogy a Pártház pincéjébe ártatlanokat zártak, ki kell őket kívülről ásni. Egyesek még a kopogásukat is hallotta a fal túloldaláról, ezért ástak, ahogy csak a karjuk bírta. Fercsi a látványtól megint rosszul lett, egy fának támaszkodva kihányta a reggeli maradványát. Innen szinte futva ment az Akácfa utcába, ahol csak Rozi néni volt otthon. Tőle sietősen elköszönt és szinte futva ment a Vörösmarty tere, hogy elérje a teherautót.

A téren már elindult néhány teherautó, de a csípős hideg ellenére a szokásosnál is többen szorongtak a Gerbeaud-kávéházban és az előtte kint hagyott, sá-

tortető teraszon. Aztán egyszerre mintegy varázsütésre kiürült a tér és környéke, mert mindenki odarohant a felsorakozott teherautók egyikéhez, ahol egymást segítve tolvajlökve szálltak fel az egyetlen és utolsó esélyt jelentő platóra. Öregek, fiatalok, férfiak, nők és gyerekek keltek útra a reményt jelentő Újvilág felé, vagy legalábbis Nyugat-Európa valamely országa irányába. Fercsi elhelyezkedett a teherautón, amikor egy fejkendőbe burkolózott és nyakig betakart hordágyban érkező embert próbáltak feltenni a padokra. Fercsi önként adta át helyét, segítően nyújtotta kezét. Már azon törte a fejét, hogy leszáll és egy másik járáttal megy, amikor ránézett az ágyon fekvő emberre. Először azt hitte, nem jól lát. Megdörzsölte a szemét és még egyszer, most már odahajolva vizsgálta meg az ágyon fekvő arcát. Egy fiatal lány feküdt előtte, behunyt szemmel. A szemei, a szája ívelése az alkata, mind-mind azt igazolta, hogy nem más, mint a Hungária körúti harcokban megsebesült síró lány. Az, akit annyira keresett. A kíséretében volt egy ugyancsak csinos fehér ruhás ápolónő, vagy orvosféle is, aki vélhetően a lányt kísérte. Fercsi első dolga az volt, hogy megkérdezze a lány nevét az ápolónőtől. Ő válaszul csak annyit mondott, hogy a nővérem. Közben az autó megtelt és elindult. Voltak öregek is a csapatban, de a legtöbb utas 20 és 30 közötti életkorúakból állt. Fercsi megpróbálta megtudni a lányok családnévét, de az ápolónő titokzatos maradt. Még indulás előtt elmondták a szervezők, hogy amikor a sofőr megnyom kétszer egy csengőt, akkor mindenki fekdődjön le a platóra, mert valószínű, hogy orosz ellenőrző járáttal találkoznak. Szerencsére az út viszonylag zavartalan volt, a rossz útállapotoktól eltekintve. Győr városa után azonban megszólalt a csengő kétszer egymás után. Mindenki lefeküdt a padlóra, csak az ápolónő nem. Éppúgy ült, mint előtte, félig a nővére ágyának végén, félig a fából készült igencsak kemény és kényelmetlen fapadon. Hallották, amint megáll az autó és orszul kiabál valaki a sofőrrel. Az utasok pisszenni sem mertek, csak az egyik családból a négyéves forma Dávidka súgta az anyjának, hogy bizony neki pisilnie kell. Az anyja pedig azt mondta neki, hogy:

– Most az egyszer bepisilhetsz kisfiam! És Dávidka meg is tette! Az autó úgy állt meg éppen, hogy a deszkapadozat éppen Fercsi felé lejtett...

Hallották, amint az orosz kinyitja, becsapja az ajtót, de még mindig ott álltak. Aztán hirtelen egy lövés dörren. Majd még kettő. Dávidka száját az anyja befogta és erősen magához szorította. Az ápolónő hirtelen előrecsuklott és beesett a padok közé. A feje csupa vér és szépen lassan szivárog a fejéből kifolyó vér. Fercsi levette fekvés közben a saját zakóját és a folyás feltartóztatására maga elé terítette. Újabb ajtó csapódás, újabb lövés. Beindult a motor, de nem a Csepel motorja, hanem egy terepjáró. Gázt adott a sofőr és elhajtottak arra, amerőről jöttek. Pár percig még a padlóhoz szögezve feküdt mindenki, majd lassan Fercsi kinézett a ponyva alól. Hátul senki, az oroszok már jó messzire jártak. Kinézett oldalra és előre is, majd óvatosan felhajtotta a ponyvát és hátul leugrott a kocsiról. Miután körüljárta a kocsit, kinyitotta a vezetőfülke ajtaját, ahonnan a sofőr holtan zuhant az útra. Az idegenvezető is véresen, holtan feküdt a vezető melletti ülésen. A szélvédő üveget ki kellett verni, mert átláthatatlanná vált. Mások is leugráltak a platóról és segítségükkel a halottakat hátra vitték és letakar-

ták egy szürke durva lópokróccal. Gyorsan megbeszélték a teendőket. Fercsi elvállalta, hogy ő lesz a sofőr, míg egy gimnáziumi énektanárnő elvállalta, hogy ő lesz a kalauz, mivel már járt Bécsben. A határon csak magyar katonák álltak, így nem volt semmi probléma a kiérkezéssel. Azok intettek, hogy mehetnek tovább. Mindenkit nagyon megviselt a három halott látványa, meg a lövöldözés.

Bécsben az útjaik szétváltak. Volt, aki Németországba, mások Ausztriába, vagy skandináv országokba akartak menni, de a zöme a tengerentúlra. Fercsi előtt csak az Egyesült Államok képe lebegett. Ő amerikai feleséget, családot, életet, autót és házat akart.

A Mariahilfer Strasse sarkán felállítottak egy disszidens centrumot, ahol mindenkit kikérdeztek, az adataikat felvették. Fercsi megint szem elől tévesztette a lányt. Este egy kollégiumszerű épületben szállásolták el őket. A portán egy zsinórral a nyakukba akasztott kártyával mehettek ki egyszer egy nap, s ezzel a kártyával engedték őket vissza. Az alagsorban zöldre festett zuhanyzó fülkék sorakoztak, külön férfi és női résszel, a földszinten a konyha és az ebédlő kapott helyet. Ezen a részen állandó ételszag fogadta az érkezőket. Annyit ehettek, amennyit akartak. Sokan csodálták a boltok kirakatait, a naponta választható háromféle menüt. Némi zsebpénzt is kaptak az osztrák kormánytól, munkát azonban nem vállalhattak, délutánonként idegen nyelvet tanultak, ki milyet.

Fercsi több levelet is írt szüleinek és minden szabadidejében a lányt kereste. Egy szobában lakott egy sváb származású fiúval, Fricivel, aki segített neki a tolmácsolásban. Bejárták a kórházakat és érdeklődtek a hordágyon fekvő lányról éppúgy, mint a halott lányról, aki állítólag a testvére volt. Sokáig semmi hírt nem kaptak, míg az egyik szomorkás, hideg napon a kórházi ügyeletes bevitte őket az egyik kórterembe, ahol 2 ágyon feküdt beteg. Az egyik egy középkorú nő volt, míg a másik az ablak mellett, hanyatt fordulva feküdt. Szemével az esőcseppeket nézte, amint legördülnek az ablak üvegén. Az ajtó nyitására odapillantott, majd továbbra is az ablakon folyó esőcseppeket nézte. Fercsi megfogta a lány vállát, aki ekkor rezzent fel gondolataiból. A lány szemén látszott, nem érteti, hogy miért éppen hozzá jött ez a fiatalember.

– Emlékszik rám? – kérdezte a lánytól magyarul. A lány zavartan és fürkészsze kereste, hogy kire is kellene emlékeznie. Az arca kicsit elgyötört volt, de semmi kétség – gondolta Fercsi, – ő az.

– Nem tudom. Ismernem kellene valahonnan? – kérdezte szintén magyarul a lány is.

– Talán igen. Én próbáltam orvoshoz juttatni, amikor a Hungária körúton feküdt lőtt sebbel.

– Csak arra emlékszem, hogy jött egy orosz tank és először az út menti házakat, aztán meg a járókelőket kezdte lőni. Aztán egy ház első emeleti ablakából valaki lőtte a túloldalon elszórtan szaladozó oroszokat is, meg mindent, ami mozgott – mondta keserűen a lány.

– Ezek a csirkefogó ruszlik senkit sem kíméltek! – szisszent fel Fercsi.

– Nem – válaszolta a lány – én világosan láttam, hogy egy hosszú fekete kabátos borostás ember lőtt rám. A harckocsi nekem a hátam mögött volt. A golyók hanyatt löktek és utána próbáltam meg bemászni egy kapualjba. Innen aztán nem emlékszem semmire, csak arra, hogy félttem, fázom és valaki betakar – mondta a lány olyan hangsúllyal, mintha csak egy filmen látott epizódot mesélt volna el.

– Aki betakarta, az én voltam, meg néhány szabadságharcos, akik kerítettek egy rossz ágyat, hogy magát kórházba tudjuk juttatni.

Fercsiben ekkor borzalmas gyanú kezdett elhatalmasodni. Az, aki lelőtte a lányt, az éppen a Doki lehetett. Ő volt ott, fekete hosszú kabátban, borostásan, ő segített hordágyat keresni és zavart is volt, tehát lelkiismeret furdalása lehetett. A lányt meg hagyta volna ott a kapuban elvérezni? Nem lehet, vagy mégis? – kérdezgette magától.

– Egyet áruljon el, ha kérhetem, kezdte Fercsi. – Hogy hívják önt? Hadd mutakozzam be, Bohus Ferenc vagyok, és Gábortelepen, egy kis alföldi faluban élnek a szüleim és most Amerikába tartok. Velem jönne? – nyújtotta a kezét Fercsi.

– Nem lehet. Még hetekig, hónapokig tartó kezelésekre van szükségem az orvosok szerint, lehet még komplikáció is az eddigi három műtétből, felelte a lány. – Egyébként Márai Zsuzsanna vagyok és van egy húgom, akiről semmit nem tudok, csak annyit, hogy talán Pesten van. Szüleink odavesztek az ostromkor, azt sem tudtuk róluk, hogy hogyan haltak meg. Sokáig az eltűntek listáján szerepeltek, minket az édesanyám nővére vett magához, ő nevelt bennünket. A húgom orvostanhallgató a pesti orvosi egyetemen. Minden vágya az volt, hogy Amerikába kerüljön, ott gyógyítson. Most azonban semmit sem tudok róla. A lövések sajnos elérték a gerincemet is, így lehet, hogy amíg élek, bottal fogok járni, de még az sem dőlt el, hogy rokkantkocsiban töltöm-e az életem hátralevő részét. Maga mit tanult, Feri?

– Jómagam autószerelő lennék, de érdekel a vendéglátás is – válaszolta. – Minden vágyam, hogy az Államokba kerüljek ki. Velem tartana? – tette fel a kérdést ismét.

– Nem, felelte a lány kurtán és befordult a fal felé. Kezét az arca elé tette, hogy Fercsi ne láthassa a könnyeit. Mostanában nagyon könnyen elsírta magát minden apróságon. Eredetileg ő is Amerikába vágyott, de a húga nélkül nem megy el messzire a magyar határtól. Vár még, hátha hírt kap felőle, az is lehet, hogy utána is jön egy nap.

Fercsi az ajtóban meglátta Fricit, aki intett, hogy ideje menni, mert már a szomszéd szobában tart a vizit. Fercsi sietve elköszönt a lánytól, megígérte neki, hogy hamarosan ismét felkeresi. Kicsit bántotta, hogy nem mondta meg Zsuzsának, hogy a teherautóban a húga mellettük ült, amíg ő eszméletlenül feküdt a hordágyon, a lányt egy orosz lelőtte, persze lehet, hogy véletlenül. Éppúgy véletlenül, mint, ahogy őt is a Hungária körúton a Doki. Fricinek erről nem szólt, pedig nagyon szeretne volna ezt megosztani valakivel. Közben visszaértek a szállásra, ahol a portán két levél várta. Az egyik a Vöröskeresztől érkezett, miszerint

elfogadták, hogy az Államokba beutazzon. A másik levél egy összetűzött, több oldalas kérdőív volt, de ez már angolul íródott, így ezt nem értette. A magyar nyelvű mellékletben még annyit talált, hogy át kell utaznia Olaszországba, egy gyűjtőtáborba, ahol még az eddigieknél is nagyobb tempóban tanulják az angol nyelvet, irodalmat és amerikai jogot. Utazás időpontja három nap múlva. Fercsi ezen felidegesítette magát. Mi lesz most a lánnyal? Hogy fog neki segíteni? Azt fogja hinni, hogy megint valaki átverte.

Másnap első dolga az volt, hogy a koordinátort felkeresse, megmondja neki, hogy ő még maradni szeretne néhány hétig. A válasz erre igen durván csak anynyi volt: Vissza lehet menni Magyarországra is, ahol szinte biztos, hogy bíróság elé fogják állítani és örülhet, ha csak börtönnel megúsza a kalandot.

Eldöntötte magában, hogy nem megy tovább Olaszországba. Visszament a kórházba, hogy segítse Zsuzsát. Az emeleti kórteremben azonban csak az egyik ágyon talált egy középkorú nőt. Tőle próbálta megkérdezni, hová lett a szobatársa. A választ nem értette, de a folyosón találkozott egy magyar fiúval, aki egész jól beszélt németül. Együtt visszamentek az asszony kórtermébe és a tolmáccsal már megértett mindent.

– Tegnap már hat felé járt, amikor egy helyi rendőr kereste meg Zsuzsát, a testvéréről kezdte faggatni. A lány csaknem minden kérdésre válaszolt. Aztán valamit mondott neki a rendőr, ettől hangos zokogásba tört ki. Amikor a rendőr elment, Zsuzsa valahogy felkelt, kinyitotta az ablakot, az első emeletről kivetette magát. Nem szenvedett sokat, 20 perc múlva már beállt a halál, mondta az asszony, aki maga is könnyezve fordult el. Fercsi úgy érezte, hogy most szakad rá a világ. Levegő után kapkodott, odalépett a félig nyitott ablakhoz. Ott álltak a hideg levegő áramlatában és csak nézték a sötétedő város lassan felvillanó fényeit...

Másnap Fercsi ott ült a római gyors másodosztályú kocsjában két angol nyelvkönyvvel, és egy indiános regénnyel, miközben szülei, testvérei jártak a fejében. Eszébe jutottak a vastag fekete kendők és a vakondprém kucsma, amit a családnak ajándékozott, alig néhány hete.

Szeme ködjén át kint a táj, a vad hegyek, völgyek, mint megannyi természeti csoda futottak el előtte, de az alföldi síkság páratlan horizontját semmi sem pótolta. Petőfi szavai lüktettek az agyában: „Mit nekem te zordon Kárpátoknak Fenyvesekkel vadregényes tája!...” Szívében keserűség, vidámság, lemondás és remény vegyült. Türelmesen várta, hogy megláthassa a Szabadság-szobrot New York kikötője előtt.

De addig még sokat kellett várni és túrni. Több, mint sokat... Nagyon sokat...

Erdmann Gyula

Rend és forradalom: 1956 Békés megyében

1944/45 fordulóján szovjet megszállás alá került országunk, s ezzel – rövidesen bebizonyosodott – diktatúrából diktatúrába került, csak annak a színe változott. Az 1945. évi őszi választásokon mindössze 17%-ot elérő kommunista párt (erőteljes szovjet támogatással) döntő pozíciókat szerzett (Belügyminisztérium, rendőrség, Gazdasági Főtanács) és fokozatosan felmorzsolta a polgári demokratikus pártokat, szervezeteket. Ha kellett, akkor szovjet katonák tartóztatták le a papíron legerősebb párt, a Kisgazdapárt főtítkárát, Kovács Bélát. Az 1948 tavaszán kieroletett és a szociáldemokratákat tönkrettevő, szétverő pártegyesüléssel a kommunista MDP mindenható lett. Gyors és kíméletlen harc indult a tulajdonos rétegek ellen: a sztálini diktatúra nem viselt el önálló, saját megélhetési bázisra támaszkodó embereket – se gyárost, se kereskedőt, de még kis szatócsüzlet tulajdonost sem. Apránként meg is történt valamennyi államosítása, ami hatalmas lépés volt a társadalom kiszolgáltatottsága felé – s éppen ez volt a cél. Következett a földet szerető, ahhoz értő birtokos parasztság céltudatos és kíméletlen szétverése. Az egyre teljesíthetlenebb beszoalgtatási- és adóterhek miatt előbb a kulákok földjét rabolták el – sok-sok kulák ugyanis nem bírta a terheket és a karhatalom sorozatos fenyegetéseit, fizikai kényszerítő eszközeit és „felajánlotta” földjét az államnak; a kisebbeket szó szerint bepofozták a tsz-ekbe, s aki tartotta magát, annak földjét tagosítási manőverekkel vették el, úgy tették értéktelenné. A háttérben mindig ott állt fenyegetően az ÁVH, senki nem tudhatta, éjjel kit visznek el, és az visszatér-e valaha, s ha igen, milyen állapotban. A rettegés ideje volt ez. De még lélekben tartotta magát az ország. Voltak, akik merték vállalni a nyílt ellenállást is. Békés megyében számos kisebb helyi tüntetésről, tiltakozásról tudunk, de most csak említsük meg a diktatúra elleni három legerőteljesebb megmozdulást. Országosan kiemelkedő volt a „Fehér Gárda” összeesküvés: 300 tagja volt Blahó János vezetésével. A hódmezővásárhelyi, székkutasi, gádorosi, orosházi tanyavilágban szerveződtek, tagdíjat szedtek, fegyverarzenált gyűjtöttek össze (géppuskákat, kézigránátokat, számos vadászfegyvert). Tanyákon gyűléseztek, fegyveres gyakorlatokat rendeztek, felkészítő előadásokat hallgattak meg. Zömük kulák volt, de számos értelmiségi, iparos, sőt agrárproletár is vállalta velük a közösséget. Számos kis- és középparaszttal együtt. Másfél év után, 1950-ben buktak le, a bíróság 2 halálos ítélet mellett 4 életfogytiglani és több 5–15 éves büntetést is kiszabott.

A „Sárréti Sasok” vadásztársaságként szerveződtek a Sárréten. Céljuk azonos volt a Fehér Gárdáéval: a reménybeli, érkező nyugati csapatok részére előkészíteni a terepet, s érkezésükkor azonnali segítséget nyújtani. 1951-ben tartóztatták le a vezetőket. A tagok száma legalább 70 volt. Itt is születtek halálos ítéletek. A békéssámsoni Annus István vezette szervezet főként kiterjedt, diktatúraellenes röplapozást vállalt és végzett kb. két évig. Letartóztatásuk után két halálos ítéletet kegyelemmel életfogytiglanra könnyítettek (Annus István, Zöldi Imre), további 20 fiatal 1955-ben összesen 186 évet kapott.

A forradalom napjai

A nagy alkalom 1956 októberében érkezett el. Először Debrecenben, 23-án de. már ezrek tüntettek, megszületett a 20 pontos követelés, párhuzamosan a szegedi egyetemisták követeléseiével. Du. már 30–40 ezer ember volt az utcákon s az ÁVH 18–19 óra közt belelőtt a tömegbe. Ezt követte Budapesten a rádió ostroma, a fegyveres harc. A hírek akkor még lassan mozogtak, hiszen az újságok, a rádió még napokig félreinformáltak, nehéz volt vidéken tisztán látni. De pl. Dévaványára már október 25-én Budapestről hazaérkező munkások hozták a hiteles híreket. Békésen 27-én reggel egy mozdonyvezető számolt be a pesti helyzetről, amit a hangos híradóban is bemondtak. Volt, aki már előbb érezte, hogy lesz valami: Szatmári István Békésen már 23-án követelni kezdte a volt kisgazdaház visszaadását. Vésztőre a hazatérő pesti egyetemisták már röpcédulákat is hoztak, másnap már a tüntetők egy rendőrt és egy ÁVH-st alaposan helybenhagytak. 26-án Csabán az értelmiségi központként is szolgáló színészklubban izgatott tárgyalások folytak katonatisztek jelenlétében; már akkor tervezték a hadosztály katonai forradalmi tanácsát.

Este már a tömeg az utcákon – a színészek vezetésével –, kinyomatják a 12 pontot, mégpedig a kommunista hatalom elbizonytalanodásának jeleként, a pártbizottság engedélyével. A tömeg a pártbizottság, majd az ÁVH elé vonult, végül a hadosztály laktanyájához, „le a párttal, vesszen az ÁVO” és hasonló jelszavakkal. A tüntetőkkel együtt ment Tóth István alezredes, hadosztályparancsnok, aki akkor a Debrecenben, Szentesen, Hódmezővásárhelyen lévő csapatok parancsnoka is volt. Gyulán 26-án du. tüntetés volt, Simonyi Imre igyekezett mederben tartani az eseményeket, de a szovjet hősi emlékművet ledöntötték, épületek soráról távolították el a vörös csillagot. 27-én Battonyán fiatalok feldúlták a párházat, szétverték a szovjet emlékművet. Békésen megfogalmazták a 12, majd a 24 pontos követelést, forradalmi bizottságot választottak, a vb-elnököt beszélni sem engedték. Összeszedték a pártvezetők fegyvereit, néhány vezetőt őrizetbe vettek. Csabán 27-én du. Fekete Pál beszélt a tömeghez, közkívánságra. (A fiatal tanárt jól ismerték, TIT-előadások sorát tartotta, a pesti reformkommunista Petőfi Kör híveként maga is részt vett a kör csabai rendezvényein.) Fekete méltatta a forradalmat, emelkedetten szólt, de nyugalmat kért. „Ne legyünk csöcselékké” – mondta, ellenezve az önbíráskodást, a bosszú eluralkodását. Beszéde után politikai foglyok érkeztek a gyulai börtönből; a forradalom szabadította ki őket. Szabó Jenő honvéd százados lelkesen állt a forradalom mellé, jelezve: a honvédség a néppel tart. A csabai MÁV központban elküldték a kommunista, gyenge vezetőt, sőt a katonai szervezettségű és ellenőrzöttségű vasút politikai tisztjeit is. Du. 15 óra 30 perckor megalakult a városi (egyben hamarosan megyei) forradalmi bizottság. Az elnöke Fekete Pál lett. A katonai forradalmi tanácsból Tóth István hadosztályparancsnokot és Lovas főhadnagyot küldték Fekete Pálék mellé. Gyulán a harisnyagyárban munkástanács alakult és vette kézbe a vezetést. Paulinyi Kornél már ekkor megfogalmazta a fő célt: nem kell a '45 előtti „úri Magyarország”, de Rákosi sem. Gyulán a rendezetten felvonuló tüntetők a városházánál gyűltek össze. Többek kérésére kerítették elő Nádházi Jánost, a volt szociáldemokrata vezetőt, akit 1948-ban nem vettek át az MDP-be, s aki egyszerű szabósegédként dolgozott, de mindig naprakész volt a politikai helyzetet illetően. Remek, felemelő, de mégis békítő, összefogásra buzdító beszédének végén megszólaltak a harangok, mivel dél volt; egy rendező sem tervezhette volna meg jobban... Kinyomatták a 15, majd 24 pontot, melyek tartalmazták az országszerte, így Békésben is terjedő és egybehangzó követelése-

ket: a szovjet csapatok távozzanak, a forradalmi harcok résztvevői kapjanak amnesztiát, a Rákosi-rendszer vezetői álljanak bíróság elé, teljes demokrácia, sajtószabadság, sztrájkjog, az ÁVH felszámolása stb. Párhuzamosan Csabán lefegyverzik az ÁVH-t, a rendőr-főkapitányság is a forradalom mellé áll Huzsvay alezredes vezetésével. Dióssy, a megyei vb-elnök lemond. Délután és este már vasúti síneket szednek fel Lőkösházánál, Battonyánál Csabáról kimenő forradalmárok és hozzáértő katonák, mivel híre ment, hogy vasúton érkezik a szovjet hadseregnek erősítés.

Sarkadon elküldik a párttitkárt, aki szó nélkül távozik. Forradalmi bizottság, nemzetőrség alakul. Tanító Árpád, a forradalmi bizottság elnöke figyelmeztet: egy pofon sem csattanhat el. Rendőrökkel szedetik össze a volt vezetők, pátfunkcionáriusok fegyvereit, a vadászfegyvereket is. (Ez szinte mindenhol megtörtént a megyében, a forradalom természetes önvédelmeként.) Számos vezetőt elbocsátanak. Szarvason példás rendben történt a hatalomátvétel: 27-én rendezett, szép felvonulás volt, melyen katonák is részt vettek nemzeti zászlókkal, az országzászlónál ünnepség zajlott, elhangzott – mint sok-sok helyen – a Nemzeti dal, jeleként 1848. és 1956. azonos szellemi alapjainak. A 30 fős forradalmi bizottság elnöke a kiváló Szarvasi György lett. Szarvasi védelmet biztosított a volt vezetőknek, rend volt és béke, Hegedűs Pál volt vb-elnök ezt meg is köszönte. Szarvasi végig óvta a rendet, meggátolt minden kilengést, személyes leszámolást. Október 28-án Békéscsámonban is forradalmi bizottság alakul, a vb-elnököt elküldik néhány kommunista hivatalnokkal együtt. Biharugrán lefegyverzik a határőrséget, a pártiroda iratait szétszórják. Gyomán a pártbizottságnál tömegjelenet játszódik le, felolvassák a 16 pontos követelést, majd szinte lincshelyzet uralkodik el a kommunista pártvezetőkkel szemben, de a forradalmi bizottság leszereli a radikálisokat, rendet teremt. A békeszerzésben Szűcs Sándor járt elől, „jutalma” később 1 év 4 havi börtön lett. A *Gyomai Nemzeti Újság* többször is felszólított a rend és a nyugalom őrzésére. Orosházán du. volt nagygyűlés, melyen szép számmal vettek részt a helyőrség katonái is Szarka Dániel őrnagy vezetésével. A Kossuth-szobornál Nagy Lajos beszélt, kijelentve, csak akkor vállal tisztséget a forradalmi bizottságban, ha rendbontás nem lesz; kiemelte, hogy a szovjet hősi emlékművet se rombolják le, tiszteljék a halottak emlékét. A város azon kevés települések közé tartozott, ahol épen is maradt a szovjet emlékmű. Kötegyánban a forradalmi bizottság teljes rendet tartott, nemzetőrséget szervezett, elbocsátotta a vb-elnököt, lefegyverzett két ÁVH-st és leváltotta a határőrparancsnokot is. Békéscsabán e napon fegyverezik le a pártbizottságot, rengeteg fegyvert szállítanak el a székházból.

Ide tartozik szorosán, hogy a kommunista vezetés tett kísérletet a hatalom megőrzésére. Október 24–25-én a hatalom még országosan a régiak kezén volt, ezt jelezte a statárium bevezetése, rendkívüli állapot kihirdetése, a gyilkos sortűzek, közülük a legvéresebb, a parlament előtti, ahol száz fölött volt az elesett fegyvertelenek száma. De a hatalom már bizonytalan, hol lövet, hol pedig tárgyal a felkelőkkel, a forradalmi vezetőkkel. Békésben is a települések többségénél megpróbálkozott a népfront, a pártvezetés, a tanács az események kézben tartásával pl. úgy, hogy az elkerülhetetlenül létrejövő forradalmi bizottságok megalakítását maga akarta végezni, ill. saját embereivel kívánta telerakni az új szerveket. Ez mindenhol csődöt mondott, az emberek nem kértek a rákosista vezetőkől. Október 27–28-án még szervezett a párt egy kétségbeesett puccskísérletet. Az MDP Politikai Bizottsága katonai bizottságot hozott létre, a katonai diktatúra szándékával. Apró Antal, Fehér Lajos, Czinege Lajos, Földes László és Mező Imre voltak a főszereplők, katonai támogatóik közül megemlítendő Gyurkó Lajos. A központjuk a Köztársaság téri partház volt. Miután azonban Hruscsov Nagy Im-

re mellett döntött, összeomlott a kísérlet, melynek Békésben is voltak próbálkozásai. (A nem messze eső Mórahalmon nem véletlenül volt október 28-án két áldozatot követelő ÁVH-s sortűz.) Október 28-án reggel Tóth István hadosztályparancsnokot behívták a pártbizottságra, és utasították a forradalmi bizottság őrizetbe vételére és arra, hogy a katonák lépjenek ki a forradalmi bizottságból. Tóth tétovázott, majd engedelmeskedett, és 3 forradalmi bizottsági tagot letartóztatott (Kaskötő és Apor színészeket, Hrabovszky Lászlót), majd egységeket rendelt be Csabára Mezőtúrról és Hódmezővásárhelyről is. Elemi erejű tüntetés tört ki a puccs ellen, Fekete Pál arról beszélt, hogy a hadsereg elárulta a forradalmat. A több ezer ember nyomására Tóth elállt a puccstól és ismét Fekete Pál oldalára állt. A puccs vezetői Klaukó Mátyás, Majoros István (ÁVH őrnagyból lett pártvezető) voltak, és segítette őket valamelyest az ingadozó Huzsvai rendőrfőkapitány is. A puccs itt is elbukott, de nem volt veszélytelen: még október 26-án a pártbizottság 100 gépfegyvert kért a laktanyából, amit habozó Tóth engedélyezett volna, ám a tisztek zöme egyértelműen ellene volt a civilek felfegyverzésének. Így is volt a pártnál sok fegyver, hiszen Fekete Pál pár nap múlva a *Kossuth Népe*-ben megírta: teherautóval kellett a pártházból elszállítani a fegyvereket. A pártvezetők illegálisba vonultak, s csak a Vörös Hadsereg oltalmában tértek vissza. Kivétel 1–2 ember volt, pl. Farkas István, aki végig a helyén maradt és képviselte a pártot a forradalmi bizottságnál, tárgyalt, tette, amit lehetett. Bátor, következetes kommunista volt, Kádár idején persze vádolták, hogy nem volt radikális, együttműködni is kész volt a forradalommal. Vádolták azok, akik elmenekültek...

Október 29-én a csabai MÁV-központban Zsíros András vezetésével alakul meg a forradalmi tanács. Vezetőket választanak maguknak, de elvetik a bosszút. Okos, megfontolt döntéseket hoznak, a szakértelmet veszik alapul. A volt vezetők is dolgozhattak – képzettségük szerinti posztokon. A függetlenített párttitkár, ill. a személyzetis munkakörét viszont megszüntették, úgy, mint sok-sok helyen megyeszerte. A MÁV-nál is az országos sztrájk mellett álltak, de higgadtan, úgy, hogy az élelmiszer, gyógyszer és más közszükségleti cikkek szállítását, beleértve az éppen esedékes cukorrépa szállítmányokat is, biztosították. Gyomán Szabó Ernő gimnáziumi igazgató beszélt nagygyűlésen az együttműködés és a béke érdekében. Néhány pártvezetőt a forradalmi bizottság védelme alá helyeztek. Gyulán néhány kommunistát saját érdekükben őrizetbe vettek, majd néhány embert elküldtek a tanácsházáról, úgy, hogy Enyedi G. Gábor vb-elnök elismerte, hogy ezt nekik is meg kellett volna már tenniük.

Orosházán Nagy Lajos mondott ismételt remek beszédet: főként a fiatalokat intette a mérsékelt magatartásra. A munka mellett foglalt állást, érezve, hogy a forradalom győzelme után (október 28–29. volt a győzelem napja, amit az új Nagy Imre-kormány összetétele is jelzett), már a munka felvétele a helyes. Másutt nem így gondolták, a szovjetek távozásáig akartak kitartani. Egyébként Orosházán is 29-én 20 pontos követelés született, melyben ott állt a szovjet csapatok kivonása, az ÁVH megszüntetése (ez már akkor folyamatban volt), Rákosiék bíróság elé állítása, többpártrendszer, a bérrendezés. 30-án Orosházán is őrizetbe vették a veszélyeztetett helyzetű kommunista vezetőket, megelőzendő az esetleges incidenseket. Pl. Dumitrás Mihály járási vb-elnök annyira közutálatnak „örvendett” Orosházán és környékén, hogy indokolt volt a védelme, a tervezett bírósági eljárásig.

Az első forradalmi napok mozaikos, de a kor hangulatát, jellemzőit remélhetőleg érzékeltető ismertetése után a forradalom szándékainak, szellemiségének jellemzésére idézzük fel Fėja Géza november 1-jei beszédét, mely a csabai *Szabadság Rádió*-ban hang-

zott el, mintegy az induló új rádió és a forradalom hitvallásaként. Féja tudatta a megye népével, hogy a Duna völgyében csoda történt, nemzet született. Egy fiatal, nagy nemzet jelent meg a pesti utcákon, a barikádokon. Kérte a megye népét, hogy őrizze, védje a forradalom vívmányait. Ne térjenek le se jobbra, se balra. „Mi nem akarjuk visszaállítani az úri Magyarországot, de Rákosi és Gerő rémuralmát sem. Testvéreim! A mi kezünket nem szennyezheti be igaz vér, a mi lelkünket nem terhelheti nemtelen cselekedet, a mi jó hírünket nem szeplősítheti személyi bosszú aljas indulata.” A forradalom megyei vezetőinek legjobbjai sorra ugyanezt vallották. Nádházi János Gyulán, Fekete Pál Csabán, Nagy Lajos Orosházán, Szarvasi György Szarvason, és hosszú lenne a sor, ha folytathatnánk.

Azt viszont a legtekintélyesebb vezetők sem tudták megakadályozni, hogy a gyűlölt diktatúra jelképeit a tömeg az első napokban eltüntesse, lerombolja. A vörös csillagok hamar lekerültek a középületekről, számos szovjet emlékművet ledöntöttek, hiszen azok a megszálló, a kommunista erőket hatalomra segítő és ott megtartó hadsereget jelképezték. Sajnálatosan az is megesett, hogy temetőben felállított emlékművet is szétverték (Füzesgyarmat). Sok helyen hatolt be a tömeg a pártházakba törve-zúzva, iratokat, kommunista brosúrákat, párvezetőket ábrázoló szobrokat, vörös drapériákat dobált ki, vert szét, égetett el. A begyűjtési hivatalok is célpontjaivá lettek a korábbi sérelmek keltette indulatoknak. Emberélet azonban nem volt veszélyben, erre az új vezetők nagyon ügyeltek. Az első forradalmi napokban kivételt csak Vésztő és Füzesgyarmat jelentett. Vésztőn alaposan megverték egy rendőrt és egy ÁVH-st. Füzesgyarmaton álhír terjedt: fegyveres zsidók (!?) érkeztek a faluba. Kitért a hisztéria, és bizony Glück Sándort és Moskovitz Izidort tetteleg bántalmazták. Nagy István párttitkárt pedig végigpofozták az utcákon, számosan álltak egy-egy pofonnal, ütéssel személyes bosszút. (20 vádlottas per lett ebből 1957-ben, súlyos ítéletekkel.)

A forradalom felemelő eseménysora volt viszont a szolidaritás, az összefogás elemi erejű megnyilatkozása. Alig volt a megyében település, ahonnan jelentős élelmiszerszállítmány ne ment volna Budapestre, a „hős városba”. A kis Biharugrától Békéscsabán át Gyuláig és Orosházáig teherautók tucatjai vitték a segítő kezek adományait. Egyedül a gyulai tejporgyár november 10–18. között 3–3 teherautó vaját és tejport küldött fel.

A rendet és biztonságot a gyorsan megszervezett nemzetőrségek biztosították. Településenként 20–50 fő alkotta az egységeket, volt, ahol vadászfegyverekkel, volt, ahol fegyver nélkül, másutt a rendőrökkel együtt szolgáltak. Általában volt a soraikban egy-két egykori csendőr, ami korántsem a „fehér-terror” felé törekvés jele volt. A forradalmi bizottságok itt is igényt tartottak a szakértelemre. 1945 előtti csendőr Békés megyében, a forradalom alatt emberellenes, életet veszélyeztető cselekedetet nem hajtott végre. A nemzetőrök fegyverezték le a pártvezetőket, gyűjtötték be a fegyvereket (számos esetben a rendőrökkel vagy katonákkal együtt), s ők hajtották végre a biztonsági őrizetbe vételeket is. A *Kossuth Népe* november 3-án tette közzé a megyei forradalmi tanács felhívását: bárki lehet nemzetőr, aki katonaviselt, és nem volt se nyilas, se rákosista. A nemzetőrség szervezésébe a katonaság is bekapcsolódott. A forradalmi bizottságok erősen szemmel tartották a nemzetőröket, s pl. Gyulán azonnal leváltották a parancsnokot, amikor az önhatalmúlag és szélsőségesen, a város békéjét fenyegetően kezdett intézkedni.

Október 29-én érkezett meg a HM távirata: az üzemek őrzésére, védelmére, alakuljanak munkászászlóaljok, munkásőrségek. A csabai és orosházi helyőrségek katonái adtak is komoly segítséget a munkászászlóalj, ill. a századok felállításához megyeszerte. Gyulára pl. 400 puskát és 140 géppisztolyt vittek át 15 láda kéziggránáttal együtt, ami-

ből aztán jutott a környező településekhez is. Tóth István hadosztályparancsnok és Kristóf Bertalan orosházi helyőrségparancsnok ekkor már egyértelműen a forradalom mellett álltak.

A katonaság és a rendőrség egy-egy személyes kivételtől eltekintve habozás nélkül állt a forradalom mellé. Tóth István hadosztályparancsnok Csabán egy-két napig ingadozott, de aztán október 28-tól egyértelműen a forradalmat szolgálta. Huzsvai megyei rendőrfőkapitány is tétovázott eleinte, október 24–27. között még része volt a csabai pártház felfegyverzésében, egyes kommunista vezetők – így pl. a közutálatot méltán kiváltó Szegedi Albertné korábbi tanácselnöknő – elmenekítésében. Aztán ő is a forradalmi bizottság, ill. a lakosság 95%-a mellett döntött. A településeket szolgáló rendőrök, katonák, határőrök sehol sem gátolták az új erők érvényesülését, sőt, egyértelműen támogatták azt.

Országosan is így volt. Debrecenben a helyőrségparancsnok, egyébként a csabai Tóth alezredes beosztottja, elsőként állt át. A felső katonai vezetés szétesőnek és dilettánsnak bizonyult a nehéz napokban. Egyértelműen csak a kecskeméti és szegedi helyőrség állt október 25–28. között a párt mellett. A HM ellentmondó parancsai egymást követték. Riadókézsültség és statárium volt érvényben, az alakulatoknak védeniük kellett (volna) a pártházakat, sőt, koncentrálni a fegyveres erőket a felkeléssel szemben, miközben az is utasításba ment, hogy a népre ne lőjenek, és a katonaság is vegyen részt a forradalmi bizottságokban. Központi intézkedésre vették le a katonák sapkájukról a vörös csillagot. A kommunista vezetésű hadsereg szétesőben volt. Bata honvédelmi miniszter október 27-én még az erők összevonását, és a pártbizottságok laktanyákba menekítését parancsolta, másnap viszont Janza, az új miniszter már az új forradalmi rend szolgálatára utasított.

A kommunista puccskísérlet idején (október 28.) készületi állapot volt Csabán, három forradalmi vezetőt letartóztattak, de a már említett elemi erejű ellentüntetés véget vetett a kísérletnek. Tóth alezredes ellen szinte lincshangulat alakult ki, ami aztán végleges átállásával elsimult. Az ÁVH-t Csabán is leszerelték, lefegyverezték. Több ÁVH-st a laktanyában, másutt a rendőrségen helyeztek biztonságba, védőőrizetbe. Megyeszerte mintegy 50 ÁVH-s volt őrizetben. Gyulán 8–10 embert, Orosházán 20 kommunista vezetőt és néhány ÁVH-st vettek védőőrizetbe. A bánásmód mindenütt egyértelműen emberséges volt. A fegyvereket összeszedték, elkobozták a diktatúra vezetőitől, erről már esett szó, de civilek ritkán jutottak fegyverhez, mert azt a józan forradalmi vezetők megakadályozták. A nemzetőröket pedig jórészt sikerrel tartották kordában.

Október 30-án az Országos Rendőr-főkapitányság közölte: büszkéek arra, hogy a rendőrség sehol nem lőtt a népre, és megnyugtatóan hírül adták, hogy az ÁVH leszerelése mindenütt folyamatban van.

Hamarosan aggasztó jelzések érkeztek Csabára is. Közeledett a veszély. Kaskötő, a csabai forradalmi bizottság egyik tagja Budapesten járt, és eljutott Nagy Imre környezetébe is. Ott megnyugtatták, hogy a Szovjetunió hamarosan minden haderőt kivon az országból. Kaskötő azonban azt látta október 30-án hazafelé, hogy a kecskeméti út mentén erős szovjet egységek táboroztak, és annak híre is rövidesen megérkezett, hogy Záhony és Nyíregyháza felől szovjet alakulatok nyomulnak az ország közepe felé. November 1-jén a csabai laktanyában már arról kénytelen tárgyalni a forradalmi bizottság, hogy ellenálljon-e a szovjeteknek. Kérdésükre Janza honvédelmi miniszter telefonon azt ajánlotta, hogy küldjenek parlamentereket a szovjetekhez. Közben özönlöttek a tankok a megye felé. Fekete Pál (civilben orosz tanár volt), Pannuska hadnagy, Lovas főhadnagy és mások mentek a közeledő szovjetekhez. Ott a parancsnok világosan jelezte, ők pa-

rancsot kaptak, amit végrehajtanak. Ha a lakosság részéről provokáció nem történik, ők nem lőnek. Fekete Pál és társai, valamint a csabai katonatisztek ekkor kezdték el igazán erőteljesen szervezni a munkászászlóaljat. Számolni kellett minden eshetőséggel. A tisztek zöme óvott az egyenlőtlen harc felvételétől. Kádár János Budapesten ekkor jelentette ki: ha a szovjet invázió nem áll le, nem lesz más hátra, mint fegyverrel küzdeni a szovjetek ellen. Nem sok idő kellett ahhoz, hogy egészen másként döntsön, és szovjet tankban utazva érkezzen ukrainai, majd szolnoki kitérő után Budapestre.

Tóth alezredes Csabán riadót rendel el. November 3-án új deputáció indul el a szovjetekhez. Fekete Pál vállalta, hogy egy tankban utazik ő is, és garantálja a lakosság békés magatartását. „Cserébe” a szovjet parancsnok a város szélén vezette át a tankokat, majd Jaminában táborozott le. Az egyik csabai iskolában közben már 300 fiatal gyűlt össze – ez volt az ún. fegyveres harci csapat –, amely bár jól volt felfegyverezve, de szerencsére a higgadtabb vezetők meggátolták azt, hogy tűzharcba keveredjen. Abban, hogy Csabán az összecsapás elkerülése mellett döntöttek, főként az észérvek kaptak szerepet, de a döntést az is erősítette, hogy november 3-án kiderült: a csabai, orosházi és más, a csabai hadosztálytörzshöz tartozó egységeknél is, a lövegek elsütő szerkezete hiányzott. A november 3-án reggel őrizetbe vett politikai tisztek ezzel hálálták meg azt, hogy néhány óras felülvizsgálat után szabadon engedték őket.

November 4-én hajnali 3 óra 30 perckor mintegy 300 tank indult meg Csaba közepe felé. A laktanyát tűz alá vették, a tankok áttörték annak betonkerítését; Fekete Pál rohanva érkezett, és ő, valamint Szabó őrnagy is oroszul kiabálták: ne lőjetek! Szabó őrnagy azt is jelezte hangosbeszélőn, hogy a laktanya szovjetek által tűz alá vett részén voltak az őrizetbe vett karhatalmisták és pártvezetők. Bár egy-két magyar katona megpróbálta viszonzni a tüzet, a lövöldözés leállt, és Fekete Pál nehezen, de elérte, hogy a szovjetek tüzet szüntettek addig, amíg ellentámadás nem éri őket. A lakosság valóban fegyelmezett, s egyben természetesen rémült volt, a harci csapatot is lefegyverezték a szovjetek. A tűzszünetet azonban csak részben tartották be: Fekete Pál a tankok előtt ment gyalogosan, mintegy túszként, s látta, amint a színházba belelőttek, majd a BM helyi épületébe is, és néhány kirakatba, melyeket pillanatok alatt ki is fosztottak. Lelőtték Harmati rendőrtizedest és Kovács Zoltán őrnagyot, akik nem álltak ellen, csupán szerencsétlenségükre őrt állva vagy az utcán haladva találták őket a tankok. A fontosabb középületeket hamar megszállták a szovjetek.

Orosházáról, ahol a helyőrség riadóztatva volt, november 4-én megfigyelőket küldtek Csabára, majd bár kirendeltek egy üteget a csabai útra, s voltak egyéb harci kérésülődések is (benzines palackokat töltöttek nemcsak Orosházán, hanem Csorváson is, azonban ezeket szerencsére nem alkalmazták). A hazatérő megfigyelők és a tisztek nem láttak esélyt, itt is győzött a józan ész, és Nagy Lajos forradalmi bizottsági elnök higgadtsága. Az üteget visszarendelték az útról, majd Nagy Lajos egyedül ment elébe a tankoknak, melyek 5-én érkeztek Orosházához. Értelmesen és meggyőzően tárgyalhatott, mert maga a szovjet parancsnok kérte, hogy maradjon a város élén. Közben Csabán már folyt a magyar katonatisztek szovjet felügyelet alatti vizsgálata, amit a volt ÁVH-sok mellett az a Pankotai százados, politikai tiszt vezetett, akit nemrég kiküldtek egy tisztgyűlésről, majd rövid időre őrizetbe is vettek. Ő egyébként, szinte egyedülként a tisztek közül, október végén, november első napjaiban is, aktív volt a forradalom ellenében. Szülőfalujába, Békésre pl. kiment egy alakulattal, és forradalmi vezetőket tartóztatott le, igaz, távoztával a forradalom ismét visszavette pozícióit.

A forradalom katonatörténete ezzel Békésben is véget ért. Az embervesztés termé-

szetesen nem hasonlítható Budapesthez, ahol közel kétezren pusztultak el a harcokban, közöttük nyolcvan 15 év alatti gyermek, és háromszázhuszonöt 15–19 év közötti kamasz. Békésben sortüzek sem dörrentek, s így a két, november 4-én elesett csabait és néhány könnyebb sebesülést leszámítva, amely tömegoszlatáskor történt, nem voltak áldozatok, miközben Magyarországon mintegy 500 ember halt meg fegyvertelenül, az ÁVH gyilkos sortüzei következtében. Békésben a hatalom simán, mindenütt harc nélkül ment át a forradalom kezébe. A diktatúra vezérei, helyi kiszolgálói gyengécske kísérletek után kapituláltak. Ezt tette az ÁVH is. Így a forradalom sem kényszerült erőszakra. Igaza van Rainer M. Jánosnak, '56 jeles kutatójának: vidéken – így Békésben is – rendpárti forradalom zajlott le.

Utóvédharcok december közepéig

November 4-e után Békésben is a kettős hatalom időszaka következett. A bátrabb kommunista vezetők már szinte a szovjet tankok nyomában visszatértek, mások csak november 10-e után, amikor is kormányrendelet szólt a korábbi vezetők eredeti helyükre való visszaállításáról. A forradalmi bizottságokat egyelőre megtúrta a régi-új hatalom tanácsadó népi szervként. A valóságban a települések zöménél az emberek a forradalmi bizottságok vezetőire hallgattak, őket tekintették valódi elöljáróiknak, bizalmuk letéteményeseinek. Így rövidesen a forradalmi bizottságok kezébe visszacsúszott a hatalom (ha korlátozva is), s ez így volt december közepéig, a kádári diktatúra kemény időszakának kezdetéig. Több helyen is bölcsek voltak a helyiek, a régi tanácsi vb és a forradalmi bizottság együttműködve intézte a közügyeket. Volt, ahol a funkciók is átfedték egymást. Mindenesetre december közepéig a forradalmi bizottságok elsőbbsége egyértelmű, ha át is keresztelték azokat nemzeti tanácsá vagy éppen végrehajtó bizottsággá, vagy – számos helyen – munkástanácsá. Battonyán a forradalmi bizottságból nemzeti tanács lett, majd december 6-án a nemzeti tanács feloszlott, hogy azonos személyekkel területi munkástanácsként működjen tovább. Békésen először a szovjetek letartóztatták a forradalmi bizottságot, majd tanácsadó szervként engedték működni, amiből tényleges vezetés lett olyannyira, hogy a régi vb-t elküldték. November végén azonban a küzdelem itt eldőlt a régi vezetés javára.

Békéscsabán Ágota, a MÁV forradalmi vezetője még 1956 decemberében is irányított, az emberek ugyanis csak rá hallgattak. Pedig a MÁV katonás szervezet, és Kádár már régen feloszlatta ott a forradalmi bizottságokat, sőt, a másutt engedélyezett munkástanácsokat is; a csabai vasutasok csak legyintettek erre, amíg tehették. A csabai tanácsnál vita volt november 13-án arról, hogy Blahut János, a volt rákosista vb-elnök maradhat-e (illetve visszamehet-e)? Szavazással a „nem” győzött, s még indokolták is: „a Rákosi-rendszernek vége”.

Csanádapácán november 21-én a forradalmi bizottság dönt: kitartanak amellet, hogy a szovjet hadsereg távozzon, az ország legyen független. Tárgyalták a földkérdést is. Horváth Lajos elnök is amellet érvelt, hogy a nagybirtokok nem térhetnek vissza, a tsz-földekből ki-ki annyit kapjon, amennyit meg tud művelni. December 6-án a vb és a forradalmi bizottság együttes ülésén Horváth Lajos elnököl; határozattal leváltják a vb-elnököt, Dancsó Andrást, mert túlbuzgó rákosista volt, és törvénytelenégeket követett el a tagosításoknál. Ám december 18-án már más a helyzet: az új csanádapácai vezetők a posztjára visszatért Dumitrás Mihály járási vb elnök (az orosházi körzet fő rákosistája) előtt tettek esküt... A háttérbe persze tessék odaképzelné a szovjet tankokat

és az egyre erősödő kádárista karhatalom és a pufajkások működését. A nem messzi Csorváson viszont még december 6-án is nyilvános határozattal vonták meg a bizalmat Dumitráستól.

Déaványán november 11-én 800 fős „tanácsülésen” egészítették ki a vb-t, elnöke Egri István, a forradalmi bizottság tagja lett. A gyűlés határozata szerint Kádár kormánya csupa rákosistából áll, így nincs rá szükségük. Itt csak december 28-án kapta vissza helyét a régi vb.

Gyomán december 4-én nagygyűlés (részt vett a vb, a nemzeti bizottság, a munkástanács, a forradalmi ifjúság küldöttsége) határozta el: se jobbra, se balra, semmilyen restauráció nem kell! Nem kellene a rákosisták sem, tűnjenek el! A gyűlés mindenben azonosult a Nagybudapesti Központi Munkástanács éppen akkor kemény utóvédharcot folytató vezetésével. Gyulán a forradalmi vezető, Nádházi János lett a vb-elnökhelyettese, ezt külön kérte az MSZMP és a tanács vezetése is; nélküle ugyanis nem ment Gyulán az újrakezdés. Nádházi feltételt szabott: addig vállalja, míg a diktatúra vissza nem tér. Így aztán nem sok ideje maradt; 1957. január végén elfogadták „lemondását”. Orosházán az MSZMP titkára, Sinkó Sándor megköszönte Nagy Lajosék forradalom alatti kiváló munkáját, és kérte, hogy Nagy Lajos maradjon, működjenek együtt. Így rövidesen, akarva-akaratlan Nagy Lajos kezében futottak össze a vezetés szálai, mivel benne bízott mindenki. Nagy Lajosnak volt mersze még a szovjet városparancsnok jelenlétében, nagy városi munkástanácsi gyűlésen is a demokráciát, a többpártrendszer, a függetlenséget éltetni, sőt azt kérni, hogy a Szovjetunió ne fegyverezze fel a magyarság árulóit... Idővel a vb-elnök és a párt ismét köszönetét fejezte ki Nagy Lajosnak, ami nem mentette meg a börtöntől. Ártatlan forradalmi vezető nem létezhetett a kádári „konszolidáció” idején.

November 4-e után különös jelentőségre tettek szert a munkástanácsok. Működésüket a Kádár-kormány – egy ideig – engedélyezte, szemben a jogkörükben korlátozott forradalmi bizottságokkal. A rendeletek azt a látszatot kelthették, hogy lehetőség lesz az üzemekben munkásigazgatásra. A munkástanácsok éltek a lehetőséggel, és a forradalom továbbvivői lettek. Irányították az üzemek jórészét, döntöttek személyi kérdésekben, és életben tartották a november 4-e után kibontakozó, és hetekig tartó sztrájkmozgalmat. Békés megyében kiemelendő a csabai nagy munkásgyűlés (melyen az összes városbeli munkástanácsok küldöttei jelen voltak) november közepi határozata. 12 pontban követelték a szabad választásokat, a függetlenséget, a szovjet csapatok kivonását, ENSZ-megfigyelők beengedését, gyülekezési-, sajtó- és sztrájkjogot. A követeléseket a gyulai munkástanácsi küldöttekkel együtt vitték fel Kádárhoz, de csak Dobi Istvánig jutottak, aki a követelések egy részét megértően bár, de elvetette, más részükre halogató és kitérő választ adott, de útjuk során a küldöttek érzékelték a fővárosban a helyzet realitását, és hazatérve, bár sok jó hírt nem vittek, mégis a munka felvételét ajánlották, amit társaik mind Csabán, mind Gyulán csak részben teljesítettek. Az orosháziak hasonlóan jártak, pár nap múlva felvitt, szinte azonos követeléseikkel. Ők Dögei Imréhez jutottak el, ki némi, korántsem meggyőző ígéretés után lényegében üres kézzel küldte haza őket. December 4-én Orosházán még létrehozták a városi központi munkástanácsot Budapest mintájára és szellemében, ám Kádár elszánta magát a keményítésre, nem tűrte tovább az őt teljesen elszigetelő országos sztrájkot, és 9-én szovjet tankokkal, karhatalommal verte szét a Nagybudapesti Központi Munkástanácsot. A brutális fellépés indokaként a munkástanács december 11–12-re szóló sztrájkfelhívását hozták fel. Feloszlatták a központi munkástanácsot és statáriumot vezettek be. Orosházán Nagy Lajosnak sem volt más lehetősége, ő maga oszlatta fel az ottani központi munkástanácsot. (Nagy Lajos pe-

rének iratai között megtalálható a Nagybudapesti Központi Munkástanács 1956. december 6-i memoranduma. A kapcsolat élénk volt. A memorandum egyébként jólét, békét, és függetlenséget kívánt, jelezve, hogy Kádárral nem sikerült megegyezni, sőt, a kádári karhatalom folytonosan zaklatta a munkástanácsi vezetőket. Ismét előtérbe kerültek – folytatta a memorandum – a rákosista, levitézlett személyek, Kádár rájuk épít, s nem a munkásságra; felszólította Kádárt, hogy azonnal üljön tárgyalóasztalhoz, és a rádióban is közölje álláspontját. A válasz a statárium és a felosztatás volt.)

A Békés megyei munkástanácsok is folyvást Nagy Imre kormányának visszatételét, az MSZMP üzemekben, munkahelyeken történő szervezésének megtiltását követelték, és szinte szünet nélkül sztrájkoltak novemberben. Erre okul nemcsak a szovjet hadsereg jelenléte szolgált, hanem Fekete Pál november közepi átmeneti letartóztatása, majd december 7-e után, a nagy sarkadi tüntetés egyes résztvevőinek letartóztatása és Csabára hurcolása is. A sztrájkok alatt az alapvető közellátási cikkek termelése és szállítása folyamatos volt.

A földügy is főként november 4. után vált fő kérdéssé. Egyre több helyen követelték vissza a tagosítással, adópréssel, fizikai erőszakkal elvett földeket, itt-ott jelentős tömegek mozdultak meg. Érthető, hiszen akkor a falu vagy mezőváros népét ez a legközelebről érdekelte. Az örökölt, vagy nagy munkával szerzett és imádott földről volt szó. Mégis, többnyire a józan ész és a közérdek kerekedett felül. A tsz-ek nagyobbik része feloszlott, vagy területük összezsugorodott, de többnyire úgy döntöttek azok, akiket az események döntési pozícióba emeltek, hogy az egyéni kívánságokat lehetőleg a tsz-táblák teljes szétदारabolása nélkül elégítsék ki; másutt az osztozkodással a zárszámadást vagy a termény betakarítását meg akarták várni. Természetesen számos helyi különbség adódott. Dévaványán az összes tsz gyorsan feloszlott, Hunyán szétvittek mindent. Kertészszigeten viszont bizottságot alakítottak, és megfontoltan láttak munkához. Sarkadon úgy döntöttek, hogy a föld visszajár, de úgy, hogy a 25 kat.h. feletti földeket ki-ki felajánlja a földdel nem rendelkezők javára.

December eleje hozta Békésben is az utolsó, nagy erőfeszítést. A forradalom, a szabadságvágy, az idegen erők által hatalomra segített hazaárulók elleni megvetés erőre kapott. 4-én Budapesten sokezres asszony-tüntetés volt; fekete kendős asszonyok emlékeztek a forradalom hősi halottaira. Erőszak nélkül áthatoltak a szovjet kordonon, és a Hősök terén virágözönnel árasztották el az ismeretlen katona emlékművét. December 6-án Orosházán a városi munkástanács csatlakozott a Nagybudapesti Központi Munkástanácshoz. A 300 fős városi munkástanács elnöke – ki más lehetett volna – Nagy Lajos lett. Aznap néma tüntetés is volt Orosházán, Nagy Lajos szervezésében. Méltóságteljes volt, igazi tisztelgés az áldozatok emléke előtt. A menet a templomok harangszavára indult a vasúttól, és ért a Kossuth térre. Gyulán ugyancsak december 6-án de. nyolcezen tüntettek. A nagy tömeghez valakinek szólni kellett, Enyedi G. Sándor tanácselnök nem vállalta, s ki más kérhetek volna fel (maga Enyedi G. is), mint Nád-házi Jánost. Ő felidézte október 23. szellemét, s kitarzott a forradalom céljai mellett. Szovjet tankok közeledése vetett véget a tüntetésnek. Aznap du. Gyulán asszonytüntetés is volt, melyen már Sárdi Mártonné, a régi szociáldemokrata, aki már a '30-as években ült sztrájkszervezés miatt, volt a vezető és egyben a szónok is. Szép szavakkal méltatta a forradalom áldozatait. Geszten viszont eldurvult a helyzet. Az éppen ekkor a faluba érkező, az MSZMP-t és a karhatalmat szervező két katonatisztet súlyosan bántalmazták, még csákány is előkerült, súlyos koponyasérülést okozva. Békéscsabán december 6-án reggel megszólaltak a gyárak szirénái, a mozdonyok sípjai, mindenütt leállt

a munka, 30 ezren tüntettek az utcákon. A Szabadság téren tankok álltak. A koszorúzás a 101-esek emlékművénél így is baj nélkül megtörtént, emlékezésül a forradalom hőseire. Dobozon négyezren mentek az utcákra, s ekkor kerítették sort a kommunista párt iratainak elégettésére. A helyi rendőr elmenekült, később karhatalmistaként mérészkedett vissza. Este Sarkadon is tömegesen tüntettek, számos kiskatona is volt közöttük, akik a csabai tüntetés után inkább hazamentek, mint a laktanyába. Lefegyverzték a rendőröket, a kiegészítő parancsnokság tisztjeit, majd elzavarták a vb-elnököt. Szovjet tankok érkeztek és karhatalom, egy időre átveve a hatalmat: 16 embert letartóztattak és Csabára hurcoltak. Másnap azonban ismét a felbőszített tömegé az utca, és bekövetkezik a nem éppen kedvelt Berente rendőrkapitány és felesége bántalmazása. Pekár volt ÁVH-s századost családostul kíméletlenül megverték. A tankok ismét megérkeztek, és most már napokig maradtak. „Rend” lett.

December 8-án Battonyán zajlott háromezres tömegtüntetés. Lefegyverzték a katonákat és a határőrséget is, megverték az MSZMP-s párttitkárt, egy orosházi tisztet pedig majdnem felkötöttek, de a józanabbak közbeléptek. Itt is szovjet tankok pacifikálták a helyzetet. December 10-én Békésen volt nagy néma tüntetés, majd 13-án Gyulán du. két órán át elnéptelenedtek az utcák. Ugyanis először a kommunisták akartak Kádár mellett tüntetni, mire a forradalom hívei kiadták a jelszót: aki az adott időben az utcákon van, az Kádár híve. Így váltak néptelenné a gyulai utcák...

A nagy fellángolás Gyulán ért véget december 17-én. A hatalom számára még ekkor is megbízhatatlan ottani rendőrséget több oldalról, de egy időben érkező, mintegy száz karhatalmista vette körül, szovjet páncélautók is megjelentek. Jelentős civil tömeg is csoportosult, néhány fogva tartott kiszabadulását követelve. A karhatalom könnygázt vetett be, majd riasztólövésekkel próbálkozott kevés eredménnyel, ekkor a tömeg közé, de a földre lóttek, s a felpattanó golyók 2 könnyebb és 1 súlyos sebesülést okoztak. Ez már hatott, oszlott a tömeg. A pufajkások egész este-éjjel randalíroztak Gyula-szerte, magánházakba hatoltak be, terrorizáltak. Az eseményeknek híre ment Váriba is, híresztelték a karhatalom Váriba készülődésének állítólagos tervét. Gyuláról Mány Erzsébet és Farkas Mihály Váriba mentek, és csatlakoztak az ott gyülekező, aggódó kisebb csoportosuláshoz. A gyulai hírek felzaklatták az embereket, és a fiatalok fegyver után néztek. Találtak is a rendőrségen, s főként a határőrségen; a rendőrök és katonák minden ellenállása nélkül – ahogy ez már október 27-e óta történt mindenhol Békésben – meg is szerezték a fegyvereket, s kivonultak a Körös-hídhöz, fogadni a karhatalmat. Szabályos lövélvetést vettek fel, ebben Farkas Mihály, a volt katonatiszt segítette őket. Mány Erzsébet főként azzal tűnt ki, hogy erősítette és tüzelte a fiatalok harci kedvét. A karhatalom nem ment ki Váriba, a fiatalok pár óra múltán (hallgatva az idősebbek okos szavára) visszavitték a fegyvereket. Hamarosan azonban letartóztatták őket, a legkésőbb január elején Mány Erzsébetet, s következett a kegyetlen statáriális eljárás.

A forradalom Békésben is véget ért. A rend, a béke, az emberség, a szabadságvágy, az emberi és nemzeti jogok forradalma volt, kevés kivétellel végig emelkedett és példás eseménysort rögzíthet a krónikás. Ebben elévülhetetlen szerepük volt a szinte ismeretlenségből, a Rákosi-féle terror időszakában meghúzózó, de lélekben a hitet őrző, kiváló, született vezetőknek, akik a már nem is remélt alkalom hívó szavára ott teremtek a települések élén, s megvalósították a csodát. Az órák alatt elküldött, vagy gyorsan elbujdosó rákosisták helyébe lépve, a közbizalomra építve vették át az irányítást. Öszszefogták a legjobb erőket, és zökkenőmentesen vitték a közügyeket. Ezt nem tudta a csupán a törpe kisebbségre és a szovjet tankokra támaszkodó rákosisták visszatérő serege

soha megbocsátani. Egy teljes nép vetette ki őket magából gyors természetességgel... Csak néhány kiváló forradalmi vezetőt említsünk. Fekete Pál: tanárember, jól ismert Csabán, 30 éves sincs '56-ban. Az első tömeggyűlésen már őt követelik. Beszél, s rögvest ő lesz a városi, majd a megyei forradalmi tanács elismert vezetője. A rend, a humanum embere, de bátor és határozott, ha kell. Szocializmust akart, de diktatúra és szovjet megszállás nélkül. Nádházi János 35 éves akkor. Szabósegéd, 1945–48 között szociáldemokrata, járási szoc. dem.-titkár. A kierőszakolt pártegyesüléskor nem vették át az MDP-be, jobboldali megalkuvónak minősítették. A szabó ktsz. munkásaként éri 1956. Az első népgyűlésen Gyulán a több ezer ember előtt valakinek szólania kellett. Aki szól, az szervezhet akár kommunistaellenes pogromot is, hiszen a sok sérelem ott ég az emberekben... De Nádháziért küldenek, s ő mintha tanult szónok lett volna, lecsendesít, lelkesít, ugyanakkor az emberi méltóságra, a forradalom tisztaságára szólít fel. Nem is lehetett más a város első embere, mint ő. Tette a dolgát emberséggel, megátolva a forradalom elfajulását, de a független és demokratikus Magyarország elvét fel nem adva. Orosháza nagy szerencséje Nagy Lajos. Ő is a rend, a béke, a demokratikus szocializmus és a független Magyarország híve. Már 1919-ben vöröskatona, meg is sebesül. Az orosházi munkásotthonot vezette 1920-tól, szociáldemokrata. Egy ideig tagja volt a megyei törvényhatósági bizottságnak, azaz megyei képviselő. Őt átvették az MDP-be, de pár hónap múlva kizárták. Szabósegéd 1956-ig. 1956-ban már közel 60 éves. A városban nem felejtették el. Október 29-én őt követelik a szószékre, s ő remekel. Nemcsak a rendre, méltóságra int, összefog és mérsékel, de külön szól a fiatalokhoz is: 1848 tiszta követőinek kívánta őket látni. Született vezető, vitathatatlan tekintély a városban. Munkáját az MSZMP és a tanács is megköszönte, majd 1957 januárjában a karhatalom tartóztatta le...

A megtorlás

November közepén az utolsó fegyveres ellenállók is beszüntették az országban a reménytelen harcot. A szovjet tankok ezrei és a szovjet városparancsnokok mögül Kádár János már kijelentette: „Most semmiféle demokráciáról nem lehet beszélni, most kemények leszünk.” A keménységhez saját karhatalom is kellett. November 8-án Budapesten alakult az első karhatalmi ezred, tagjainak 2/3-a korábbi ÁVH-s tiszt volt: a terrorhoz kellett a „szakemberek”. December elején Budapesten már 5500, vidéken 5000 karhatalmista szolgálta az új diktatúrát állig fegyverben. Azok, akik októberben-november elején sietve rejtőztek el, futottak a szovjet csapatokig, azok most igen bátrak, és ütlegelésre készek lettek a fegyvertelenekkel szemben. Kezdetben a Szovjetunió is besegített a „rendteremtésbe”, túl a fegyveres beavatkozáson: mintegy 900 magyar forradalmi résztvevőt deportáltak Ukrajnába, akik decemberben térhettek vissza, egyenesen az új politikai rendőrség kezébe.

Békés megyében az első karhatalmi szervező a már ismert Pankotai százados volt, fő segítője Kurucz István százados lett. Társaikkal írásbeli felhatalmazás nélkül sorra tartottak házkutatásokat, sokakat őrizetbe vettek, kihallgatásokat foganatosítottak, megfélemlítettek. A november azonban még számukra főként a felkészülés, az erőgyűjtés időszaka. A fordulat decemberben történik meg. A megyebeli karhatalom ekkor már 120 fős, majd 1957. február elejére fokozatosan éri el a 450 fős létszámot. Decemberben létesítik a megyei rendőr-főkapitányságon a politikai nyomozó osztályt, ennek kiépülnek járási kirendeltségei is, párhuzamosan kialakul a karhatalom vertikális struktúrája is.

Ekkor látta Kádár elérkezettnek az időt a bekeményítésre. Jelezte ezt a Nagybudapesti Központi Munkástanács tagjainak említett letartóztatása és a statárium. Újabb fekete jelzés volt a salgótarjáni tömegmészárlás: december 8-án 50 fegyvertelen tüntető maradt a városka főterén. Egyre több lett a letartóztatás, a fizikai bántalmazás. Békés megyében országos összevetésben is a legdurvább, hírhedt ütlegezők voltak: Nyírfalvi százados, Fetter és Baji főhadnagyok. Polgár Jánost, aki Csabán fegyveres szervezkedésben vett részt, de végül is el sem sütötte fegyverét, henteskampóra akasztották, és úgy verték órákon át gumibotokkal. Fekete Pált 1957 februárjában válogatott kínzásokkal igyekeztek megtörni. A tótkomlói pufajkás különítmény mindenféle jogi procedúrát mellőzve, ügyészség és bíróság nélkül önhatalmúlag verte agyon rettenetes körülmények között Horváth Lajost, a csanádapácai forradalmi bizottság elnökét, akit pedig előtte a nyomozó szervek véltelennek találtak. Ugyanők súlyos verés után autójuk után kötötték és úgy húzták maguk után Hajduk Mátyást Gerendáson, aki bele is halt a kínzásokba. „Bűne” annyi volt, hogy a kocsmába berontó karhatalmisták utasítása ellenére nem állt a falhoz, mint a többiek, hanem ülve maradt és csak annyit mondott: „Köpök rátok.” Ugyanezek a tótkomlói vademberek négy békéssámsonit, akik 1955-ben börtönbe kerültek ellennállóként, majd kiszabadulva ’56-ban a forradalmi bizottság tagjai lettek, de minden szélsőséget elutasítottak, ugyancsak agyonverték. Mák András kevermesi parasztembert egyetlen, a karhatalmat leminősítő mondataért a helyszínen agyonlőtte egy pufajkás. Andó Márton mezőmegyeri fiatal kovácsmester tekintélynek örvendett falujában, és bár semmi része ’56-ban nem volt, a falu megfélemlítése érdekében a kocsmában egy volt ÁVH-s provokálta, majd amikor kimentek úgymond megverekedni, az ÁVH-s szó nélkül agyonlőtte.

Egyedül az orosházi járásban a korántsem teljes rendőrségi kimutatás szerint 40 embert internáltak, 15 lett vizsgálati fogoly, preventív őrizetbe került 15, s bíróság ítélte el 153-at.

A karhatalom működéséhez érdemes belenézni Münnich Ferenc belügyminiszter karhatalmi utasításába. E szerint a fasiszta csöcselékkal szemben, mely szembe mert szállni a Szovjetunióval, készen kell állni a harcra. A fegyverhasználat elrendelése a parancsnok joga volt, ő mérlegelhetette, hogy volt-e idő előzetes felszólításra. Ha pl. félő volt – úgymond – hogy tömeg lép fel a karhatalom ellen, azonnal tüzelni lehetett. A megítélés természetesen szubjektív volt. Az erélyt – így Münnich – a kíméletlenségig lehetett fokozni. Ezt az utasítást betartották.

1957. március 15. előtt riadókészültségben volt a karhatalom országszerte. Elterjedt ugyanis a „MUK” (Márciusban Újra Kezdjük) jelszó, melyet igazán komolyan csak a karhatalom vett. Rengeteg embert tartóztattak le, nehogy tehessen valamit, üzemekben és iskolákban kutakodtak, vezetőik a fegyverhasználat lehetőségét is megkönnyítették. Gyulán, a templomtoronyba tettek telefonnal ellátott őrszemeket, és vízagyú is elő volt készítve. Csak ebben a városkában, az ünnep előtti héten 39 embert figyelmeztettek, hetvenötöt helyeztek rendőri felügyelet alá, őrizetbe vettek 37-et.

A gépfegyveres pufajkások ellen reménytelen volt az ellenállás, hiszen ha kellett, megjelentek a szovjet tankok is, mint az Békésben is többször megesett. Ennek ellenére Dobozon 1956. december 10-én az este megérkező karhatalmisták közül Nagy Lajos ketőt könnyebben megsebesítette vadászpuskával. 1957. március 19-én Battonyán vertek el súlyosan egy karhatalmistát.

A karhatalom tevékenysége 1957. április–május során befejeződött, tagjai visszatértek a civil életbe, vagy a rendőrségen, honvédségnél nyertek alkalmazást. A karhatalom

utóda a munkásőrség lett, melynek tagjai munka mellett látták el a fegyveres szolgálatot, az MSZMP csapataiként. A BM felügyelete alatt álltak elvileg, de minden szinten az illetékes pártbizottság rendelkezett velük, bármikor bevethette őket.

Az egyértelmű erőszak és terror mellett a kormányzat igyekezett elméleti- és szellemi síkon is – 1956–57. során vajmi kevés eredménnyel – meggyőzni a lakosságot igazáról. 1956. november elején az ismét megjelenő *Népújság* még a Rákosi és Gerő elleni jogos elégedetlenségről, tiszta népmozgalomról írt, igaz, már hozzátéve: ellenforradalmi elemek is belekeveredtek a tiszta felkelésbe, s ezek az elemek a Horthy-rendszert akarták visszacsempészni. Két hét múlva Kádár beszédét közölték, mely szerint két út létezett: folytatni Nagy Imre vonalát, azaz szemlélni a kibontakozó fehérterror, vagy a szovjetek segítségével meggátolni ezt. Ekkor még Kádár is a megoldandó feladatok közé sorolta a szovjet csapatok kivonulásának előkészítését. Erről később haláláig hallani sem akart... December 11-én már egyértelműen ellenforradalomról írt a *Népújság*, majd pár nap múlva szívélyesen köszöntötte a munkás-paraszt hatalomért küzdő derék karhatalmistákat. 1957-ben már kizárólag a kádári, „letisztult” nézetek kaptak helyet a *Népújságban*: ellenforradalom, gyilkos kommunistaellenes terror, volt csendőrök, gyárosok, horthysta tiszték hatalomra törése, megtévesztett tömegek stb. Mindennek a valósághoz semmi köze nem volt, de valahogy igazolni kellett a diktatúrát és elfedni azt, hogy a rákosista diktatúra és szervei napok alatt omlottak össze népünk egyértelmű kiállása miatt. Egyre többször írták le: október 23-a előtt a párt készen állt a hibák kijavítására, nem volt semmi szükség népmozgalomra... A sajtóban is előre törtek a volt rákosisták, itt is kellett a manipulációs „szakértelem”: a *Népújságnál* dolgozott 1956 végén–1957 elején Varga Tibor, Sass Ervin, Kukk Imre (mindhárman volt ÁVH-sok).

A bosszúhadjárat során a bírósági szakasz már szinte könnyebbséget jelentett a vádlottak számára. A kínok időszaka a rendőrségi vallatások ideje volt. Az ún. közbiztonsági őrizet hivatalosan 6 hónapig tarthatott, de az ügyész meghosszabbíthatta. Ez az első pár hónap ezek számára jelentette a napokon-hetekeken át tartó veréseket, megaláztatásokat, a fizikai és lelki terror válogatott megnyilvánulásait. A vallatások végén a gyanúsított bármit aláírt, amit elébe tettek, márpedig a vádiratot megalapozó, s az eseményeket a kádári bosszú jegyében hamisító „vallomást” tettek elé. Ugyanez történt a tanúkkal is. Őket is megfélemlítették, sok esetben pedig „felkészítették”, azaz a helyi párt vagy tanács emberei, rendőrök adták a szájukba az eltervezett vádirathoz kellő szöveget. Erre mind a vádlottak, mind a tanúk számos esetben utaltak a bírósági tárgyalásokon. Csak ízelítőül említem a gyulai Radóczy Andrást, aki emlékiratában részletesen leírta kínzásait: gépfegyvertussal ütötték, többször elájult, testén véraláfutás véraláfutást követett. A költő-újságíró Simonyi Imre bordáit, lábfejét eltörték puskatussal, arcán cigarettát oltottak el... Ez így ment a rendőrségen hetekig, aztán rövid „pihenő” a Gyűjtőfogházban, majd Kistarcsán, az internálótáborban már ismét sűrűn zuhogott a gumibot. Számos esetben végül vádemelés sem született, de a keresztutat részben minden „ellenforradalmárral” meg kellett ismertetni.

A közbiztonsági őrizet hetei, hónapjai után következett az előzetes letartóztatás periódusa, ügyészi, ill. bírói határozattal. Erre akkor került sor, ha a gyanúsítottat vádlottá minősítették. De számos esetben ügyészt, bírót megkerülve is börtönbe vetettek embereket, mivel a karhatalom nem volt híres jogkövető magatartásáról.

A bírósági eljárásokat előkészítették. 1956. november 12-én lehetővé tették, hogy akár vádirat nélkül is bíróság elé kerüljön valaki, súlyos bűncselekmény (pl. fegyveres részvétel a forradalomban) esetén. Statárium lépett életbe, amit 1956. december 11-ével

súlyosbítottak. Bevezették a gyorsított bírói eljárást. Biszku Béla vezetésével központi operatív bizottság alakult: minden érdemi politikai perben joga volt közbelépni és vizsgálódni(!). Biszku segítői Nezvál Ferenc, dr. Szénási Géza legfőbb ügyész és Domokos József, a Legfelsőbb Bíróság békéscsabai származású elnöke. A bizottságot szovjet szakértők is „segítették”. Sokszor az illetékes pártvezetőkön múlt, milyen ítélet születik. Ugyanazért lehetett halállal, másutt 5–10 évvel bünhődni. Függett ez attól is, mennyire égett a bosszúvágy a helyi kommunista vezetésekben. A büntetőhadjárat hevesességét mindenesetre jellemzi, hogy 1955-ben 8800, 1956-ban 73 ezer, 1957-ben 31 ezer közvadás és politikai ítélet született országunkban. Kahler Frigyes szerint 1956 kapcsán 1957–60 között 16 148 ítélet született, ebből halálos 1958 végéig 259. Más elemzés 480 halálos ítéletről tud, az ENSZ 453 kivégzést tartott számon. Ítélettel, ill. ítélet nélkül, azaz pusztán karhatalmi visszaéléssel összesen legalább 800 embert tettek el országszerte láb alól, nem szólva a sortüzek 450 áldozatáról.

Az ügyészek Békésben is a rendőrségi nyomozati anyagot, az említett körülmények között rögzített vallomásokot is készpénznek vették, s így emeltek vádat. Még a presszió alatt álló bíróságok előtt is számos esetben derült fény hamis tanúzásra, befolyásolásra, kierőszakolt vallomásokra. A vádiratok részben-egészben számos esetben váltak szinte használhatatlanná. A bíróságok a súlyos vádak, minősítéseket rendszeresen enyhítették, de a börtönbüntetés kiszabását nem mellőzhették, csak igen kevés esetben. Legfeljebb a magára adó bíró igyekezett az arányoshoz közelítő büntetést kiszabni. A Legfelsőbb Bíróság többnyire enyhített, az I. fok dolga volt az elrettentés.

Egy-két példa az akkori ítélkezéshez: a csabai dr. Molnár Mihályt I. fokon egyévi előzetes után (!) 3 évre ítélték, a Legfelsőbb Bíróság pedig csak 1 évet adott, azt is felfüggesztve; hogy ki kárpótolta Molnárt az 1 éves előzetesért, arról nem szól a történet. A battonyai Őze Lászlónét hamis tanúk, valótlan adatok alapján 2 és fél évre ítélték, ezt a Legfelsőbb Bíróság 1 év 1 hónapra rövidítette, ám közben Őze Lászlóné már 15 hónapot ült le előzetesben, egyébként jogellenesen.

Fekete Pálnak és társainak szerencsájuk volt. Perükbe még Marosán György, a kádári vezérkar tagja is beavatkozott, és több halálos ítéletet kívánt, a megyei pártbizottság egy része is 3–4 akasztást akart. I. fokon, Szegeden bírójuk az a Mátyás Miklós hadbíró őrnagy volt, aki már számos halálos ítéletet hozott (ő ítélte halálra a gyulavári ügyben Mány Erzsébetet és Farkas Mihályt is). Mátyás Miklós korábban a forradalom mellett foglalt állást, s most bőrért mentve bizonyított... Fekete Pál máig sem érti, de „csak” életfogytiglani büntetést kapott, Tóth István alezredes 15 évet stb. A II. fokú tárgyaláson, Budapesten ott ült a bíróságban Gyurkó Ferenc, a tiszakécskei gyilkos sortűz elrendelője, kőkemény rákosista. Alighanem súlyosbítottak volna, s megszületik a két halálos ítélet, ám Feketék okos sugalmazásra hirtelen visszavonták fellebbezésüket, és bár az ügyész sápadtan felpattant, a bíró berekesztette a tárgyalást, ami az I. fokú ítélet jogerőre emelkedését jelentette.

Mány Erzsébet és Farkas Mihály nem volt ilyen szerencsés. Őket a már említett, a karhatalom ellen a gyulavári hídnál felvett fegyveres hadállás miatt halálra ítélte 1957 januárjában a statáriális katonai bíróság, és az ítéletet február 2-án végrehajtották. Hajnalban, felbőggett teherautó-motor zúgása közben lőtték mindkettőt szitává a karhatalmisták Csabán. Ami pedig előtte történt, ahhoz csak annyit: Mány Erzsébet úgy össze volt már verve, hogy aligha lett volna ember belőle, ha túléli. Még 14 éves hűgát is kényszerítették, hogy nővére ellen súlyosan valljon. E pernek 14 vádlottja volt, a két fő vádlott és kivégzett mellett a többiek 5–15 évet kaptak.

Békés megyében – még kissé korrigálható számításaim szerint – összesen 688 bírósági ítélet született '56 okán. A 688 elítéltből 176 volt munkás, iparos, 155 napszámos, földműves, 118 kisparaszt, 100 értelmiségi. „Kulák” mindössze 18, volt horthysta tiszt 12, egykori csendőr szintén 12 található közöttük. Ugyanakkor elítéltek 30 hivatásos katonatisztet és rendőrt, akik a forradalom mellé álltak. Ennyit a fasiszta, horthysta ellenforradalomról...

A 688 elítéltet 771 „bűn” terhelte, így 60-an fenyegettek, szidalmaztak kommunistákat; 56-an lefegyvereztek kommunistákat, rendőröket vagy ÁVH-sokat; pártiratokat égettek, Rákosi-, Sztálin- stb. szobrokat törtek össze 51-en; rákosista vezetőket váltott le 60; nem ismerte el a Kádár-kormányt 55; nemzetőrként aktívan szolgált 50; a Szovjetunió ellen izgatott 53; sztrájkot szervezett 30; tsz-t oszlatott 25; a karhatalom ellen „uszított” 17; 52 vett részt forradalmi bizottságban; 34 kommunistákat vett őrizetbe; munkástanácsi vezető volt 43.

Néhány kommunistaellenes, tsz-ellenes mondatért másfél évet, más esetben 2 évet, fegyverek elvételeért másfél évet, az említett kétféle vétség együttes elkövetéséért akár 6 évet lehetett kapni. Az ítéletek összevetésekor a logika jelei korántsem mindig jelentkeztek. Így volt, aki kemény forradalmi fellépését (sztrájkszervezés, munkástanácsi elnöklét, szovjetellenes kirohanások, a párttitkár elzavarása együttesen) 8 hónappal megúsza, míg kizárólag verbális „vétekért” akár 2 év is járhatott. Számos ordítóan jogsértő, igazságtalan ítélet is született. Így pl. Juhász György békési nemzetőrparancsnok csak rendet tartott, közbiztonsági őrizeteket realizált az illetők érdekében és utasításra, fegyvereket gyűjtött be leváltott vezetőktől: 10 évre ítélték, társai pedig 4–6 évet kaptak. Szinte ugyanezért a mezőkovácsházi Papp Zoltán 2 és fél évet ült. Csorváson a kőkemény, rátermett forradalmi vezető, Oláh János 3 évet, míg ugyanott dr. Kádas Tibor jogász csupa hamis vád alapján 5 évet kapott. Oláh kubikus volt, Kádas értelmiségi: a bíróságok az előírást követve az osztályszempontot is érvényesítették. Az orosházi Nagy Lajos, a Békés megyei forradalom egyik kiemelkedő vezetője csak a várost és a békét szolgáló remek ember, először 10 évet, majd a Legfelsőbb Bíróság által előírt új tárgyaláson (az elsőn számtalan jogi tévedés történt) 3 évet kapott, amit a Legfelsőbb Bíróság 2 év 2 hónapra mérsékelte. Mindez csak jelzés az akkori „igazságszolgáltatáshoz”.

A börtönnel korántsem volt vége a bűnhődésnek, és nemcsak az elítélt bűnhődött. Fekete Pál az 1963-as amnesztiával szabadult, de utána csak kubikus, bányamunkás és rakodó lehetett, ill. – mivel 4 nyelvet ismert – a honorárium 20%-áért fordított, azaz négerkedett. Még a nyolcvanas években is rendőri felügyelet alatt állt, tanítani nem engedték. Feleségét is leparancsolták a katedráról. A csabai MÁV vezetőhelyettese, kitűnő szakember, a forradalom alatti vasúti főnök kiszabadulva csak erdészeti segédmunkát végezhetett. Dr. Kádas Tibor csorvási ügyvéd szabadulása után ügyvédként nem működhetett, egy ideig még kalauz sem lehetett Budapesten, segédmunkásként csak kétéltente utazhatott haza a családjához. 1976-os nyugdíjazásakor derült ki, hogy az 5 évnél hosszabb büntetésre ítéltknél az ítélet előtti szolgálati időt (politikai elítélteknél) nem számították be... Ezzel Kádas 16 évet veszített. Az pedig akkor teljesen természetes volt, hogy mindenkit, aki ellen gyanú merült fel, s a rendőrség ügyében nyomozni kezdett, azonnal elbocsátották, és attól kezdve csak segédmunkát végezhetett letartóztatásáig. A bosszú a kicsinyességet is kedvelte: Nádházi Jánossal pl., aki Gyulán az MSZMP és a tanács kérésére vállalta – a volt forradalmi bizottság elnökeként – a vb-elnökhelyettesi funkciót, 1957 májusában visszafizették a felvett elnökhelyettesi fizetést (2 havi bért), mivel kinevezése – úgymond – törvényellenes volt.

Míndez 50 éve történt. 35 évig tilos volt róla beszélni, a hivatalos politika, sajtó, oktatásügy számára tabutéma volt. Kádár János és vezérkara nem szerette, ha bárki is emlékeztetett hatalmuk eredetére, megszerzésének körülményeire: a politikai gyilkosságokra, a hazaárulásra.

Radóczy András

Visszaemlékezés 1956-ra és a megtorlás éveire¹

Októbertől decemberig

[...] Ilyen események sokasága előzte meg a teljes felfordulást 1956. október elején. Szilágyi lakatos, aki gyulavári lakos, elstutogta, hogy Nagy Károly országgyűlési képviselő szabályos kormányellenes propagandát fejtett ki: mindenki csak nézett a másokra, és nézték, hogy mi akar ez lenni. Október 23-án egyik ismerősünknel voltunk a feleségemmel, a rádió szólt, mi meg beszélgettünk. Éppen Gerő Ernő miniszterelnök² – ő is Rákosi-galeri tag – tartott beszédet. De nem törődött az ember azzal, mit beszél, hadd mondja a magáét. Egyszer csak mégis megütötte a fülem, mikor azt hallom, hogy csürhe-csőcselékezik. Egymásra néztünk, és hát ez már így beszél egy nemzethez, mondom, de ugyanakkor géppuska vagy golyószóró ropogását hallani a rádión keresztül. A rádióadás megszűnt, és mi találgattuk, hogy mi történhet Pesten. Másnap az üzemből érdeklődünk, olyan megdöbbenően vihar előtti a csend, néha a rádió megszólal, kéri a lakosságot, vonuljon az utcákról el, majd kéri, hogy a rádiókat tegyék az ablakba. 2[6]-án délután már megtudtuk, mi van. A külföld teljes gőzzel adta a híreket, a történeteket. Jöttek haza Pestről is, és elmondtak részleteket. A parlament előtt a házak tetejéről lőttek a népet az ávosok, ekkor az egyetemisták is, meg a nép is föllázadt, és elfoglalta a rádiót, fegyvereket szereztek, hogy honnan, azt nem tudni, erre mások adnak majd választ. Gyulán a pesti eseményeken felbuzdulva nagy tömeg verődött össze a Kossuth téren. Érdekes, senki nem hívott senkit, mégis rengetegen voltak. Párttagot még az utcán sem lehetett látni, mind elbújt. A téren ledöntötték a szovjet emlékművet traktorral. Aki a kötelet ráhelyezte, az később egy ávost bújtatott és a haja szála sem görbült meg. Másik páciens lett megbüntetve, habár ő is rakta ténylegesen. Simonyi Imre tartott egy beszédet előtte, ökörlötte tömörültek a fiatalok és futballisták. Majd a pártnak a címei, a csillagok, Sztálin úti táblák lettek összetörve. Majd a nép a tanácsháza elé vonult. Szabó János tanácselnök-helyettes volt csak a tanácsházán, akart egypár szót szólani, de a nép lehurrogtá-csavargózta. Végül Simonyi Imre lecsendesítette a népet, és Szabó megkérte a tömeget, hogy holnap reggel 8 órára jöjjenek, nagygyűlést tartunk. Másnap én

¹ Radóczy András 1914-ben született Derecskén, kisiparos családban. A polgári négy osztályának elvégzése után a kovácmesterséget tanulta ki. A forradalom idején feleségével és három gyermekével együtt Gyulán élt, a II. sz. Vízgépészeti Vállalatnál dolgozott mint lakatos, kovács és hegesztő. A forradalom kitörése után – október 27-én – az Ideiglenes Forradalmi Bizottság tagjává választották, 29-én tagja lett a héttagú Forradalmi Bizottságnak is. Másodmagával ő látta el a Gyulán működő fegyveres testületek felügyeletét. November 4-e után a Vízgépészeti Vállalat munkástanácsának elnökeként tevékenykedett. 1957 februárjában letartóztatták, internálták, majd elítélték.

Életének eseményeit 1965-ben és 1966-ban vetette papírra „memoár füzetében”. A 197 számozott és 5 számozatlan oldalra – mintegy 10 ív – rúgó visszaemlékezés közel fele az ’56-os forradalomról és közvetlen következményeiről szól. E részből válogattuk jelen közlésünk anyagát. A szöveget a mai helyesírási szabályoknak megfelelően, de szövegében közöljük. A részcímeket és a címet a szerkesztő illesztette a visszaemlékezésbe. A memoár írója Budapesten él. A kézirat eredetije a szerzőnél, másolata a Békés Megyei Levéltárban van. (Erdész Ádám)

² Gerő Ernő az MDP első titkári posztját töltötte be, e minőségében mondta el rádióbeszédét.

is, mások is – a munka úgysem ment – mondtuk, hogy menjünk fel üzemszerűen, zárt rendben. A központból az adminisztrációs rész megérkezett, az üzem is összeállt, nem kellett senkit agitálni. Mindenki ott volt, és engem kértek fel, hogy rendezzem a sorokat és induljunk el. A mi üzemünk volt a Sztálin úton az első, amely az utcára vonult. Tőlünk 100 méterre volt a húsüzem, de már azok is jöttek ki az utcára, majd a vasút is beért, meg a malomipariak. Mikor a rendőrség elé értünk, a rendőrök örömjongva szaladtak közénk, és már a zászlót, a nemzeti színűt, egy rendőr átvette. A legénység és a tiszthelyettesi kar mind csatlakozott a menethez, a város minden útja felől jöttek az üzemek. Ha valakik szervezték volna ezt, negyedrésze sem lett volna ott – 8–10 ezer ember jött hirtelen össze. Az én üzememtől Biros Mihály és Radóczy lett delegálva, mint akik a tanácsházán képviselték az üzemet, és más üzemek is felküldték megbízottaikat. Majd egy ideiglenes forradalmi tanács alakult, melynek én is tagja lettem. Nádházi János nagy szónoki tehetséggel kapásból olyan lelkesítő beszédet mondott, hogy sírt a nép örömeiben. Kérte nyugalomra, higgadságra a népet, és a harangok is szólaljanak meg, jelezvén, hogy új fejezet kezdődik a nép életében. Megkérte még Nádházi az élelmi ipart, ne hagyja még abba a munkát, mert ezzel megnehezíti a lakosság sorsát. A városi tanácsháza egy méhkashoz hasonlított. Az ideiglenes bizottság előkészítette az üzemek és a parasztság képviselőiből az állandó bizottságot, melyben mint városi tanácsstagok szerepeltek, létszámuk 35 volt. A nagygyűlés után a honvédség képviselője, Ábrahám százados felugrott a nagy tanácsterem asztalára, és torkaszakadtából kiabálta, győzött a forradalom, a szovjet csapatok kivonulóban vannak. Én megkérdeztem mindjárt, honnan tudja? Pontos értesülése van, volt a válasz. A tanácselnöki szobában voltunk, és beszélgettünk; körülbelül 27-én 13 óra körül megjelent Tóth Gyula, a járási és városi rendőrparancsnok tisztikarával, és előadta rövid életrajzát, és hogy Moszkvában végezte az iskoláit és kommunista, fölajánlja a szolgálatát, ha a forradalmi tanács igényt tart rá. Nekünk az volt a véleményünk, az nem baj, ha kommunista, nekünk egy a fontos, becsületes ember legyen. Ez a fő elvünk. És szóban megerősítettük állásában. Mindjárt szóba került a nemzetőrség felállítására, mely a rendőrséggel karöltve dolgozik, illetve örökösök. Parancsnoka Nátor József volt. A diákság és ifjúság mindenáron fegyvert követelt. Nekünk az volt a véleményünk, hogy nem adunk ifjak kezébe, mert abból csak baj származhat. Mi politikailag teljesen biztosan voltunk, mert a nép 90%-a velünk és mellettünk volt. A forradalmi tanács utasítását pontosan és készségesen végrehajtotta mindenki. A kiegészítő parancsnok fölállított egy zászlóaljot, vagy 700 lőfegyvert Csabáról hoztak. [...]

Másnap már nagyon sok öntevékeny ember akadt, nagyon sokan akartak tenni valamit, és az ávósok üldözése, elfogdosása folyamatban volt anélkül, hogy a forradalmi tanács utasítást adott volna erre. Voltak olyan egyének, Igricz, Vincze, Stifter, Szilágyi, akiket be kellett a rendőrségre szólítani, mert a közhangulat a gyűjtőpontjához közeledett ellenük, és lincseléstől kellett tartani. Nem mintha nem érdemelték volna meg, de mi a törvényre akartuk ezeknek az embereknek az ügyét tenni. Mert ott sok minden napvilágot látott volna. Már a bíróságra özlöltek a panaszosok, és Halász Kálmán államügyész egyszer azt mondja nekem, te, itt gyilkosságokról is szó van. Ezt te még csak most tudod? – mondom neki. A rendőrlegénység sem volt megelégedve bizonyos tisztekkel. Állandóan követelték, hogy Tulkán, Karakas, Dejcó, Molnár tiszteteket váltsuk le. Már fenyegetőleg léptek fel, ha mi nem intézkedünk, akkor ők intézkednek, de akkor ezek eltűnnek örökre. A tanács, hogy elkerülje ezt a fegyveres konfliktust, a megyei kapitánnyal egyetértésben ezt a négy tisztet a szolgálatból eltávolította. Mivelhogy a fegy-

veres alakulatok között ilyen konfliktusok voltak, a forradalmi tanács a fegyveres alakulatok ellenőrzésével Radóczyt és Lőrincz Jánost bízta meg. [...]

Az üzemekben, hivatalokban munkástanácsokat választottak, és ezekre lett bízva az üzemek, vállalatok irányítása. 5-én reggel, mikor bemegyek az üzembe, az üzemi tanács elem áll, és Szögi technikus tudomásomra hozta, hogy a vállalati munkástanács úgy döntött, hogy engem választott meg üzemi munkástanács elnöknek. Ez egy kissé zavarba hozott, de ha már úgy áll, hogy titkos szavazattal választottak meg, elfogadtam a megbízatást és a bizalmat. Minden műhely titkosan választott egy munkástanács tagot, és így 11 munkástanács tagból egyet – 11-en, titkosan szintén – elnöknek. Ezt demokratikus eljárásnak lehet mondani. Beindítottunk mindent, iskolákat, üzemeket, szántás-vetést, az élet újra indult. Voltak üzemek, ahonnan elzavarták az igazgatót, vagy párttitkárt, vagy önként elmenekült. Volt, akit az őt meg nem illető posztról leváltottak, mert a képzettsége nem felelt meg a beosztáshoz. A mi üzemünkben a párt automatikusan megszűnt, igaz, a városban is megszűnt működni, de a párttitkár most már foglalkozhatott a szakmájával. A műszaki igazgatót leváltottuk, mérnöki diploma vagy legalább gépészmérnöki állást kertész oklevéllel töltötte be. Jó pártember volt. Volt a vállalatnál három, motorral ellátott pártember, akiknek egész évben csak az volt a dolguk, hogy motorral lógjanak a vállalat szivattyúit ellenőrizni. Erre semmi szükség nem volt, megszüntettem, műhelybe helyeztem őket. Szögi Antalt műszaki vezetőnek kineveztük. A raktárból egy női alkalmazottat elbocsátottunk, az egész napi munkája pipafüstöt ért, főleg pártmunkát végzett csak. Ezeket az intézkedéseket a későbbiek folyamán is helybenhagyták, tehát helyes volt az intézkedés. Minden üzemnél úgynevezett káderlap volt vezetve minden személyről. Az illető munkás nem tudhatta, hogy ő hogy van befekettítve, és ha munkát változtatott az illető, a személyzetis megkérte az előző munkahelyről a káderlapot. Most a munkások mindenütt megsemmisítették ezeket, és volt, aki megtudta, mi a pártvélemény róla. Tehát minden ember minden időben, mindenhol ellenőrizve. Ez a kommunista emberi jog és szabadság?

Budapesttel a kapcsolatot a mindennapos tejeskocsi útján tartottuk, a parasztság anynyi élelmet hordott össze, alig győztük szállíttatni Pestnek. Ingyen adták, nem kellett a tanyára menni érte és népnevelő munkát folytatni, hanem sokat vissza kellett küldeni. Minden megváltozott november 4-én. November 1-jén felderítőket küldtem Debrecen–Nyíregyháza–Miskolc irányába, és majdnem egyszerre érkeztek a hírt hozók az orosz harckocsizó oszlopokkal. Debrecenből orosz–orosz elleni harc híre érkezett. Minden úton özönlenek a harckocsi oszlopok, november 2-án Békéscsaba alá is megérkeztek a Békés megyének szánt harckocsi alakulatok, fehér zászló lengett a kocsikon. 4 km-re egy legelőn sündisznó-állást foglaltak el. Mivel élelmük nem volt, sem fa, vagy ahol melegedhetek volna, el voltak gémberegve. Már a tankjaikat is odaadták volna szívesen, de a lakosság semmit sem nyújtott nekik, és hivatalos szerv, amelyhez fordulhattak volna, nem volt, mert egyszerűen senki sem állt velük szóba. November 3-án egy helikopter hozott nekik élelmet és valószínű parancsot a hajnali 4 órai támadásra. Mivelhogy olyan 17–18 éves gyerekek voltak, ki lehetett egyet s mást kérdezni tőlük; ők a Suezhez mennek és Rosztovból indultak október 6-án, azóta állandóan jönnek. A másik alakulat Harkovból indult október 9-én, ez is azt hitte, hogy Sueznél van, és nem akarta elhinni, hogy neki itt kell harcolni, mert itt forradalom van. 4-én hajnal 4 órakor tankokkal megtámadták Békéscsabát és Orosházát. Itt katonai alakulatok voltak a laktanyákban. Most már a barátságot, semlegességet jelentő fehér zászlók eltűntek a harckocsikról, és megmutatták a magyar népnek, hogy milyen jó viszonyt akarnak ve-

lünk. Még reggel 8–9 órakor is hallott Békéscsabáról az ágyúdörgés, és majd akkor eszméltem fel, hogy megtámadták Békéscsabát, de a rádióból is megtudtuk, milyen veszélyes helyzet alakult ki. [...]

December 17-én délután fél háromkor az egyik takarítónő jön, és mondja, hogy az utcán fegyveres katonák lezárták az utat. Kinézek, és tényleg, megbújva a nagy gesztenyefák törzséhez, géppisztolyos, pufajkás egyének, a rendőrség előtt orosz páncélgépkocsi, egy teherautó, rajta golyószóró a rendőrség épületének irányítva. Az egyik tiszt a kiegészítőtől hátul a kapun átjött, és tanácsot kért, mitévők legyenek, fel akarta venni a harcot. Ne csináljatok semmit, tankokkal nem harcolunk, és a várost nem fogjuk romboltatni, értelmetlen marad a megalázkodási politika, újra légy a párt tagja, mentve az állásokat. A börtönparancsnok is majd lenyelt, hogy nem engedtem. Őt golyószórójuk van felállítva, csak az én parancsom várja. Parancsom: fegyvert a raktárba, és megfontolás, mert 100 tank is van, ha 2–3 kevés. Kerékpárra kaptam, mert már a munkaidő is lejárt, és kerülővel a törvényszék mellett kihajtottam a főútra. A Göndöcs-kert város felőli részén már kíváncsi asszonyok, emberek, gyerekek gyülekeztek. A rendőrség előtt felállított golyószóróból egy sorozatot ide irányított egy jó elvtárs; egy haslövés, egy váll-lövés, egy karlövés, távolság 400 méter. Nem tudom, mi tette szükségessé, hogy lőjön. Igen, ettől irtózott a gyulai 95 kommunista, csak az 5, akinek mindegy, csak ők lőhessenek és uralkodhassanak a párt szimbóluma alatt. Ezek az illetők, akik most Gyulán lövöldöznek, nem gyulai egy sem. A pár gyulai kommunista Gyomán, Orosházán és máshol a megyében tevékenykedett. Létszámuk kb. 100–150-en a megyéből, akik az orosz tankokban segítettek az oroszoknak, és lassan minden községben tankok jelenlétében újra visszaállították a régi vezetőséget. A nép által odaállított tanácstagokat összeszedték, és összeverték őket. Volt, akit agyonvertek. Míg a nép három nap alatt megszüntette a zsarnoki hatalmat az egész országban, most a 24 orosz páncélos hadtest csekély kis magyar áruló csoport segítségével november 4-től december 20-ig folytatott a falvak, városok ellen megfélemlítő, vagy megtorló intézkedést. Gyulán az est beálltával megkezdődött az igazi csatazaj. A tankok, melyek a városon kívül helyezkedtek el, a sötétség beálltával mind többen lettek a városban. Én egy hónappal azelőtt változtattam lakást, és így hiába kerestek ott. Viszont a futballisták megkerestek, és mondták, hogy keresnek, tűnjek el, már a régi lakásomon voltak. Bementem az üzembe és onnan egész éjjel figyeltem, a város melyik részén járnak, mert a tankok lövései, gránátok robbanása, a géppisztolyok ropogása reggel 5 óráig tartott a városban. [...]

A gyulai rendőrségtől a Gyűjtőfogházig

A kormány úgy intézkedett, hogy a bűnösöket, azaz a forradalom vezetőit meg kell büntetni. 1957. március 7-én³ este a feleségemnek segitettem az egyik üzletben, mikor betoppan egy géppisztolyos idegen alak, a másik az ajtóban állt, és tüzelőállásba helyezte a géppisztolyát. A pulthoz jött, és megkérdezte, hogy ön Radóczyné. Igen, válaszolta a feleségem. És a férje hol van? Rám néz ijedten, és mondja, itt áll mellettem. Mindjárt hozzám fordult, és azonnal induljak előtte, mondta a karhatalmista. Elkísértek a lakásomra és mindent felforgattak, egyszóval házkutatást tartottak. Most hivatalosan, nem úgy, mint régebben kétszer is, na de ez csak formáság, hogy hivatalosan vagy nem.

³ Decemberben elején Gyulán, az összehívott kommunisták többsége nem lépett be a karhatalmisták közé.

⁴ 1957. február 7-én.

Mindig felforgattak mindent. Kérdeztem tőlük, hogy mit akarnak? Ez hatalmi kérdés, volt a válasz. Figyelmeztettek, hogy az első gyanús mozdulatnál fegyverüket fogják használni. Én megnyugtattam őket, nem követtem el olyan dolgot, hogy félnem kellene, mert akkor már disszidáltam volna rég. A rendőrségre, mikor beértünk, fölvittek az emeletre és látom, hogy Hraskó Károly barátomat, volt forradalmi vezetőségi tagot öten gumibotozzák a folyosón. Engem betuszkoltak a parancsnoki szobába, és az ott szolgáló teljesítő nyomozó, aki a tanácsházán okt. 27-én kérte és fölajánlotta szolgálatait, a forradalom céljainak; a kihallgatását ő folytatta le. A gépirónót én vettem föl a rendőrséghez, most viszonzásul ő csinálja a jegyzőkönyvet. Ők úgy érezték ott magukat körülbelül, mint én, mit meg is mondtak, de ők is félnék és csinálják, amit kérnek tőlük. A jegyzőkönyv nem volt terhelő, amennyire lehetett, mellettem szólt. Nagy Károly ávos főhadnagy – most ismerkedtem meg vele – bemutatkozásként három pofont leakasztott. Ez még csak hagyján, de a folyosóról olyan éktelen jajgatás hallott, és gumibotok pufogása. Tudtam, hogy a barátaimat kínozzák, és bizony melegem volt a tudatra, hogy én is következni fogok. Nem is váratott sokáig, már az ajtóban álltak ezek a pribékek. Még, mondta a nyomozó, nem kész. Új papír került a gépbe és előlről kezdtük. Tudtam, ez időnyerés akar lenni, esetleg javamra szolgál. Sajnos olyan soká tartott, mikor kivittek a folyosóra, húszan rontottak rám, az egyik szoba felé tuszkoltak, gumibot cirógatások között, az ajtóban valamelyik géppisztollyal úgy vesén vágott, minden sötét lett előttem. Arra ébredtem, hogy egy ágyon vagyok, és ahányan körém fértek, annyian ütöttek gumibotokkal. Molnár nyomozó főhadnagy rájuk kiabált, hogy elég legyen már. Az egyik karhatalmista megjegyezte, biztos ő is velük tartott, majd mindjárt neki is adunk. A történethez hozzátartozik, hogy egyike volt ez a Molnár nyomozó azoknak, akiket a legénység követelésére a forradalmi tanács a szolgálat alól fölmentett.

Ekkor jutott eszembe, mit elkövettünk; hogy most azok a típusú emberek, akik itt bennünket kínoznak, nekünk köszönhetik életüket, mert a nép elevenen akarta megnyúzni őket. Mi védjük meg, most itt a fizetség. Az egyik rám ordított, kotródj te disznó a pincébe. Lenn a pince folyosóján egy cigány egyéni akcióban ütötte Lőrincz Jani barátomat, már ki volt fáradva, énvelem nem szórakozott. Ezek szabályosan élvezték a verekedést. A hatalmuk tudatában, illetve az orosz tankok fedezete mellett. Én véreset vizeltem, a veséim úgy összetörték, az alsó részeim nem bírtam, csak kézzel vonszoltam magam. Lőrincz Jani barátom feje olyan volt, mint egy kosár, szóval kikészítettek bennünket. Simonyi Imrének eltörték a lábát, bordáját, majd hajánál fogva a rácshoz húzták, és cigarettával égették az arcát. Másnap lejött a rendőrpáncsnok, kértem, vizsgáltsa meg, mert véreset vizelek és a derekam nem bírom. Nem engedtek vizsgálatra és orvost sem hoztak. 16 napi rendőrségi fogda után tehergépkocsira raktak bennünket, Nádházi, Radóczy, Hraskó, Lőrincz, M. Szabó és még vagy négyen. Simonyi Imre az én támogatásommal; már ekkorra majdnem rendbe jöttem. A gépkocsi a börtön udvarába hajtott előbb, és ott egy rabot vett fel, és ekkor a börtönparancsnok, Papp László meglátott bennünket is, és szabályos könny hullt a szeméből, úgy fájt neki is, hogy így járunk. Ekkorra már a börtön is tele volt ilyen megcsépelet emberekkel. A kísértőink rendőrök voltak, az egyik Hraskó Karcsinak unokatestvére, az úton jól ment sorunk, a bilincseket leszedték rólunk. A Gyűjtőfogházba vittek bennünket, ott a rendőrök már úgy adtak át bennünket, hogy ne bántsanak. Nem is nyúltak hozzánk. A szokásos falhoz állítás, arccal a falnak, hogy az orr hegye érintse a falat és a cipő orra. Az udvaron az egyik smasszer hangosan megjegyzi a másik fogházórnek, holnap lesz mit akasztani. Én mosolyogtam ezen az élcelődésen. A folyosón rövidesen egyenként szólítottak bennünket,

és értéktárgyainkat elvették, olyan kinek mi tetsziket játszva, azonban a hivatalos formát betartva. [...]

A Gyűjtőfogház már annyira megtelt, hogy át kellett bennünket szállítani. Délután 2 órakor riadószerűen mindenkinek össze kellett mindenét kapkodni, és sorakozni. Egy teherautóhoz vittek bennünket és föl kellett szállni. Nekem nagyon tele volt a kezem csomaggal, az öt kiló kolbászból még 4 kg megvolt, rám is kiáltott az egyik smasszer, nézd, az anyja istenit, az meg lakodalomba megy. Én meg izgultam, csak el ne vennék. De már rendőröknek voltunk átadva, és a smasszer nem nyúlhatott hozzánk. A teherkocsi majdnem légmentesen le volt ponyvázva, és amennyien állva, szorosan elfértünk, annyit pakoltak fel közülünk. Találgattuk, sugdosódtunk, hová visznek bennünket. Közben a levegő annyira elfogyott, és annyira zsúfoltan voltunk, hogy a bakancsomban a víz csömcögött, a testem csuromvíz, a rosszullet környékezett a levegőhiánytól. Megálltunk, vaskapu nyikorgását, az örök intézkedését hallottuk, újra indult a kocsi, de két perc múlva újra megállt, és parancs: leugrálni a kocsiról. Itt megtudtuk, hogy Kistarcsán vagyunk, ez internálótábor szerepét töltötte be jelenleg. Elöttünk orosz katonák laktak itt, amiről mindjárt meggyőződhetett az ember, ha már látott orosz katonaság által elhagyott laktanyát. Nem kellett külön érdeklődni, hogy kik voltak itt előttünk. Az udvaron ömlesztett állapotban voltak a vaságyak, első teendőnk, hogy ki kellett takarítani az épületet. Vagy három rakott kocsi szemét jött össze. Egy igen megbízhatatlan kinézésű, rekedtes hangú pasas, aki civilben volt, elkezdett dirigálgatni, de igen erélyes hangon. Rájöttünk, hogy ez egy nyolcszorosan büntetett bűnöző, és belső felügyelettel a rendőrség ezt bízta meg. Majd a zsargon nevét a rendőrségtől hallottuk, Kockás, az igazit sohasem tudtuk meg. Az ágyak összeállítását én intéztem, a többi hordta az udvarról föl az épületbe. Estére álltak a dupla emeletes ágyak, csak deszka került rájuk, szalmazsák nem volt. Én a Nádházi barátommal feküdtem egymás mellett, de minden gyulai ott volt egymás mellett. Szorosan egymás mellé toltuk a deszkákat, egy pokróc, egy nagykabát alá került, egy pokróc, egy nagykabát fölé került téve, fejpárnát a csomagjaink alkották. Olyan szerencsénk volt, hogy ilyen munkát kellett végezni, mert folyamatosan megszáradt rajtunk a ruha, és komoly megfázás nem történt, habár még fagyok voltak. [...]

A tököli internáló táborban

Egyik este olvassák a neveket, és azonnal minden holmit pakolni és sorakozó. Gondoltuk, hogy munkára visznek, emlegették mások, hogy más táborba. Vagy húsz teherautó állt az udvaron, mind megpakolták emberekkel, egy fegyveres elől, egy fegyveres hátul helyezkedett el a kocsin. Az éj leple alatt utaztunk. Volt közöttünk Pestet jól ismerő egyén, mindig súgta, merre járunk. Mikor a soroksári Duna-ágon áthaladtunk, már biztos volt, hogy Tökölre visznek bennünket. Úgy is volt, két óra körül értünk a táborba. Éjjel valami színfélébe szállásoltak bennünket, szalmával behintve volt. Reggel látjuk, hogy van egy csomó barakkszerű épület, egy kétemeletes főépület, és minket a főépületben helyeztek el. Itt három ágy volt egymás fölött, és mozgásra alig volt hely, olyan sűrűn voltak az ágyak, csak végről lehetett fölmászni. A feje mindig a menyhnyezetbe koppant az embernek, ha fölült. Ágyelosztás folytán széjjelszóródtunk gyulaiak, és Lőrincz Jani barátunk nem került az éjszakai szállítmányba. Ő Tarcsán maradt, sajnáltuk. Itt más parancsnokság alá kerültünk, itt az embereket foglalkoztatták, drótkerítés-építés, barakkbontás, kábelfektetés, kertészeti munka. A gazdaságokba autóval vitték és hozták az internáltakat napról napra. Az első napon Tököl állomásán nád-

pallóval rakodtunk meg, egy ismeretlen rabtárssal, és az autó Tököl községen haladt keresztül. Az útfélen álldogáló nők közül többen pogácsát és élelmet dobtak a kocsink tejejére. Megszólalt a munkatársam, azt hiszik ezek, hogy rá vagyunk szorulva erre a pogácsára, s még káromkodott is egyet ráadásul. Én megmagyaráztam munkatársamnak, hogy ez a megnyilatkozás a velünk [való] együttérzést jelenti, ők nem lenéznek bennünket, ellenkezőleg. Majd később bővebben megismertem ezt a népet, és irányomba való szeretetét és együttérzését. A tököli táborhoz, illetve parancsnoksághoz tartozott egy régebben robbanóanyag tárolására épített raktár. Ez drótkerítéssel volt valamikor körülveve, mely kb. három kat. hold területet tett ki. Most csak a betonoszlopok állnak imitt-amott. Az épületet viszont erős földtöltés vette körül, mint az e célra használt épületeket szokta. Ez a terület Tököltől a Duna mellett délre haladva kb. 4 km-re van. Jelenleg a Dunán áthaladó magasfeszültségű vezeték halad rajta keresztül, mely az áramot szállítja Százhalombattáról. Ez a terület a gaz birodalma volt. A táborparancsnokság keresett kertész foglalkozású egyént, aki közöttünk akadt a gyulavári Petrás János személyében. Ez persze mindjárt kiválogathatta magának a megfelelő segítőtársakat. Így az egész gyulai gárda, amely Tökölön volt, egybe került, mint kertészbrigád, kivéve a szakácsot, mert az is gyulai volt, de ez fontos pozíció volt, mindig jobban került a kanál, mikor mi kerültünk sorra.

Nagyon örültünk ennek a beosztásnak, mert az intézet területén veteményeztünk el előbb, majd a robbanóraktárhoz jártunk ki gyalog, három rendőr kíséretében, és itt működünk a terület megtisztításával, bevetésével, majd öntöző csatorna létesítésével. Harmadik kimenetelünk alkalmával egy parasztszekér elkerül elénk, és az egyik ember leszáll a kocsiról, a saroglyához ment hátul és motoszkál valamivel. Már majdnem beértük a kocsit, ekkor a saroglyában matató ember egy 2 literes üveget leállított az útra előttünk, és inti, hogy vegyük fel, az a miénk. A hátul jövő rendőrök nem vettek észre semmit, elnyelte a nagykabát az üveget, mikor lerakodtunk, úgyszintén eltűnt az üveg. Szeretettel gondoltunk az ismeretlenre, és megittuk az egészségére. Mondtuk is egymásnak, jó volna ilyen máskor is. Másnap reggel egész közel hajtott el egy kocsi, odaszólt a kocsis, majd figyeljenek, a búzában lesz, és megmutatta az újabb üveget. A munkahelyünket kisgazdálkodók földjei vették körül, és az előbb említett ember a búzába ment, mikor mi odaértünk, és láthatóan letette az üveget. Mi meg nem sokára kéredezkedtünk egyenként, félre való dolgaink elintézésére. Ez nap nap után így ment. Mikor jobban megismertem az őroket, láttam, hogy az egyik szimpatizál velünk, már félig megnyertük a bizalmát. Majd odamentem, mintha elkéredezkednék, és mondtam neki, felügyelő úr, most megkérem, hogy maga menjen félre való dolgát elintézni, és amit ott talál, ahova mi járunk, fogyassza. Először csak nézett, mint a sült hal, majd mosolyogtam és mellétoldtam, de úgy, hogy mások észre ne vegyék. A többi órre gondoltam. Jancsi volt ennek az őrnek a neve, többet nem tudok róla. És Jancsi szép csendben a búza szélén ballag, körülnéz, majd a már kitaposott félredolgunk elintézési útján elindult és ő is elintézte az üveggel a dolgát. A másik két ór mit sem sejtett. Így már az egyik ór teljes bizalmunkat, mi meg az övét bírtuk. Egy pár napon belül az őrmestert ugyanígy, már a Jancsi előzetes megdolgozása folytán megnyertük. Most már mint család vonultunk ki is, be is. [...] Hogy a nagyon jó barátságra a felső vezetés rá ne jöjjön, megbeszéltek az őrokkal, hogy kéthetenként egyszer, mikor a laktanyához közeledünk, kezdjenek el szidni bennünket, és egy kis feküdj se fog ártani a parancsnoki épület előtt, éktelen szidások közepette. A fene a csavaros eszeteket, mondta az őrmester, de a tipp nagyon jó, már úgy is sejtenek valamit, majd eloszlátjuk ezzel. Mikor a laktanyához ér-

tünk, a Jancsi nagy, öblös hangjával: a fene egye meg a piszkos fajzatjait, apánkat-anyánkat, le- és felmenő rokonunkat dicsőítette, majd egy kis szünet következett, mert a kapun leszámoltak bennünket. Mikor a parancsnoki épülethez közeledtünk, újra rázendítettek az őnök, szidtak bennünket, mint a bokrot, feküdj, föl, kúszás, majd megtanítunk mi titeket a viselkedésre. A nagy kiabálásra az ablakból a táborparancsnok, egy őrnagy meglehetősen nyugtázta mosolyával az emberei szigorát. A táborban bent levő fogolytársak sajnálkozásukat fejezték ki, milyen rettenetes rossz lehet nekünk odakint. Persze, a megbízhatóbbak tudták, mi van. Postaszolgálatot tartottunk, naponta 50–60 levél utazott ki a táborból, a civilek meg Pesten bedobták postaládába. Voltak civil lakcímek, ahova levelek érkeztek és rajtuk keresztül a táborba. Újságot naponta olvastunk, persze, kint a munkahelyen. A levelezés folytán feleségeink megjelentek és egész nap elbeszélgethettünk, a parasztok gondoskodtak róla, volt egy kunyhó részünkre, az őnök szintén tudták, de úgy tettek, mintha nem tudnák. [...]

Vissza a gyulai rendőrségre

1957. augusztus derekán, egy verőfényes nap délutánján a kertészeti területünkön egy tehergépkocsi jelent meg, mikor megláttuk, szinte megérezttük, hogy ez miértünk jött, ki másért. Mind gyulaiak voltunk. Mikor Tulkán hadnagyot, illetve most már főhadnagyot megláttam, eldőlt a találgatás, visznek haza bennünket. A fogadtatás nem ovációval ment végbe, Tulkán főhadnagy röviden tájékoztatott bennünket és autóra cihelődtünk, vége a táboréletnek. A táborban lévő holmijainkat összeszedtük, addig a hivatalos átadás-átvételt elintézték, majd szép amerikai bilincseket raktak a kezünkre és az autó fenekére ültettek bennünket. Így utaztunk Gyulára. Az úton Tulkán szóba elegyedett velünk, és a mi bizakodó nyilatkozatainkra azt válaszolta, hogy mennyire fogunk mi csalódni a barátainkban. Este 11–12 óra között érkezünk meg Gyulára, már reggel nyolc órakor hozzátartozóink mind tudták, hogy megérkeztünk. A városban futótűzként terjedt el a hír, fogadtatásunkra a rendőrség megerősített szolgálatot tartott. A rendőrség becses vadaknak képzelt bennünket, és a fogdában tisztí szolgálatot tartottak. Nagyon feszengett a tisztí őr, mert mi olyan veszedelmes alakoknak voltunk feltüntetve, mintha legalábbis a város felét kiirtottuk volna. Ez az őr azelőtt nem ismert bennünket. Az első napokban nem szóltunk semmit, csak mérlegeltük a helyzetet. Mikor látta ez az alhadnagy, hogy nem is vagyunk olyan veszedelmesek, sőt a fordítottjáról győződött meg, mert mi meggyőztük, érvekkkel a magunk oldalára állítottuk. Nem tettünk nekünk, hogy a nyomozók nemezpapucsban, észrevétlenül lopakodtak le a zárkánkhoz, és hallgatóztak, hátha megtudnak valamit. És ekkor félóráig is hallgatózott vagy Tulkán, vagy Nagy Károly, vagy Molnár őrnagy. Mivel az őrnek a helye a pincebejárati ajtóval szemben volt, mikor valamelyik nyomozó lejött, az alhadnagy felugrott és tisztelgett, intett ugyan a nyomozó neki, de mi már észrevettük, hogy megjött a macska, a cincogást be kell szüntessük, mert az a fogolytárs, aki az első cellában volt, krárogott egyet, és a többiek tudták, ez mire szolgál. Az alhadnaggal olyan jóba lettem, hogy a feleségetől disznótoros vacsorát, sört, bort, pálinkát hordott be, persze a többi társam is kapott. Egyik alkalommal már olyan jól álltunk, hogy egymás nyakába borultunk, már csendben a nóta is ment, mikor a társaim figyelmeztettek. Másnap elégedetten könyveltem el, hogy itt is sikerült mellénk állítani azt, akiről úgy gondolták, na ez az ő emberük. Igen, az volt kívül; belül, és ahol lehetett, a mi érdekeinket szolgálta. [...] Még nemzetőri szolgálatra mi állítottunk egyéneket, és az egyik alkalommal az őrzésünkkel bízták meg, ez az ember olyan szeretettel elintéztett mindent, kivitte a le-

velet és illő kézhez adta, megmondta az üzenetet, az üzenettel vissza mihozzánk. Úgy leveleztünk, ahogy akartunk. A nyomozók meg voltak magukkal elégedve, hisz a légy sem fér hozzánk. [...]

Nádházi fogolytársam kórházi vizsgálatra kérte magát. Az alhadnagy saját személyében, mint kísérő, gyalog kísérte Nádházit keresztül a városon. Véletlenül az egyik nyomozó találkozott velük az utcán, és mikor beért a rendőrségre, akkor tudta meg, hogy a hivatal nem tud róla, hogy már el is vitték és gyalog, a városon keresztül. A rendőrség attól tartott, hogy tüntetés alakulhat ki Nádházi mellett. Gyorsan kocsiba vágták magukat a nyomozók, és utána eredtek a kórházba. Az úton mindenütt szeretettel vették körül Nádházit az emberek, mire a kórházba ért, a felesége is ott volt. Ilyen szívén viselte mindenki az ügyünket; valaki azonnal beszaladt a harisnyagyárba, és a feleségét értesítette, az illető motoros már rohant is a feleséggel a kórházba, előbb odaért, mint a nyomozók. Mire a nyomozók megérkeztek, már Nádházit megpakolták ajándékokkal. Persze, a nyomozók azonnal kocsiba ültették, az alhadnagyot meg letolták. Nem félt, hogy a nép megtámadja, mondták az alhadnagynak. Nádházi barátunk, mikor megjött, szétosztotta az ajándékot: ezt nektek is küldik a gyulaiak. És üdvözlnek benneteket.

Nagyon szerettem volna már látni a gyermekeimet, és megírtam a feleségemnek, hogy Csillát meg Pirikét küldje el vasárnap, és én az iskola felőli oldalon várom 4–5 óra között. Az örök ilyenkor fenn tartózkodnak sokat, elvégre két zár alatt vannak a foglyok. Így, mivel én akkor mentem ki meg be a zárkamon, amikor akartam, ki tudtam lesni a WC-ablakból, mikor jönnek a gyerekek. Látom egyszer az iskola falánál a két gyermekem, lábujjhegyen óvatosan lépkednek, mint aki lopni megy, és már valamely szobában van, és nem akar zajt csapni, holott vasárnap világos délután volt. Igen, ők tudták, hogy lopni jönnek, az édesapjuktól néhány szót és látást. Mivel állandóan a felső ablakokat figyelték, én kénytelen voltam szólni. Tölcsért csináltam kezeimmel a szám elé, és Csillát szólítottam. Mindjárt meglátták a fejemet a kissé kinyitott pinceablakon. Elfeledtek ezek a gyermekek minden elővigyázatosságot, nem lopakodtak lábujjhegyen, nem suttogtak halkán, nem néztek félénken. Mint a versenycsikók, úgy rohantak át az úton, hisz nincs már veszély, itt az édesapánk. Megcsókoltam őket az ablakrácson keresztül, az én szívemnek elég volt ez, hogy megérinthettem őket. De azonnal el is küldtem őket azzal, hogy a másik utcába forduljanak le, de szaladjanak. Nagyon is jól tettem, hogy ezt az utasítást adtam nekik, mert az egyik szolgálatot teljesítő nyomozó a második szinten kihajolva látta a két gyereket, utánuk is küldött egy motorost, hogy fogják el a két gyereket, de az én szimatom szintén jól működött. Lejöttek hozzánk is, kérdezte a nyomozó, hogy ki beszélt az ablakban gyerekekkel, mi meg bamba képet vágunk, hogy milyen kérdés ez, hát hogy képzeli ezt a főhadnagy úr. A zárkából gyerekhangokat hallottunk ugyan, de ki jegyzi azt meg, hogy az utcáról a végébe mit beszélnek. Ezzel minden rendbe jött újra, erről még a barátaim sem tudtak. Addig azonban nagyon izgultam, míg meg nem bizonyosodtam róla, hogy a gyerekeket nem fogták-e el, mert hogy én ki tudok a zárkából jönni, erről csak a barátaim tudtak, az alhadnagy nem. Egy óra múlva visszajöttek üresen a nyomozók, ekkor végleg megnyugodtam. [...]

Ezen események között többször felinvitáltak a nyomozók, és gumibot, ököl, rúgás, és egyéb meggyőző érvek mellett hol az egyik, hol a másik csinált jegyzőkönyvet. Molnár őrnagy azt mondta, ő is lakatos volt, most nyomozó ávos volt. Ez egy délután szórakozott velem, ő ütött, én álltam, vagy éppen leültem, és úgy szórakozott, közben, a kérdéseket feltette, ha őszintén megmondtam, ütött, ha hazudtam, örült, „na, ugyebár tudod, te csirkefogó, ugye, miért nem ismerted be előbb”. Mert nem tudtam, hogy-

ha hazudok, az felel meg az őrnagy úrnak. „Igen, te piszok, még most se ismered el” – megint gumibotos szórakozás lett belőle, ő ütött, én álltam. Ha nem a hatalom, csak az ember lett volna, úgy repült volna ki az ablakon, hogy az ablak fáját sem érinti, erről biztosíthattam volna. Mikor abbahagyta, [azt mondtam]: „őrnagy úr, tessék csinálni olyan jegyzőkönyvet, amilyent akar, én el sem fogom olvasni, aláírom, ha azt veszi bele, hogy Gyula városának felét fölakasztottam, akkor is elismerem”. Megcsinálta a jegyzőkönyvet, és valahogy alakarmoltam a nevemet, mert a tollat sem tudtam jóformán megfogni. Mi volt a jegyzőkönyvben, nem tudom. Ilyenek voltak ezek a kihallgatások [...]

Közben a vádiratot az ügyészség elkészítette, elgendőnek tartva a nyomozatot, ami teljesen törvényellenesen ment végbe. 1957. június 14-től szeptember 7-ig szórakozott velünk a rendőrség, pedig négy napnál tovább nem tarthat a rendőrség egyéneket fogva vádirat nélkül, ez pedig nyolcvan nap volt. Itt már törvénysértés történt, igaz, ezt a hatóság csinálta, nekik meg mindent lehetett. Ennyi idő után született meg a vádirat, melyet szigorúan titkos kezeléssel látott el a hivatal, csak nem tudom, miért kellett ezt az ügyet titkosan kezelni. Úgy látszik, féltettek bennünket! Nem, nem erről volt szó, magukat féltették, mert az ügyészek, bírók, rendőrség, katonaság, párt, az összes városi üzemek, gyárak, pedagógusok, egyszóval az egész város ügye állt tulajdonképpen a vádiratban, illetve ügyünkkel kapcsolatban. Azok a személyek, akik 1956. október 23-a előtt pozíciót töltöttek be, kommunisták, hirtelen a forradalomba aktívan bekapcsolódtak, nem gondolván, hogy az oroszok beleavatkoznak és leverik a magyar forradalmat. Most ezt látva, be kellett nekik bizonyítani az oroszokhoz való hűségüket, ami úgy látott napvilágot, hogy íme itt van tíz ember, és ez a tíz ember a bűnös, illetve ezek közül is csak négyen. El is gondolkoztam rajta többször, hogy az a rendszer, melyet lényegében – a felelősségre vonáskor – négy ember döntött meg, úgy nézett ki, milyen erős bázison nyugodott. Fel lehet tenni a kérdést, 70 rendőr, ugyanannyi katona, vagy 30 fegyőr, a felfegyverzett ügyészek, a felfegyverzett párt és a többi tömegszerv hogy nem tudta ezt a négy egyént megakadályozni, hogy a hatalmat egyik napról a másikra átvegyék. Ki támogatta ezeket, milyen bázis juttatta ezeket pozícióhoz. Ennyi fegyveres erővel szemben fegyver nélkül olyan tekintélyre tenni szert, hogy ezek az erők máról holnapra fölajánlják ennek a négy embernek Gyulán a segítségüket, és cselekvően azon vannak, amit a forradalmi vezetőség akar. A kommunisták saját maguk megnyugtatóra és a felsőbb szervek felé jófiúskodásra csinálták meg ezt a pert, ami később kiderült, hogy nem nagy dicsőséggel zárult. Azok sokkal jobban reszkettek, akik vádoltak, mint akik vádolva voltak. A rendőrségi ügy lezárult, átkísértek bennünket: azaz Nádházi, M. Szabó, Radóczy, Lőrincz, Hraskó K., Buzás Elemér, Sárdiné. Tehát heten voltunk már a 36 internáltból „bűnösök”. A börtön falai, a sötét folyosók most jobbra majd balra, most le, aztán megint vagy két kanyar, olyan mint az egérfogó, az akusztikája meg olyan jó, minden lépés, zaj a négyszeresére nő, és ez is nyomasztóan hat és az új környezet, egyszóval siralmas állapot, de már ha benne vagyunk, mindegy, ezzel számolunk. [...]

Egyik napon az ügyészhez, Sajti [Imréhez], aki az ügyben képviselte a vádat, fölvittek, és a rendőrségi jegyzőkönyvet elém tette, hogy jelentsem ki, hogy egyetértek vele, és elismerem a benne foglaltakat. Ügyész úr, én nem olvasom el, fölösleges, gumibotok hatására a Molnár őrnagy úr saját elgondolása alapján készült ez. Félig olyan gúnyosan csodálkozva: hát bántották magukat? Úgy tett, mintha nem tudná, holott lehet, hogy ő sugallotta, mert ő volt a rendőrség felettese. Na mindegy, mondta Sajti ügyész. És ezzel lekísértek újra a cellámba. Még egyszer és mindönket felvittek irattanulmányozás céljából egy órára. Hát ennyi anyagot hét embernek egy hét kellett volna, hogy lássa, mi van a boszorkánypörben. [...]

A bíróság előtt

Ilyen körülmények között érkeztünk el az első tárgyalásokig, 1957. november [11]-én reggel a borbély megjelent, nagyon szépen megborotvált, hisz ő is ismerős volt, a rabgúnyát letétbe tettük, megkaptuk civil ruháinkat, és gálába vágtuk magunkat. Gyönyörű szép amerikai bilincset kaptunk, ez volt életem első anyagi támogatása nyugatról, kezdetnek elég szép. Díszvezetéssel és kísérettel ballagtunk bíráink elé, a törvényszék tele emberekkel, a gyulai törvényszék nagy tanácsterme zsúfolásig érdeklődőkkel, kétszer annyi a folyosókon, akik nem fértek be. Míg fölértünk, a közönség bölíntgatással, biztatással – ne féljeteK – és szeretettel volt irántunk. A környezethez, és a helyzethez [képest] mindent megtettek, hogy együttérzésüket tudunkra adják. Hisz mi úgyis tudtuk, hogy az egész város bizalmát élvezzük, csak a hivatalos hatalomét nem – és az, aki a nép bizalmát igazán élvezi, az a hatalmon levőknek az ellensége. [...]

A szokásos adategyeztetés után ismertették a vádat. a BHÖ 1/2 pont 2. bekezdés „vádolom a népi demokratikus államrend elleni szervezkedésben való tevékeny részvétel büntetével”.⁵ I. Nádházi, II. M. Szabó, IV. Radóczy, és a többi utánam, VII. rendűig, az enyém így volt megfogalmazva. IV. r. Radóczy András terhelt a forradalmi bizottság megbízásából a fegyveres erők feletti felügyeletet látta el. Részt vett a rendőrtisztek és a tanácsi dolgozók elbocsájtásában. 1956. október 27-én a gyulai városi pártbizottságban egy 4–5 főből, nemzetőrökből, rendőrökből álló egységgel törvényes határozat nélkül házkutatást tartott. 1956. [december] elején többedmagával megjelent a gyulai kiegészítő parancsnokságon, és akadályozta a karhatalom megalakítását, tevékenységével akadályozta az MSZMP szervezését. 1956. november hó elején birtokába jutott fegyvert csak december 15-én a statárium kihirdetése után adta le a kieg. parancsnokságon. Ez összegezve a vád. Még kéri az ügyész a vádirat utolsó tételében, hogy Nádházi, Radóczy, Lőrincz ügyében mellékbüntetésként Gyula város területéről való kiutasítást is állapítsák meg. Továbbiakban az idézendők névsora van, 150 tanú, vádló és védő vegyesen. Ezek után Nádházi mint első, visszamaradt a kánpadon, és egyenként hallgattak ki, nem nagy sikerrel.

Majd a tanúk, úgyis az a döntő, meg a tárgyi bizonyítékok. Így szépen a kánpadon egymás mellett vártuk az eseményeket. A tanúk vallomásaiból írok le itt egypár jelene tet. Voltak, akik maguk bőrét is reszkírozva mondták meg az igazat, ezek nem voltak pártemberek, és mentettek bennünket. Az egyik tsz-tag is meg volt idézve, és a bíró fölteszi a kérdést, ismeri-e a vádlottakat. Noszogatja a bíró, forduljon meg és mondja meg, melyiket ismeri. Szegény olyan együgyű, és rámutat a börtönőrrre, hogy azt ismeri, nagy nevetés a közönség körében. A bíró mondja, hogy a többieket ismeri? Válasz: nem. De az ott, és Nádházira mutat, az kint volt a tsz-ben. A bíró közbevág: és azt mondta, hogy oszlojanak fel, ugye. Nem, nem azt mondta, mondja a tanú, hanem maradjanak egyben emberek, mert a jövő útja a szövetkezet, ezt mondta Nádházi vádlott. Na és erre maguk mit csináltak – kérdezi a bíró. Széto szoltunk – mondja a tanú. Sóhajtott egyet a bíró, és elküldte a tanút, ez a vádlottaknak jó. A cementárugyár párttitkára is megjelent, nagy szónoklatba kezd, és előadja, hogy ezektől mármint a vádlottaktól nem lehetett megmozdulni a városban, csak az maradhatott meg az üzemben, aki szimpatizált velük. Mikor kérdést tehattunk fel, csak a vallomását ismételtük meg, és megkérdeztük, hogy ő megmaradt-e az üzemben? Válasz: igen. Tehát akkor ön is szimpatizált velünk ugye-

⁵ A per iratai: Békés Megyei Levéltár, a Békés Megyei Bíróság ir. Büntetőügyek, B. 776/1957. (Nádházi János és társai)

bár. A közönség nevet, a bíró dühös, hogy egy párttitkárt ilyen nevetségessé teszünk, figyelmeztet bennünket, hogy így nem kérdezhetünk. [...]

Öt napi tárgyalás után, nagy propaganda kíséretében, teljes telt ház és folyosó mellett, hatodik nap kihirdették az ítéletet. Nekem 6 év börtön volt a kiszabot;⁶ az újságok nagy cikket írtak róla. Mi meg a föllebbezést beadtuk. A legfelső bíróság ezt az ítéletet megsemmisítette, mert a gyulai bíróság nem illetékes ennek az ügynek a tárgyalására, és megjegyezte, hogy az ítélet nincs megindokolva, iratellenes, egyszóval az egész rossz. Ezért a szegedi megyei bíróságot rendelte az ügy letárgyalására. Az első tárgyalás ítélethirdetésén a bátyám is megjelent, és szemmel tudtunk egymásnak köszönni. Ezen tárgyalás előtt egy órával a feleségem fölkeresett a börtönben, de már úgy éreztem, hogy teljesen idegen emberrel beszélek, téma nélkül. Szemrehányóan, mint aki örül a helyzetemnek, „te kerested magadnak, viseld a következményét”, mi megleszünk nélküled is. [...]

Mivel a legfelsőbb bíróság új tárgyalást írt ki, ezzel egy csomó idő eltelt, míg az új tárgyalásra került a sor, úgyhogy addig is szépen a börtönben csücsültünk, de most már az egész társaságunk egy cellában. Tanultunk üveget vesszővel fonni be, így már az idő is jobban haladt. Karácsonyi ünnepséget rendeztünk, persze csak cellaszerűen, a börtönőr nő beszólt, hogy csendesebben, ő is a mi emberünk volt. Időbőségünkben malmot, sakkot, kártyát, birkózást, egymás bemaszátolását és mindenféle csínyet megcsináltunk. M. Szabó barátunk mindennap leolvasta a legfrissebb eseményeket, mely az egyik parasztház hátsó részén kivágott nagy betűkkel, mint a pesti fényűzség ügy működött, csak ezt kezek rakták 200 méter távolból. És így minden kinti fontosabb eseményről tudtunk.

Nagy izgalom töltött el bennünket, mikor megtudtuk az új tárgyalás kiírását, és ki lesz a tárgyalásvezető, és milyen lesz. Azt is kinyomoztuk gyorsan még, hogy milyen karakterű bírónő. „Szigorú, de igazságos” – latolgattuk, ha tényleg igaz, akkor nem sok baj lesz. Újra lázban égett az egész város, mert minden szerv benne volt az ügyben, ki vádlóként, ki védőként, és a drukkerok tömege 95:5 arányban a javunkra. Na de, mint a futballpályán, nem a drukkerok döntenek el a mérkőzést, hanem a két csapat taktikai harca és a bíró sípszava. Ilyen két csapat állt most szemben egymással, a támadó csapat a kormány és a párt bizalmát, a védekezők, azaz a vádlottak Gyula város bizalmát élvezték. És reménykedtünk az idegen bíróság tárgyilagosságában [...]

Mint az előző tárgyaláskor, a formaiság ugyanaz: a hivatalos adatrögzítés és személyi egyeztetés. Nádházi kollégánk az első kihallgatott, és mivel másnap került rám a sor, már megtudtam, hogy tárgyilagossággal állunk szemben. És így nem nagy izgalommal mentem másnap délután a kihallgatásra. A hivatalos forma után az ügyész megkérdi, hogy van nekem ennyi szakmám, biztos egyiket sem értem. Válaszom, tessék megérdeklődni a volt üzemememtől. Ügyész újra, kit bocsátott el a vállalatától? Válasz, senkit. Kit helyezett alacsonyabb beosztásba? Válasz, a vállalat gépészeti igazgatóját. Ügyész, mert jó káder volt, ugye? Válasz, nem tudom milyen káder volt, de virágkertész volt, és most olyan állást tölt be, melyhez nincs meg a képezése, különben egy technikust választott meg a munkástanács és az is párttag. Ezzel ez az ügy lezárult. A bírónő nem sok kérdést tett. Igazgató? Megmaradt. Párttitkár? Megmaradt. Más az, hogy nem funkcionált, nem volt kinek. Így a villanyszerelői teendőt jól el tudta látni. Volt még két elbűjtött személy, akik csak motorral a vállalat terhére egész évben lófráltak, ezeket termelői munkába állítottuk. [...]

⁶ Pontosan: öt év, hat hónap.

A tanúk kihallgatása után a bírónő bejelentette, hogy négy nap múlva ítélethirdetés. Mi a börtönben vártuk, latolgattuk, hogy mit fog kihozni a bírónő. Negyedik nap vártuk, na mikor visznek bennünket, elmaradt, ötödik nap úgyszintén. Már sejtettük, hogy baj van, és 12 napig vártunk az ítélethirdetésre. Már számoltunk vele, hogy a párt beleszólt a bíróság ügyébe. Augusztus 4-én kilenc órakor jött ki a bírónő ítélethirdetésre. Mikor kilépett a nagyterembe, nem azt a bírónőt láttam, aki tárgyal, ki volt cserélve, feldúlt állapotban, mint aki egy hétig nem aludt, úgy nézett ki. Úgy láttam, hogy ezt az asszonyt lelkileg összetörték. Leült a bírói asztalhoz, senkire rá nem nézett, majd felállt és monoton hangon ledarálta az ítéletet. Ez az ítélet nem a bírónő ítélete volt, csak ő hajtotta végre.

Mindenesetre az első bíróság 6 esztendő szabott ki. Most ezzel szemben 20 hónapban állapította meg a büntetés mértékét a második bíróság. Az indokolás az ítéletben így van rögzítve. [...]

Tehát tanulság, egy témakör, egyforma cselekmények és az első bíróság 6,5 évtől 3 évig terjedő büntetést mért ki részünkre. A második bíróság ugyanebben az ügyben felére, negyedére [csökkentette a büntetést], sőt két vádlottat fölmentett a vád alól. Az ügyész nem fellebbezett, mi megnyugodtunk az ítéletben, mert már mást nem tehetünk. Sőt, részemről értelmetlen lett volna minden törvénykezés, mert vizsgálati fogságban letöltöttem 18 hónapot, és a bürokrácia folytán még vagy hat hónap múlva került volna rá a sor, hogy foglalkozzanak az ügygel. Így jobbnak láttam a hallgatást. És szerencsémre, mert augusztus végén az egyik börtönőr az üvegfonó műhelyben a nevemet szólítja: azonnal menjek az irodába. Nem tudtam elképzelni, hogy minek, rebesgették ugyan, hogy amnesztia lesz, és most tényleg meg is lett. Nem akartam előbb elhinni, hogy megszabadultam. Rabruháimtól megszabadultam, civilben boldogan éreztem magam. Déli egy óra tájban léptem ki az utcára, és már jó páran ott voltak a lakosság közül és üdvözöltek. Megkértem őket, hogy ne csináljunk feltűnést, mert hát engem figyelnek. És mindjárt a börtönnel szemben volt egy fodrászüzlet, és odamentem egy kis sérendbe hozatni magamat. Azok sem tudták, hogyan fejezzék ki örömlüket, mindjárt hozzá is láttak a munkához rajtam. Még félig sem voltam megnyírva, már a lányaim ott voltak, hogy ki értesítette őket, de pillanatok alatt terjedt el a hír a kiszabadulásomról és tolongtak az utcán az ismerősök, hogy üdvözöljenek. A feleségem Csabáról jött vónattal, az állomáson már megmondták neki, hogy kiszabadultam, és a borbélynál vagyok, ő viszont nem nagyon örült neki, csak az emberek lelkesedése miatt mutatta, hogy ő is örül. Együtt a családdal mentünk haza, és rövidesen előadja, hogy ő rossz asszony lett, nem érdemli meg, hogy szeressem, és nekünk egymáshoz már nem sok közünk van. Majd később előadja, hogy kéthétig, míg egy kicsit rendbe jövök, addig ad enni, de utána menjek el hazulról. Tehát saját lakásomból, családomtól zavar el az, aki ért mindent feláldoztam. [...]

Mivel nekem mindenhogyan el kellett hagynom Gyula városát, habár az ítéletben a bíróság nem mondta ki, és ezt az ügyészi kérelmet elutasította. De a városi pártbizottság nem engedélyezte egyik üzemnek sem, hogy elhelyezzen, illetve fölvegyen munkára. Így tehát az ügyész és a párt amit akart, úgylis végrehajtotta. Ilyen körülmények után a feleségem akarata egyszerre teljesült, és Budapestre jöttem munkát keresni. [...]

Sümegei György

Szalay Lajos 1956-ja

Szalay Lajosnak (1909–1995) és rajz-életművének valóságosan köze van Békéscsabához, Békés megyéhez, ugyanis három fontos rajzkönyvét jelentette meg Lipták Pál és a megyei könyvtár (1979: bevezette Szalay Lajos; 1980: bevezette Fodor András; 1980: bevezette Keresztury Dezső). Vagyis elsősorban Lipták Pál kiadói és az általa vezetett megyei könyvtár rajzokat, grafikákat gyűjtő s azokat kiállító tevékenységén keresztül kapcsolódik oda. A Békés Megyei Könyvtár gyűjteménye harminc fontos Szalay-rajzot őriz, amelyeket kiállításon (1986) és publikációkban többször bemutatott – Szalay *Énekek éneke* rajzszorozatával (1990) egyetemben. Salamon király halhatatlan művének Somlyó György fordításában közölt szép kiadása (ez a megyei kötődés) Szalay illusztrációival jelent meg Gyomán (Salamon király: *Énekek éneke Szalay Lajos rajzaival*. Utószó: Sümegei György. Gyomai Kner Nyomda kiadása, Gyomaendrőd, 1994).

Szalay rajzainak legfontosabb, a kiállítási megjelenésnél elsődlegesebb publikálásának tekintette az önálló, csak rajzait összefogó rajz-téka megjelentetését. Kilenc önálló, zömmel sorozatokat (*Egy bevándorló impressziói*, *Les Fleurs du Mal*, *Villon*, *Dosztojevszkij*, *La Tragedia Hungara/The Hungarian Tragedy* stb.) tartalmazó rajzkönyvéből három összefoglaló-jellegű, azaz az összes ilyen (megkülönböztetendő a szöveget, verseket, regényeket, drámákat kísérő illusztráció-sorozatától) kiadványainak egyharmada (!) Lipták gondozásában-kiadásában jelenhetett meg. Az életműben különös fontosságú mindez, mert Szalay utolsó három rajzkönyveként a végleges hazatelepedése (1988) előtt azt a nagyon fontos, a rajzoló által is szorgalmazott szerepet töltötték be, hogy az itthoni ismertségét, rajzi életműve el- és visszafogottságát minél hatékonyabban segítsék.

A Munkácsy Mihály Múzeumban most rendezett tárlata (*Szalay Lajos: 1956*) ugyancsak egy fontos, a rajzoló életművében egyaránt centrális helyet elfoglaló illusztrációs-sort mutat be. Egyedien különös, sajátlagosan példa nélküli élethelyzetben születtek Szalaynak az 1956-os forradalom és szabadságharchoz kötődő rajzai. Az 1947-től Párizsban, majd 1948-tól Argentínában, Buenos Airesben élő Szalayt a hazájától, az 1956-os forradalom helyszínétől több ezer kilométerre, más kontinensen, Dél-Amerikában lepte meg a magyar forradalom. Meglepte, mert azonnal lázas kíváncsisággal forgatta az argentin (és valószínű világ-) lapokat, hallgatta a rádiók adásait. „A nagy argentin napilapok és rádiók október 23-tól kezdve naponta közöltek terjedelmes cikkeket a magyar forradalomról” (Fercsey János, 1996.). „Október 28- vagy 29-én kora délelőtt bejött hozzám Szalay Lajos (idézi föl Fercsey János, a Délamerikai Magyarország szerkesztője), vérekes szemekkel, napok óta nem aludt, csak rajzolt. [...] Az én ötletem volt, hogy a rajzokat ki kell adni. [Szalay] nem kért és nem kapott pénzt a rajzokért, egyetlen kikötése volt, hogy ő maga tördelhesse a szöveget és a képeket. Ő tervezte a címlapot is, SOS betűkből”. A 45 rajzot tartalmazó, teljes egészében Szalay tervezte (egyetlen ilyen műve) könyv a magyarországi rádióadásokból közölt időrendi sorrendben (1956. október 23. – november 4.) szövegválogatást (*SOS El drama de Hungria*. Buenos Aires, 1956. Magyar kiadása: *SOS 1956 A magyar dráma*. Vác, 1996.). A könyv egyik szerkesztője, a már idézett Fercsey János azt is rögzítette, hogy a kiadványból az „Egyesült

Nemzetek rendkívüli közgyűlése előtt küldtünk minden UNO-delegációnak és minden latin-amerikai kormánynak”. S még hozzáfűzi: „Szalay Lajos megrázó erejű rajzai világszerte feltűnést keltettek. Nem kétséges, hogy a magyar képzőművészek közül ez a monumentális tehetségű rajzoló emelte eddig a legmaradandóbb művészi emléket a magyar forradalomnak.”

Fölmerülhetnek a kételyek Fercsey minősítésével kapcsolatosan: hogyan lehet a forradalmi esemény-folyamtól földrésznyi távolságra maradandó emléket állítani? Tudjuk, hogy Szalay élet- és magyar valóságismerete igen mély. Fölfokozta ezt a mindig a kiszolgáltatott mellé álló, plebejus karakterű, kisbirtokosi családi származása és igen körültekintő, a legkisebb részletekben is elmélyülni képes, a részletező disztिंगválásra hajlamos jelleme. Kutató, örökké kereső kíváncsisága fölruházta őt nagyfokú szenzibilitással, egészen erőteljes átélő és beleérező képességgel. A második világháborúban, 1942-ben haditudósítóként megjárta a Don-kanyart, s így mélyreható, életre szóló élményeket rak tározhatott el a háborúról, az agresszivitásról, emberek, népek egymásnak feszüléséről. A hazájában zajló forradalmat a napilapok, rádióadások közvetetten jelenítették meg az ő számára. „Nem illusztráltam. A rádió által provokált hangulatban rajzoltam. A rajzokon rajta van – mint egy szósz – az akkori hangulat” (Szalay Lajos, 1989). Szalay lelki szemeivel, rajzaival egy tényeken alapuló, de elképzelt, megkonstruált forradalomképet vetít elénk: expresszív, nagyfokú átéléssel és elhithető erővel (apró anekdota: '56-os menekültek közül Buenos Airesben többen saját magukra vélték ismerni Szalay rajzaiban, ám az alkotó mindig elhárította e látszat-egyeztéseket). Hiteles tehát e kép – abban a vonatkozásban is, hogy kétség nem fér rajzai forradalom-ábrázolásának megbízhatóságához. József Attila-i értelemben: igazian, ha nem is a valódiból, hanem annak közvetített, saját habitusában/fantáziájában megképzett, önállóan megalkotott képével tudott előállni. Az elképzelt „látvány mögé rejtett valóságot” (Szalay kifejezése), a maga megidézte, saját forradalom-képet vetíti elénk úgy, hogy nem le-, hanem meg-rajzolta a benne vizualizálódott imagót. Szalay paradox megfogalmazásaihoz idomulva bizvást állíthatom, hogy ő a forradalom idején ugyan Buenos Airesben lakott, ám Budapesten, Magyarországon élt, bizonyosan itt dobogott a szíve. Mindezek miatt lehetett az is, hogy a forradalom 30. évfordulójára Krassó György mint 1956 leghitelesebb képi kifejezését tervezte megjelentetni Szalay forradalmi rajzait.

Szalay életében, élet-helyzetében is változást okozott az 1956-os forradalmat és szabadságharcot megidéző, több könyvben, kiadványban is megjelenő, egyre bővülő sorozata: „Az 1956-os rajzaimmal sikerült eltemetni magamat. Nem bírták ki az igazságot. A felriasztott lelkiismeretből senki sem állt mellém” (Szalay Lajos 1979.). „Argentínai nyugalmunkat és reményeinket megzavarta az 1956-os Magyar Forradalom. Szülőhazám tragédiáját mélyen átéreztem, és a magaménak vallottam, ami kivívta a *baloldali argentin értelmiség gyűlöletét* (kiemelés tőlem, SGy). Második hazánk elhagyására kényszerítették minket, s hogy találjunk egy harmadikat, New Yorkba jöttünk” (Szalay Lajos 1970 körül).

Így is egymásra vetülhet hát történelmi valóság és belső igazság.

Varga Zoltán

Az elsőrendű vádlott

Beszélgetés *Fekete Pállal*,

a Békés Megyei Forradalmi Bizottság 1956-os elnökével*

– *Fekete Pál 75 éves. Nemrégiben szép születésnap ünnepségen vett részt. Egy könyvbemutató és egy születésnap alkalom a mérlegelésre. Honnan jutott el idáig?*

– *Az utolsó szó jogán* című könyv hosszú időn keresztül érlelődött bennem. Napvilágot azért nem láthatott, mert 1989-ig rendőrségi felügyelet alatt álltam. Rejtegetni kellett az írásaimat. A rendőrség engedélye nélkül nem hagyhattam el Csongrád megye területét. Az események megértése érdekében néhány szót szólnom kell az előzményekről.

Békéscsabára 1952-ben kerültem, ide szolt tanári kinevezésem. A Petőfi utcai iskolában tanítottam. Gyermekkorom óta szerettem a nyelveket, németül, franciául tolmácsolási szinten beszéltem, orosz nyelvből és irodalomból diplomám volt. Ennek ellenére a történelem volt az, amely a maga varázslatos világával egészen hatalmába kerítette lelkemet. Történelem iránti rajongásom a Sárospataki Református Főiskolából hoztam, amely századokon, keresztül Észak-Magyarország és a Tiszántúl szellemi fellelegvára volt. Mivel szüleim szegények voltak, nem taníthattak. A szerencse azonban mellém állt, és a híres iskola tanítványai közé fogadott. A főiskola éveken keresztül tehetségkutatót folytatott, hogy a környék tehetséges gyermekeit megkeresse és díjtalanul tanítsa. Áldásos tevékenységét az iskola évszázadokon keresztül gyakorolta és jól képzett ifjakat állított a nemzet szolgálatába. Patakon ebben az időben a gimnázium, líceum, tanítóképző, gazdasági iskola mellett jogi- és teológiai kar is működött. Mindez egy 20 ezer lakosú kisvárosban!

Az elemi iskolákban a tanító nénik és tanító bácsik az öreg diákok figyelmébe ajánlották a tehetséges, de szegény gyerekeket, akiknek – úgy gondolták – nem szabad elhalálozniuk már az élet hajnalán. Így lettem „mendurka”, ingyenes kisdíák az ősi boltívek alatt. A konviktusban laktam, ingyen kosztot kaptam, nem is beszélve az évenkénti ruhajuttatásról. Kimondhatatlanul boldog voltam, és a szegény gyerekek vasszorgalmával tanultam, nehogy kiessek az „alma máter” karjaiból. Az iskolában különös szellem uralkodott, amely a tudós tanárokból áradt felénk, amelyet még a komoly boltívek is erősítettek. Naponta elhangzott, krisztusi pályára készülünk, tövises az út, amelyen majd járnunk kell. Meg kell menteni, fel kell emelni a magyar falut, mert embert próbáló idők jönnek, és jaj annak a népnek, amelyet felkészületlenül ér az új világ.

Tanáraim ezt látnoki jóvendőléssel hangoztatták és ebben a szellemben serkentettek munkára, tanulásra.

Az ominózus kor nem váratott magára sokáig, 1945-ben be is következett.

A Sárospataki Református Főiskola mindig részt vett a magyar szabadságküzdelmekben. Fiai harcoltak Rákóczi zászlói alatt, 1848–1849-ben Damjanich híres „vörössapkásai” között számos pataki diák ontotta véré a magyar szabadságért, a tár-

* Elhangzott a Kossuth Rádióban, 2003. november 2-án és 2006. július 23-án. Szerkesztő-riporter: Varga Zoltán. Az interjút szerkesztett változatát közöljük.

sadalmi haladásért. Aki az iskola szellemiségét ismeri, az tudhatja, a Sárospataki Főiskola soha sem rajongott az ún. úri Magyarországért. A fasizmus és a bolsevizmus uralmát a magyar nemzet lassú, de biztos pusztulásával azonosította.

Sárospatakon működött Népfőiskola is azzal a céllal és feladattal, hogy a magyar paraszt szakmai műveltségét növelje, szellemi látókörét, világlátását bővítse. Itt nem akarták a várost a faluval szembeállítani, de ennek ellenére az urbánus felfogás mellett a népies szellem volt a domináns.

1945 mindent a feje tetejére állított. Az Angol Internátusból suszterájt csináltak, az ősi kollégium egy része gabonaraktár lett. Megváltoztak a tanítás módszerei, megváltozott a tananyag és szétszóródtak a tanárok is. Én a Líceumban végeztem, ahol a közismereti tantárgyak mellett kötelező volt mindenkinek egy mesterséget is megtanulni. Az elméleti oktatást gyakorlattal erősítették meg. Én könyvkötészetet tanultam, mások híradósok, méhészek, üvegfúvók, üvegcsiszolók lettek.

Egy másik dologról is szólnom kell, amelyen elgondolkodni ma is érdemes lenne. A sárospataki iskola nevelési alapelvei közé tartozott a zenei képzés. Az iskola vezetősége úgy gondolta, a zene művelése az emberi lelket finomabbá, érzékenyebbé, az embert magát pedig jobbá teszi. Kötelező volt tehát egy hangszer tanulása. Zenei hallás nélkül fel sem vették a jelölteket.

Én orgonista lettem. Az orgona azonban 1945 után nem tartozott a népi demokratikus Magyarország kedvelt hangszerei közé. Jött a felejtés. A hosszú éveken keresztül végzett vagonrakás, a kubikusmunka, ácsmunka, a háztetőkön végzett ácsmunka elnehéztette a kezem. Ma már csak böngészem a kottafejeket, a szinkópákat és keresgélem a megfelelő billentyűket, de azért muzsikálok. A szegedi Alsóvárosi templomból kiszuperáltak egy öreg harmóniumot. Ezt a harmóniumot én megvettem, megjavítottam és ha botladozva is, de megtalálom az egykor ismerős akkordokat. Ha a legszebb zoltárt játszom, a 90-diket, „Tebenned bíztunk eleitől fogva”, ott áll mellettem sorstársam, feleségem és könnyes szemmel velem együtt énekel a fenséges szavakat. Sokszor játszom másik kedves énekem is, amelyet oly sokszor dúdoltam magánzárkába zárva a börtönben: „Térj magadhoz drága Sion, van még néked Istened! ... Hullámok, ha rémítenek mérhetetlen víz felett, s a habok közt szíved remeg, hogy sírod is ott leled, Sion soha ne feledd el, Ő megívhat tengerekkel.”

– *Ott áll egy fiatal végzős Sárospatakon, és merre tovább?*

– Egy kicsit nagyobb lépésben haladok: Veszprémben tanítottam egy ideig, utána megkaptam a katonai behívót, repülőgépszerelő lettem. Később, amikor a Rajk-per lejátszódott, megváltozott a helyzet. Elismerték ugyan, hogy én az orosz IL 10-es meg a Z-107-es csatarepülőket avatott szerelője vagyok, de azt is kinyomozták, hogy apámat 1945-ben „málenkij robotra” hurcolták Dombászba (Donyeckij Baszejn), ahonnan csak évek múltán került haza súlyos betegen. Egy ilyen ember pedig közelébe sem kerülhet a szovjet légierő eme titokzatos harci eszközeinek. Kivágtak hát a jugoszláv határra, de nem határőrnek, hanem egy határbiztosító alakulat géppuskás századához.

– *Csak a fiatalabbak kedvéért, ez volt az az időszak, amikor Titót „Láncos kutya”-ként emlegette a magyar kommunista sajtó.*

– Igen, így van. Tito kilépett a KOMINFORM-ból, vagyis a Kommunista Pártok Információs Irodájából és önálló politikát kezdett folytatni. Nem mintha megtért volna, mondjuk krisztusi hitre, de mindenesetre a sztálinista világbirodalmi eszme alá nem volt hajlandó magát többé alávetni.

Kemény világ volt akkoriban a „Dráva alján”. Volt olyan hónap, hogy 700 határin-

cidens is lejátszódott a szembenállók között és nem is akármilyenek. Többször aknavetőkkel is lőtték a magyar állásokat. Súlyosan megsebesültem, saját aknamezőnkbe futottam bele. Botló aknák voltak telepítve, s az egyik közvetlen mellettem robbant. Akkor kerültem Szegedre, a mostani kettes kórházba. Az akkori időkben Honvéd Kórház volt a neve. Be kell vallanom, igyekeztem nem meggyógyulni, Hogy miért? Azt mindenki elgondolhatja.

– *És sikerült leszerelni?*

– Azt nem! Sikerült azonban nem visszamenni abba a pokolba, amely abban az időben a jugoszláv határon uralkodott. Új ezredparancsnokom, egy derék ember, miután megkedvelt, azt mondta: „Leszerelni nem tudjuk. Maga sorkatona, szakaszvezető. A maga szolgálati ideje három év. Tudom tanulni akar, egyetemre akar járni. Hát menjen! Ne kallódjon itt! Az engedélyt majd én elintézem.”

Így kerültem a Szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola irodalom és orosz nyelv szakára. Katonaruhában, bicegő járással végeztem az első évfolyamot. Nem dicsekvésképpen mondom, de minden kollokviumom és szigorlatom jelesre sikerült. Kitüntetéses tanári diplomával kerültem életem legszomorúbb és mégis legkedvesebb helyére, Békéscsabára. Oroszt, irodalmat és történelmet tanítottam.

Úgy gondolom, itt egy fontos dologról is szólnom kell. A tanítás mellett a csabai Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat lelkes tagja lettem. Jártam a békési városokat, falvakat és a magyar történelem sorsfordulóiról tartottam előadásokat. Ha volt rá lehetőség, képeket is vetítettem, könyveket mutattam be, amelyek az adott korról szóltak. Tele voltam Patakról hozott krisztusi megváltó szándékkal. Lelkemben egyre a pataki „útravaló” munkált: „A falut fel kell emelni, az embereknek műveltséget kell adni!”

Ezek az előadások rövid időn belül olyan népszerűek lettek, hogy öt-hatszázan is ültek a nézőtérben. Nénikék-bácsikák. Mindig az adott hely, község, falu helytörténetével kezdtem. A békéssámsoniak például megdöbbenéssel vették tudomásul, hogy a békéssámsoni szegénylegények Hunyadi János felmentő seregében hullatták véréüket, hogy megvédjék a keresztény Európa kapuját, Nándorfehérvárt, a török ármádia betörésével szemben. A Száva mocsaraiban nyugvó hős elődök előtt tehát illik megemlíteni kalapunkat, mert nekik is, értük is szól a harang délben a magyar templomok tornyában és szerte a nagyvilágban mindenütt.

Szegény gyerekként nőttem fel, nem volt hát nehéz megtalálni az utat a szegény emberek szívéhez. Volt belőlük bőven! Több talán, mint bármikor a magyar történelem során. Éreztem, hogy közéjük tartozom, és ők is megérezték hogy az ő gyermekük, az ő fiuk vagyok. Azt is tudták, közös kevés örömünk, sok bánatunk, egy a sorsunk. Elmondták megaláztatásaikat, bajaikat. Felpanaszolták a rájuk szakadt új világ terheit, a nem sok jóval kecsegtető jövő kilátástalanságát.

Azt hiszem ezzel magyarázható, hogy 1956-ban, amikor a Békés Megyei Forradalmi Bizottság élére kellett egy ember, egyöntetűen azt mondták: „Legyen az Fekete Pál!”

Koravén voltam már pataki diákkoromban is. Annyit foglalkoztam a történelemmel, a magyar történelemnek azzal a 20. századi részével, amely felölelte az első világháborút, az első és második világháború közötti trianoni Magyarországot, a négy millió nincstelen magyar sorsát, hogy végleg elköteleztem magam: „Én az elnyomottakhoz tartozom, bárki legyen is az elnyomó.”

Így történt, hogy elvállaltam a megtisztelő, de rendkívüli következményekkel járó tisztséget.

Valamit kiegészítésképpen közbe kell vetnem. Sárospatakon morális szinten is feltöltötték az embereket. Erkölcstant tanítottak, emberségre, áldozatvállalásra neveltek, felkészítettek az életre. Belénk oltották a republikánus erkölcs lényegét, miszerint tudásod, tehetséged, erőd, s mindaz, ami érték benned van, NEM A TIED, csak neked adatott. Arra való, hogy velük másokat szolgálj, másokat segíts. Nem a hatalom szolgája vagy, hanem embertársaidé! Ezt kell tenned, erre készültél, ez a hivatásod. Én ezt hittel vallottam akkor, amikor a pataki Kollégium falai között éltem, és vallom ma is.

1955-ben megnősültem. Feleségül vettem B. Kovács Ágnes tanárnőt, aki hányatott életem során mindvégig hűségesen mellettem maradt. Első gyermekünk már megszületett, a második már útban volt, amikor kirobbant az '56-os forradalom és sorra következtek be a megrázó események, mind az életemben, mind a magyarság életében.

– *Jött tehát 1956 a szabadság mámoros napjaival és az azt követő kegyetlen megtorlással.*

– Igen! Jöttek elmondhatatlanul boldog napok, s követték őket a megtorlás leírhatatlan borzalmi. Vesztemet az okozta, hogy jól beszéltem oroszul. Tudtam, egy olyan totális birodalom provinciája vagyunk, amely csak a kínai határon hét millió katonát tart fegyverben. Az is világos volt előttem, hogy a kárpáti katonai körzetben 50 állig fel-fegyverzett hadosztály várja a parancsot Magyarország lerohanására. Nem kétséges, készen állt a katonai terv és erő Európa 1956-ban történő bekebelezésére is. Tudtam és bizonyára sokan mások is tudták, hogy ez a harc reménytelen. A nagy lelkesedés és a Nyugat bátorító üzenetei azonban elattarták a józan észet. A Szabad Európa és Amerika Hangja rádiók a rabnemzetek felszabadítását ígérték. Már folyt a harc, amikor az éter hullámain keresztül tanították, hogyan kell benzines palackokkal felgyújtani a szovjet acélszörnyetegeket. Tartsatok ki! Veletek vagyunk!

Ezek voltak a hangzatos szólamok, amelyek mögött ott lapult a bestiális árulás, amelyvel hóhéraink karmai közé dobtak.

– *Békés megyében voltak harcok?*

– Nem, a két hadsereg között nem került sor nyílt összecsapásra, de óriási volt a veszély, amely adott esetben tízezrek halálát okozhatta volna. Tudni kell, hogy Békéscsaba a tiszántúli magyar haderő katonai központja volt. Hozzá tartozott Mezőtúr, Debrecen, Karcag, Orosháza, sőt még Hódmezővásárhely is. Ezek a katonai alakulatok óriási erőt képviseltek.

Utolsó gyűlésünket 1956. november 3-án éjjel tartottuk a laktanyában, a parancsnoki épületben. A katonai parancsnokokon kívül civil személyként egyedül én vettem részt a tanácskozáson, mint a Forradalmi Bizottság elnöke. Általános vélemény volt, hogy katonáink hetekig sikeresen szembe tudnak szállni azzal a két szovjet hadosztállal, amelyik ekkor már előzőnlötte Békés megyét. Az egyik szovjet hadosztály Bragyistyevből, Zsitomir és Kijev körzetéből indult el, majd átkelt a Kárpátokon és megpihent Munkácson. Előnyomulása során érintette Nyíregyháza és Karcag körzetét. A másik hadosztályt Galacon, a Duna torkolatánál vagonírozták be. A szerelvény vasúton jött Temesvárig. Itt „gyalog” lépték át a magyar határt, és Békéscsabát vették körül.

A Katonai Parancsnokság és a Forradalmi Bizottság között teljes volt az egyetértés, az együttműködés. Tudtuk, hogy pár hétig sikeresen tartani tudjuk magunkat, az ellenünk törő erőkre pusztulás vár. A katonai parancsnokok bíztak egységeikben és arra számítottak, hogy ez idő alatt a Nyugat a maga politikai súlyával megoldást talál a magyar kérdésre. Én azonban más véleményen voltam. Az elmúlt néhány nap alatt valósággal megöregedtem. Rájöttem, hogy azok, akikben mi bízunk, árulók, érdekeik érdekében

feláldozzák a magyar népet. Egy-két hétig valóban ki tudunk tartani, de azután újabb szovjet hadosztályok jönnek, porig rombolnak mindent, megölnék mindenkit. Azt tanácsoltam, hajnalban a hadosztály-segédtsízt fegyveres kísérettel menjen fel Budapestre, beszéljen Nagy Imre miniszterelnökkel, Maléter Pál hadügyminiszterrel. Ők mondják meg, ők adjanak parancsot, mit tegyünk. Erre azonban már nem került sor. Nagy Imre és Maléter Pál ekkor már a szovjet KGB foglya volt.

Ezen az utolsó tárgyaláson akkor telt be igazán a keserű pohár, amikor jelentés érkezett az orosházi tüzérezdétől és a szentesi alakulat parancsnokától. A jelentések arról szóltak, hogy ismeretlen személyek kiszerezték az ágyúk és harckocsik lövegeinek zár-, illetve elsütőszervezeit. Valamennyien tudtuk, a D-tisztek és a politikai tisztek hajtották végre ezt a hazaárulással felérő, bestiális gaztettet.

– *Mit jelent a D?*

– Deffenzív, elhárító tisz. A hadseregben a politikai tisztekkel együtt az ő feladatuk volt a legénység kommunista szellemében való nevelése. Harci cselekmények esetén mindig alakulatuk mögött jártak, hogy a lemaradókat tarkón löjjék. Könnyen fel lehetett őket ismerni, mert fatokos pisztolyt viseltek. Ez egy különleges, fatokban, rohamszíjon lógó hosszú csövű fegyver volt.

– *Ennek funkcionális jelentősége volt, vagy valami más?*

– Véleményem szerint ennek különösen háborúban funkcionális jelentősége lehetett. Aki ezt a pisztolyt ismeri, az tudja, 24 lövedék megy bele, míg a többi szolgálati fegyverbe, illetve pisztolyba csak hét. Szükség esetén tehát több lövést lehetett vele leadni újratöltés nélkül. Maga a látvány is félelemkeltő volt, amint a fehér fatokba rejtett fegyver a tisztek combját verte. A hatást még fokozta, hogy a D-tisztek és a politikai tisztek mindenki után szimatoltak, beépített emberekkel dolgoztak, s így mindenkiről mindent tudtak.

– *Ma hogyan látja a Nyugat szerepét az '56-os forradalommal és szabadságharccal kapcsolatban?*

– Minden esetre világosabban és tisztábban, mint akkor. A Nyugat félreérthetetlenül buzdított a hatalmas véráldozattal járó küzdelemre, a kegyetlen megtorlás megállítására érdekében gyakorlatilag semmit sem tett. Így cselekedett, mert a Szovjetunióval kötött titkos egyezség erre kötelezte. A magyar népet szó szerint vágóhídra szánt állatként kiszolgáltatták a bosszúra éhes kommunista diktatúrának. Eisenhower követe Varsóban közölte Hruscsov megbízottjával, hogy az Amerikai Egyesült Államok katonailag nem érdekelt Magyarországon. Ez magyarul annyit jelentett: „Jöhettek, azt csinálhattok, amit akartok.” Az angol külügyminiszter hasonlóan nyilatkozott a New York Timesban: „Anglia rokonszenvvel viseltetik fegyverbarátja, a Szovjetunió iránt.” A francia diplomácia szintén a szovjet tankcsordákat vette védelmébe. Cristian Pino.

Az egyszerű emberek azonban a maguk romlatlanságában másként viselkedtek. Európa nagyvárosaiban milliós tüntetések voltak, amelyeken Hruscsov mellett Eisenhower, a nyugati államok politikai vezetőit is háborús bűnösöknek nyilvánították. A svájci polgárok Bernben, Zürichben, Genfben kövekkel törték be az orosz nagykövetség és más szovjet létesítmények ablakait. Az utcákon transzparenszek lobogtak, rajtuk ilyen felirattal: „Kifelé a véreskező barbárokkal Európából!” Spanyolországban megalakult a kék hadosztály. Olaszországban is gyülekeztek az önkéntesek. Segíteni akartak, Magyarországra akartak jönni. Mivel nem voltak megfelelő szállító gépeik, Amerikától kértek. Amerika mit mondott? Mit válaszolt? „Aki katonai segítséget nyújt, az ellen ő katonailag lép fel.”

Ma erről nem ildomos beszélni, nem aktuális a nyugati kétarcúságot emlegetni. Ennek ellenére sokan emlékeznek még a zengzetes szólamokra, melyekben a rabnemzetek felszabadítását ígérték. Bűneiket titkosított titkos dokumentumok őrzik a nyilvánosságtól. Mi viszont tudjuk De Gaulle szavaival élve: „Ők dobták hazánkat a szovjet hentes sózó teknőjébe.”

1956. november negyedikének hajnala kitörölhetetlen emlékként él bennem. A hosszú éjszakai tanácskozás után hazafelé indultam. Váratlanul Jamina felől, meg Fürjes felől Apokalipszist idéző morajlás hallatszott. Bár többször beszéltem a szovjet parancsnokkal, ígéretet is kaptam, hogy nem támadják meg a várost, tudtam, elindultak.

– *Telefonon beszélt velük?*

– Nem, személyesen. Átjártam a vonalon hozzájuk. Mondhatom, úgy éreztem, mint ha barátságba kerültem volna a parancsnokkal. A parancsnok baráti kézsorítással ígérte, nem jönnek be a városba, biztosak lehetünk, nem jönnek. Amikor először megjelent a harcokocsioszlop a Szarvasi úton, a lakosság kőzapporral fogadta őket a Jókai utca sarkán. Alig tudtam az embereket lecsendesíteni, hogy ne legyen az incidensből tűzharc.

A támadás előtti napon bejött a parancsnok és helyettese a Forradalmi Bizottsághoz. Engem kerestek. Barátsággal fogadtam őket, beszélgettünk. Azt mondták, éheznek, a katonáinknak nincs mit enniük. Nem tudnak főzni, mert nincs tüzelőfájuk. Tapasztalatlanságom ellenére tudtam, egy olyan szovjet hadvezetés, amely legyőzte a hitleri hadsereget, nem indít el egy hadsereget utánpótlás, ennivaló nélkül. Nem mondtak tehát igazat, hazudtak. Tömören szólva terepszemlét tartottak. Azt válaszoltuk, összegyűjtünk mindent, ami kell, de hagyják békén a várost, ne jöjjenek be a városba. Ismét elhangzott a becülelés: „Maradunk! Nem mozdulunk. Tolmácsot is hoztak magukkal, akinek történetét korábban már megírtam. Matvej Matvéjevicsnek hívták, munkácsi magyar fiú volt. A tárgyalás alatt egyetlen szót sem szólt, de tekintetét sokszor rám emelte. Amikor kifelé mentünk, három ujját mozgatva felém többször szemembe nézett. Először nem tudtam, mit jelent a különös tekintet, a kinyíló és összezáruló három ujj. Később jöttem rá, hogy a támadás idejét, a három órát mutatja. Ez a szegény fiú nem tudta megtagadni magyarságát, a következő éjjel át is szökött hozzánk, de elfogták. Csak az Isten mentette meg, hogy agyon nem lőtték. Gulágra került, de ez már egy másik történet.

– *És mi történt ezután?*

– A morajlás, a láncaltapok csörömpölése egyre erősödött de lövés nem dördült el. Megfordultam hazafelé vezető utamon és ismét a laktanya, illetve az állomás felé mentem. Az állomás előtt ekkor már egy T-34-es, egy 122-es aknavető és egy 122-es táborig tarack állt. Jól ismertem ezeket a fegyvereket, hiszen sorkatonaként három évet szolgáltam a Magyar Néphadseregben. A kaszárnyának parancsnoki épületét lőtték, pont azt a részt, amelyben egy félórával ezelőtt a Forradalmi Bizottság befejezte utolsó tanácskozását. De miért pont ezt az épületet lőtték? Később derült ki, hogy Kállazi József alezredes hadosztály-törzsparancsnok áruló lett, s még az éjjel átállt az oroszokhoz. Mellékesen említtem meg, később Kádár hadügyminiszter-helyettest csinált belőle. Természetesen mindent elmondott rólunk és a terveinkről.

Az omló falak moraja és az ágyúlövések döreje közben én egyre kiáltoztam: „Nye sztriljajetye! Nye sztriljajetye! (Ne lőjete! Ne lőjete!) A parancsnokhoz megyek! A város képviselője vagyok.”

Egy fiatal politruk lépett ki a lövegek közül és a parancsnokhoz vezetett. Az állomás forgalmi irodájában zöldes fénnel egy bankárlámpa égett. A szobában két személy tar-

tózkodott, Az egyik az én állítólagos barátom, a szovjet „podpolnyikov” és egy civil. A nevét is megmondom MAJOROS-nak hívták. Ávós őrnagyi rangban a Békés Megyei Pártbizottság elnöke. Sosem felejttem el. Civil kabát volt rajta, x-lábain ávós csizma. Amikor meglátott, ujjával rám mutatva szlovákul kiabálni kezdett: „Ez a főbűnös, a főfasiszta! Itt azonnal agyon kell löni. Én parancsnokhoz fordultam, aki közben leintette a kiabáló ávóst.

Alezredes elvtárs! – kezdtem, nem ebben egyeztünk meg.

Igaza van. Nem ebben egyeztünk meg, de ez akkor volt. Most más a helyzet, és én katona vagyok. Nézze, itt van a város térképe – és piros karikákra mutatott. Itt ellenforradalmi, fasiszta csoportok vannak, amelyeket én megsemmisítek. Ez parancs!

Itt nincsenek fasiszták, nincsenek ellenforradalmárok, csak olyan emberek, akik csalódtak abban a kommunizmusban, amelyet Önök hirdettek, s amelyben mi hittünk. Ez egy békés alvó város asszonyokkal és gyerekekkel! Ezeket akarnak most bosszút állni, mert ez a személy most itt Önöket erre uszítja. Vért akarnak? Gyilkolni akar a szovjet hadsereg? Ez nem lehet igaz!

Majoros, az ávós szólni akart, de az orosz parancsnok ismét leintette.

Nézze én nem politikus vagyok, hanem katona, aki parancsot hajt végre. Én megkímélem a várost. Van megoldás! Maga megy a harckocsik előtt és ha az egységre egyetlen lövést is leadnak, szitává lövetem.

Nem éreztem félelmet, inkább végtelen megkönnyebbülést. Arról is meg voltam győződve, hogy az orosz parancsnok, ha nem is érez velem, de magában őrlődik. Én elől, mögöttem a harckocsioszlop. Két harckocsi betörte a laktanya kapuját, az ágyú csövén magával vitte a vasrácsos kapuszárnyat. A laktanya udvarán vad lövöldözés kezdődött; repültek a géppuska sorozatok, hullottak a cserepek, mert főleg a tetőt lőtték. Gondolom az élet kímélése érdekében a parancsnok emberségből adott ilyen parancsot. Ez idő alatt a harckocsik másik oldalról is áttörték a laktanya betonkerítését és a kerítés mellett az udvar felé hatoltak. Két halott is volt. Az egyik orosz kiskatona leesett a harckocsiról és a homályban széttaposták a lánctalpak. Egy másik harcos átmászott a kerítésen. Őt a sötétben szintén ellenségnek nézték társai és egy sorozattal végeztek vele. A laktanyában ekkor már legalább tíz harckocsi lövöldözött, szerencsére csak a tető cserepeit sorolták, így nem halt meg senki, sebesülés nem történt. Aki ismeri Békéscsabát, az tudja, hogy az Andrássy út a város legszebb utcája. Akkoriban Sztálin útnak hívták. Engem ezen az úton hajtottak maguk előtt a tankok a város központja felé. Az út két oldalán gyönyörű kirakatok kínálták portékáikat. A harckocsik géppuskái ismét kelepelni kezdtek. Hullottak az üvegcserepek, bokáig ért a törmelék. Közben mögöttünk jött a gyalogság és elvittek mindent, mindent az ingektől kezdve a kölnis üvegig.

– *Vételeztek!*

– Így is mondhatjuk, hogy ne sértsük meg az egykori „nagy testvért”. Miután a térképen piros karikával a színház is meg volt jelölve, mint „ellenforradalmi, fasiszta” bázis, itt is megálltunk. Ha jól emlékszem a bejárat fölötti timpanont négy oszlop tartotta. Az ajtók zárva voltak, így az egyik harckocsi az egyik tartóoszlopot megsérítve beszakította a tölgyfakaput. A politruk fatokos pisztolyát a tarkómra nyomva kényszerített, hogy menjek előre. Győzködtem, hogy itt nincs senki, nem volt foganatja. Átkutattak mindent, nem találtak senkit. Az emeletre is felmentünk, ott volt berendezve a színházklub. Az asztalok le voltak terítve szép népművészeti terítőkkal. Álltam és láttam, hogy az én pisztolyos főhadnagyom lehúzza az egyik terítőt és a kebelébe dugja. Láttam, a többiek is követik parancsnokuk példáját. Mondtam nekik: „Vigyétek, ez a magyar nép aján-

déka. Vigyétek csak ne romboljatok, ne lőjete!” Perceken belül leengedték a fegyverek csövét, az asztalok csupaszon álltak, eltűnt minden terítő.

Teljes egyetértéssel hagytuk el a színházat. Kényszerhelyzet volt. Az vesse rám az első követ, aki nem így cselekedett volna. Nem messze, az utca sarkán halvány lámpa pislogott a Fiume Szálló előtt. Ismét dübörögni kezdtek az ágyúk, mire odaértünk, már szétlőtték a szemben lévő épületek homlokzatát. A rendőrség épülete előtt Harmati Imre szakaszvezető állt őrséget. A politruk, tarkómon tartva pisztolyát, körülnézett a homályba burkolózó téren, amikor ismét megszólalt az egyik géppuska és derékon lekaszálta Harmati szakaszvezetőt, aki a járdára zuhant és nem mozdult többé. A térre vezető utak bejáratát ekkor már mindenütt harckocsik zárták le. Egy darabig csend volt, csak a lövegtoronyok forogtak körbe, keresték, vajon honnan lőnek rájuk, de nem lőtt senki. Én teljes torokkal kiabáltam: „Nye sztriljajetye!” A politruk ekkor hátulról fejbévágott revolverével és én a földre estem. Nem vesztettem el az eszméletemet, támo lyogva bár, de felálltam. A pártbizottság épülete felől ekkor egy sötét alak tűnt elő. Futott keresztül a téren, de egy sorozat őt is leterítette. Belebukott abba a gödörbe, amelyben az évekkel ezelőtt ledöntött 101-es honvédelemkmű feküdt. A szerencsétlen idegen egy ideig nem mutatkozott. Biztosan meghalt, de tévedtem, mert egy idő múlva kimászott a gödörből és bukdácsolva igyekezett elérni a szemben lévő ház kapuját. El is jutott a Kiegészítő Parancsnokság kapujáig. Láttam amint elérte és megnyomta a csengő gombját, aztán lerogyott a földre, mert egy újabb sorozatot kapott. Ma emléktábla őrzi a tragédia emlékét, rajta ez olvasható: „Orosz tankok tüzeiben ezen a helyen halt hősi halált Kovács Zoltán honvédőrnagy.”

– *Orosházi volt.*

– Igen. Valamikor Orosházán volt fodrászsegéd.

Ha már itt tartunk, akkor egy percet megérdemel az az álnok magatartás, amely jellemezte azt a korszakot, amely ellen felkelt a magyar nép 1956-ban. Mint minden halottat, úgy Kovács Zoltánt is eltemették, méghozzá orosz díszszázaddal, sortűz dübörgése kíséretében. Az oroszok lőtték le, ők végezték a temetési szertartást is a helyi pártbizottság képviselőivel egyetemben. De hogyan? Halotról jót vagy semmit! Századok óta így kívánja ezt az iratlan illendőség. Sorsát, tragédiáját hazugsággal a sírba vele együtt eltemetni egyenesen elvetemültség. A kommunista párt által kiküldött szónok búcsúbeszédében mégis elkövette ezt a gyalázatot. Azt állította, hogy az ellenforradalmárok lőtték agyon a magyar honvédőrnagyot. Ötven méterre tőlem történt a gyilkosság, s nem hiszem, hogy csupán én voltam szem- és fültanúja a tudatos és kegyetlen emberölésnek. Mások is láthatták az ablakokból a véres színjátékot.

Egy darabig a békéscsabai temetőben nyugodott, aztán átvitték szegényt Orosházára. A sírt megkerestem, lefényképeztem. Az emléktáblán ma is az áll, hogy ellenforradalmárok elleni hősi harcban esett el. Ma már mindenki tudja, hogy ez félrevezető, népbütítő hazugság. Ezt bizonyítja az a másik emléktábla is, amely halála színhelyén függ a falon és aranybetűkkel hirdeti, hogy Kovács Zoltán őrnagy az 1956-os forradalom mártírja.

Az elmondottak csupán epizódok, de bennük, mint cseppben a tenger, a kor hamisíthatatlan valósága tükröződik.

– *Hogyan viselkedett a lakosság ezután?*

– Tapasztalataim alapján többször joggal neveztem Békéscsabát hős városnak. Másnap, illetve még aznap délelőtt 10 órakor már végig 30 ezren tolongtak az utcán, jóllehet

mindenütt tankok álltak. Az ágyúk csöve lekonyulva ásított a tolongó tömegre. Az emberek felkapaszkodtak a gyilkos szerszámokra, beleköpdöstek az ágyúcsövekbe.

Odamentek a katonákhoz, és szlovákul kérdezték: „Mit szól az anyád ehhez? Menj már haza és kérdezd meg az anyádtól, hogy erre nevelt-e?”

Volt egy orosz kiskatona. 3–4 lépésre állt tőlem, amikor táskájából kilopták a revolverét. Kétségbeesetten kereste. Letérdelve könyörgött, adják vissza fegyverét, mert a hadbírótság agyonlövöti. Én keltem védelmére. Emberek – mondtam –, ne csináljátok ezt, ez egy ártatlan gyerek. Ide vezényelték, semmiről sem tehet, adjátok vissza neki a pisztolyt, mert valóban agyonlövöik.

– *És visszakapta?*

– Természetesen. Békéscsaba abban az időben tele volt nemes lelkű, gondolkodni tudó emberekkel. Ezt a tény bizonyítja egy másik eset is. A Fiume Szálloda előtt volt egy láda. Kint volt éjjel-nappal. Napról napra több volt benne az aprópénz, de bankjegyek is virítottak benne. Mellette egy nagyobb ládában halomban állt a kolbász, a celofánnal lekötött befőtt és más élelmiszer.

– *Miért történt mindez?*

– Gyűjtöttek a pestieknek. A harcosoknak, az árváknak az özvegyeknek. Soha senki egyetlen fillérhez hozzá nem nyúlt. A kitört kirakatok ablakai mögött az áruk napokig gazdátlanul heverték, de senki sem vetemedett lopásra, mert egy újjászületett nép erkölcsé mindenkit felemelt, jobbra tett. A sötét börtönök alatt sokat gondoltam Békéscsaba lakóira és vigasztalást merítettem abból, hogy pár évet köztük élhettem, gyermekeiket taníthattam.

Fájón hiányzik ma nekem ez az egység, amely akkor összefogta a családokat, amely megtartó városegység, nemzetegység volt. Akkor nem kérdezte senki szlovák, magyar, román vagy cigány vagy-e. Nem érdekelte senkit, hívó lélekkel éled-e az életed vagy ateista vagy. Szóba sem hozta senki, ki párttag és ki pártonkívüli. Egyetlen dolog számított: véres-e a kezed vagy nem!? Akarsz szabadságban élni, kész vagy-e a szabadságért meghalni? Ha azt akarod, hogy megmaradjunk, állj közénk és hidd, győzni fog az igazság, jobba lesz a világ.

Ma minden magyarnak minden nehézség ellenére tudnia kell, új honfoglalás előtt állunk. Európa befogad bennünket, mert érdekei így kívánják. Óriási az adósságunk, óriási a lemaradottságunk és óriásiak a követelmények, amelyeknek meg kell felelnünk. Ha valamikor szükség volt az '56-os nemzeti egységre, úgy ma égetőbben szükség van rá, mint valaha.

– *Mikor jött el az a nap, amikor azt mondták Fekete Pálnak, na most elöveszünk.*

– Az idő szorítása miatt csak futólépésben tudok erről beszámolni. Az első letartóztatásom 1956. november 4-én hajnalban történt, amikor a harcokcsis „kirándulásról” visszatértünk. Szomorú látványt nyújtott a szétlőtt Andrássy út, ágyúlövedékek rombolásai látszottak a laktanya épületén. A nyitott kapun keresztül be lehetett látni az udvarra, ahol magyar sorkatonák és tisztek álltak hajdonfővel, feltartott kezekkel. Körülöttük szovjet harcokcsik, orosz fegyveresek.

Engem visszavittek az állomásra, letartóztattak és bezártak egy rácsos helyiségbe, ahol különböző iratok heverték szanaszét. 11 óráig nem szólt hozzám senki, csupán egy orosz őr állt az ajtó előtt fegyverrel a kezében. 11 órakor a parancsnok elé vezettek. Barátságosan fogadott, még mosolygott is, ami először viszolygással töltött el a rombolás, lövöldözés és gyilkolás után. Ketten voltunk a szobában. Leültetett.

Sajnálom, ami történt! – kezdte. – Rosszabbul is végződhetett volna. Bocsásson meg! Tudom maga tisztességes ember. Menjen haza a családjához és ne hagyja magára a várost! Vezesse tovább! Ezzel felállt és egy faládkát adott a kezembe. Piros gyümölcslekvár volt benne.

Ezt vigye haza a családnak! – mondta és egy szomorkás mosollyal az arcán kinyitotta előttem az ajtót.

– *Gyümölcszéként ismertük, de a háború alatt „hitlerszalonnának” is nevezték.*

– Az épület előtt a „fatokos”, „fejbeverős” politruk várt egy „zsuk”-kal. Azt mondta, hazavisz, de én nem fogadtam el az ajánlatot. Annyira betöltötte lelkem a visszanyert szabadság, hogy inkább gyalog mentem. Ez a viszonylagos szabadság sem tartott sokáig, mert november 7-én éjszaka egy harckocsi és két páncélozott terepjáró állt meg a házunk előtt. Szuronyos fegyverekkel újabb orosz tisztek törtek ránk. Átkutattak, felforgattak mindent, összeszedték az írásaimat, az igazolványaimat és bevittek a Munkácsy utcába, az egykori ávos fellegvárba. Ekkor már tele volt az udvar és tele voltak a börtöncellák is.

– *Kikkel volt tele?*

– Letartóztatottakkal.

– *Csak egy épületben voltak letartóztatottak?*

– Nem. Több helyen tartottak rabokat. Volt egy földalatti pincerendszer a város közepén is, a mai Szabadság tér sarkán. Az is tele volt.

Engem egy cellába tettek, ahol már voltak mások is, de senkit sem ismertem közülük. Később egy lövéssorozat söpört végig a cellák előtt, s hallani lehetett, amint a vakolat hullott. Mindenki arra gondolt, valakit agyonlőttek, megkezdődött a kivégzés.

Később tisztázódott a helyzet, mert a kinti orosz kiáldozásokból és káromkodásokból ki lehetett venni, hogy egy orosz katonát lőttek agyon. Az őrség a folyosó végén egy cellában tartózkodott. Valami gyanús zörejt hallottak, aztán egy lövést. A folyosón posztoló őr kezében valószínűleg véletlenül elsült a fegyver. Erre a cellában lévő társai rabkítérésre gondolhattak, mert anélkül, hogy kinéztek volna a cellájukból, kidugták fegyverük csövét az ajtón és egy sorozattal agyonlőtték saját társukat.

Ezután egyenkint az udvarra vezettek és ponyvázott teherautókra raktak. Azt hittük, sorsunk beteljesedett, Szibériába visznek. Végül Debrecenben kötöttünk ki egy szovjet katonai börtönben. Sokan voltunk összezsúfolva. Ismerősökkel is találkoztam. Itt volt többek között a Szegedi Tanárképző Főiskola történelmi tanszékének vezetője is.

Folytak a kihallgatások. Napok múlva engem is elővezettek. Egy süppedő szőnyegekkel telerakott szobába kerültem. Velem szemben aranyvállapos tiszt ült, mellette a tolmács. Mondtam nem kérek tolmácsot, magam szeretném elmondani, mi történt és mi történik nálunk. A tiszt engedte, hogy beszéljek. Emlékezetem szerint a következőket mondtam:

Magyarországon forradalom van és nem fasiszta felkelés. Nem vagyunk fasiszták. Nem akarunk kapitalizmust, nem akarunk nagybirtokot, elégünk van az úri világból is. Elegendő van viszont a terrorból, az erőszakból, a börtönökből és az akasztófákból. Mi olyan országot szeretnénk építeni, ahol az emberek nem ismerik a félelmet, ahol a lehetőségek minden ember számára egyenlően adóttak. Adják vissza szabadságunkat és mi örökre őszinte barátai leszünk a Szovjetuniónak. Lehet szocializmus emberi módon is, nem csak erőszakkal és kancsukával.

A tiszt sokáig hallgatott, majd röviden válaszolt.

Jó volna, ha a dolgok így mennének, de nem így mennek. Maga egy nagy álmodozó.

Menjen haza és próbálja lecsendesíteni a társait. Egyébként a szovjet hadsereg ellen elkövetett kísérleteiért le kellene tartóztatnom, de nem teszem. Menjen haza és próbálja lecsendesíteni a társait is. Aztán majd meglátjuk mit teszünk.

Nem reméltem, hogy valaha is kikerülök a KGB kezei közül, azt sem hittem, hogy testem magyar földben porlad el. Nem így történt. Ismét szabadultam, és ismét elindultam hazafelé Békéscsabára.

A visszanyert szabadság sajnos ismét csak rövid ideig tartott.

1957. február 17-én, az újkori magyar Szent Bertalan éjszakáján újra letartóztattak. Ismét feltúrták a lakást, fenyegetőztek és fegyvert kerestek. Magára maradt egyéves kislányom, várandós, az önkény minden gaztettének kiszolgáltatott feleségem. Útközben ütlegettek és kivittek a temetőbe, ahol pár nappal azelőtt Farkas Mihály honvéd főhadnagyot és Mány Erzsébet munkáslányt a szemétdomb alatt elkaparták. Ott letérdepeltettek és gumibottal, puskatussal eszméletlenül vertek. Azt ordították: „Kapard meg a sírodat!” Közben fejem fölött háromszor végigsorozták a temető kőfalát.

– *Ezek már magyarok voltak?*

– Igen, pufajkába öltözött magyar pártfunkcionáriusok és ávósok. Annyira összetörték, hogy szinte semmire sem emlékeztem. Talán arra, hogy fellöktek egy vipponra és visszavittek oda, ahová először ledobták, abba a földalatti pincesorba, amely a város szívében volt.

– *Békéscsabán?*

– Igen, Békéscsabán. Ma tagadják, hogy ilyesmi létezett, de én a rendszerváltozás után azonnal lefényképeztem a még meglévő szellőző nyílásokat, amelyek a belső udvar szintjével egy magasságban voltak elhelyezve. Ma már nyomuk sincs, befalazták őket. A cellákba egy vas csigalépcsőn lehetett lejutni úgy, hogy az embert lelökték vagy lerúgták. Mire leért az áldozat, teljesen összetörte magát. Hogy hogyan bántak itt az emberekkel, arról nehéz szavakkal beszélni. Azt a látszatot sem akarom kelteni, hogy az én sorsom volt a legnehezebb a pufajkás Kádár-diktatúra alatt. Azt viszont elmondhatom, hogy Magyarország szinte minden börtönét bejártam, sok politikai rabbal beszéltem, mindegyik elmondta a maga pokoljárását. Eme vallomások alapján meggyőződtem, sehol olyan kegyetlenséggel nem bántak a rabokkal, mint Veszprémben és Békéscsabán.

Hogy hogyan teltek az éveknek tűnő napok, arról is nehéz szólni. Annyit mondhatok, az Úristen kegyelme és irgalma nélkül ember ennyi kínzást nem bír ki, amelyben a Békéscsabán fogva tartottak részesültek. A kegyetlen verések és kínzásokkal kicsikart vallomások után mindig azzal löktek ki: „Magának áll a zászló, magának már szappanozza a hóhér a kötelet.”

Istene kívül talán apámtól, anyámtól örökölt erős szervezetemnek köszönhetem, hogy most Önökkel minderről beszélhetek.

Katonai Népbíróság, kegyelemből életfogytiglan, aztán még hosszú ideig rettegés a kivégzéstől, sötét börtönévek: ezek életem szomorú kilométerkövei. Hogy mit jelentenek az éhezések, a poloskás magánzárkák, a fegyelmi büntetések, a földalatti salétromos, dohos pincecellák, a hosszú évek reménytelenséggel teli lelki őrlődései, arról hiábavaló lenne beszélni. Mai ember ezt sem elképzelni, sem megérteni, talán még elhinni sem tudja.

– *Beszéljünk a szabadulásáról!*

– Közel hat és félévi raboskodás után a látható rácsok birodalmából a láthatatlan rácsok világába kerültem. A Békéscsabai Titkos Rendőrségen, ahol azonnal jelentkezni kellett, gúnyosan fogadtak. Azt mondták, szép penészes színem van, de még maradhat-

tam volna egy ideig, mármint a börtönben. Azonnal elkezdtek az agitációt, be akartak szervezni. Én ezt a legerélyesebb fenyegetések ellenére sem vállaltam. Ezután ők, köztük az '56-os főávós, Fetter Ferenc alezredes a legalábbvaló szidalmakkal halmozott el. Védekezésül csak annyit mondhattam, vigyenek vissza a börtönbe. Öreg rab vagyok, ott már békén hagynak.

– *Mindez Békéscsabán történt?*

– Igen, Békéscsabán. Később Szegedre kerültem családomhoz, sajnos vesztetre, békéscsabai kínzóim, Fetter Ferenc, Benkovich Sándor főávósok és társaik szintén Szegedre kerültek és a legkegyetlenebb módon folytatták üldözésem. Mindent elkövettek, hogy vállaljam a besúgást. Mikor kijelentettem, inkább a halált vállalom, mint ezt a becstelen feladatot, Fetter Ferenc alezredes, Békéscsaba réme valósággal kirúgott. Üvöltött, kijelentette, hogy amíg ő Szegeden lesz addig én csak WC-t fogok pucolni. Szavát be is tartotta. Szeged valamennyi szennyacsatornáját volt politikai foglyokkal együtt mi újítottuk fel. Voltam bányász, rakodómunkás, hordtam vértől csurgó nyers marhabőrt a szegedi vágóhídon. Sorsomhoz talán csak az egykori „sudrák” élete volt hasonló. Erkölcsi bizonyítványt a kommunista rendszer összeomlásáig nem kaphattam, még a vasútra sem vettek fel krampácsolni, mert erre a munkára is megbízhatatlannak minősítettek. A rendőrségi zaklatás egy percre sem szűnt meg, a besúgók hadát állították rám. A rólam szóló besúgói jelentések pár éve eljutottak hozzám, sajnos denominált állapotban. Ennek ellenére a stílus, a mentalitás alapján tudom, kik vállalkoztak önként vagy zsarolás útján erre a becstelen feladatra.

1980-ban csupán a véletlenül múlt, hogy nem kerültem vissza a börtönbe. A történet megérdemel néhány percet. Akkoriban 10 és félórát dolgoztam egy kubikus brigádban. Órabérem a brigádon belül is a legalacsonyabb volt, holott teljesítményben egyáltalán nem maradtam el társaim mögött. Kénytelen voltam titokban pár forintért magánórákat adni. Németet, franciát, orosz, matematikát tanítottam a legnagyobb lelkiismeretességgel és alapossággal. Az egyik helyen egy fiatal egyetemistának német nyelvtudásra volt szüksége, elektronikai szakra járt. Komolyan vette a dolgot, nagy szorgalommal tanult, szépen haladtunk. Az édesapát valamikor internálták. Ezután valahogy úgy feldolgozta magát, hogy a Szegedi Kenderfonóban művezető lett. Néha beült, hallgatta a német órákat. Látszott rajta, gyönyörködik a fiában. Egyre közelebb kerültünk egymáshoz, szidta a rendszert. Egyre több kényes kérdést tett fel személyemmel kapcsolatban, amelyekre én igyekeztem nem válaszolni. Ő azonban egyre vaskosabb megjegyzéseket tett a Szovjetunióra, gyalázta a kommunistákat, Kádárt esernyős gyilkosnak nevezte, hogy miért, azt csak ő tudta.

A szoba tele volt műszerekkel, elektromos eszközökkel, ami érthető volt, hiszen a fiú olyan pályára készült. Egyik helyen zöld lámpa égett, máshol egy piros jelző villogott. Mindez beállítottságomnál fogva távol állt tőlem, nem tulajdonítottam neki különösebb jelentőséget.

Egyszer óra közben, ahogy a kezem az asztalon feküdt, a fiatalember ráborult a kezemre és elkezdett sírni, zokogni. Kérdeztem, mi baja van. Azt felelte, bocsássak meg, bocsássak meg, de nem mondhatja el. Gyanúsnak tűnt a dolog. Gondoltam erre, arra, de nem tudtam magyarázatát adni a dolognak.

Egyszer, amint jövök haza, mellém áll egy piros autó. Egy fiatal ember kiszól: „Fekete úr, szálljon be!” Mondom, köszönöm, gyalog is el tudok menni.

– *Hányban volt ez?*

– 1980-ban. Engem nem uraztak soha, még az iskolában sem, amikor tanítottam.

Pali bácsi voltam egész életemben. Tőlem távol állt mindig minden titulus. Feltámadt bennem az üldözött vad menekülési ösztöne. Valami azt súgta, itt baj van, nagy baj. Sáros volt a csizmám, a téglagyár agyagbányájában dolgoztam, a Bajai út mellett. Erre is hivatkoztam, de a fiatal úr nem tágított. Egy igazolványt mutatott, s azt mondta: „A rendőrségtől vagyok.” Tétovázva beültem, közben megjelentek előttem a vallatósobák, a börtönök hullaszagú cellái.

– Szereti a zenét? – kérdezte, közben kajánul vigyorgott.

– Igen, szeretem.

– Akkor hallgassunk egy kis zenét!

Ezzel betett egy kazettát.

A zene szólt, mindketten hallgattunk.

Ez már nagyon unalmas – szólt egy idő múlva. Hallgassunk valami érdekesebbet! Kicsérélte a a kazettát. A kazetta elkezdett beszélni. Engem kivert a hideg veríték. A saját hangom hallottam. Már az első mondatok után tudtam, mikor, hol és kinek mondtam mindazt, amit most gyötrelmes kínok között újra kellett hallgatnom.

A dolgok előzményeit röviden el kell mondanom, különben érthetlenné válik a dolog.

Egyetemista tanítványomnál német órát tartottam. Az ajtó nyílt és belépett a művezető édesapa. Elibém tett egy újságot. Azt mondta, új gépeket hoztak a gyárba, ott találta a csomagoló papírok között. Nem tudtam megállapítani, milyen újság volt, de a szöveg német volt.

Mit jelent ez? – mutatott egy cikk vastagon nyomott címére.

Először arra gondoltam, vizsgáztatni akar, valóban tudok-e németül. Ezt gondolatot gyorsan elhessegettem magamtól. Úgy éreztem, ha kimondatlanul is, de megsértek vele egy tisztességes embert. Velem született naivitásom elaltatta bennem a gyanakvást, elfeledtette, hogy egy totális diktatúra mindent megrontó világában élek. Lefordítottam a vastagon szedett címet. Ez volt olvasható:

„Ha a világon egy piszkos dolog történik, akkor abban vagy a Szovjetunió, vagy az Amerikai Egyesült Államok, vagy mindkettőnek benne van a keze.”

Ezután hosszan beszélgettünk az édesapával, aki, mint később kiderült, besúgó volt.

Ekkor folyt az Afganisztán elleni szovjet intervenció. Rögtön arra gondoltam, hogy Afganisztán és az Indiai-óceán között már csak egy ország van, Pakisztán. A távolság mindössze 400 kilométer. Vietnám ott van a szomszédban tele szovjet katonai támaszpontokkal. Tehát, ha a szovjet hadsereg átgázol Afganisztánon, nemsokára kinn van az Indiai-óceán partján. A szovjet bolsevizmus megvalósítja világuralmi terveit, Magyarország pedig örökre a vörös cárok gyarmata marad.

Mondanivalómat még más „börtönegetemen” szerzett ismereteimmel is kiegészítettem, amelyet egyetemista tanítványom, apja utasítására hangszalagra felvett.

Ültünk a kocsiban, hallgattuk a kazettát és én arra gondoltam, most már valóban csak egy dolog vár rám, a Kiszfogház, a vesztőhely az akasztófával.

A kazetta elhallgatott, a nyomozó megszólalt.

Minden elismerésem! Tökéletes előadás, logikus okfejtés. A többit megbeszéljük. Jöj-jön be este 7 órára a rendőrség. Tudja, a Kossuth utcába.

Bementem. Ott álltam éjfélig a folyosón. Ekkor odajött egy rendőr és azt mondta: „Most menjen haza, és jöjjön be holnap este hétre!”

Így ment ez minden nap egy hónapon keresztül. Ma sem tudom, hogy bírtam ki. Nappal 10 órán keresztül kubikoltam az agyagbányában.

– *Melyik bányában?*

– A Bajai úti téglagyárban, a Keramit agyagbányájában. Ott dolgoztam, ahol a „bagger” már nem érte el a földet, Olyan ragadós volt az agyag, hogy amikor az ember a csillébe dobta, nem jött le az ásóról, kiszakította az ember kezéből a szerszámot. Iszonyatosan megerőltető volt a munka. Aki itt ledolgozott 10 és fél órát, az teljesen kimerült, alig tudott hazavánszorogni.

Mindez 1980-ban történt. Ekkor már sok minden volt mögöttem és túl voltam az ötvenen. Úgy éreztem, erőm végén járok, az Isten is elhagyott.

Egy hónapig tartó éjszakai álldogálás után végre behívtak egy szobába. Ketten is közrefogtak.

– Ha tisztában van azzal, amit elkövetett, gondolkodjon el a BHÖ 1/2 paragrafusán, mint visszaeső – kezdte az egyik.

Engem 1957. december 11-én ítélték el. A BHÖ 1/1-es paragrafusa kimondja, halállal kell sújtani mindazon személyt, aki a népi demokratikus rendszer ellen irányuló fegyveres szervezkedés vezetője. Én annak a paragrafusnak az alapján kaptam kegyelemből életfogytiglant. A BHÖ 1/2 a népi demokratikus rendszer elleni izgatásról szól. Ebben az esetben 10-től 15 évig tartó börtönbüntetés szabható ki.

– Volt ideje a gondolkodásra – folytatták. – Kaphat 5 évet, de mint visszaeső 15-öt is. Van azonban egy másik megoldás is. Maga már eleget bűnhődött, mi segítünk, hogy végre jobbra forduljon a sorsa. Tudjuk, beszél idegen nyelveket. Betesszük az egyetemen valamelyik idegennyelvi lektorátusra. Taníthat! Vége az üldöztetésnek! Legyen az informátorunk! Ezt már sokan megtették, ne gondolja hogy maga az első. Ez egy tett, a népi demokrácia szolgálata. Elmegy az élete, tönkre teszi magát, a gyerekeit, az egész családját. Kell ez magának? Gondolkodjon! Ha elítélik, maga már élve nem jön ki a börtönből!

Hallgattam! Aztán csendesen ennyit mondtam:

– Tartóztassanak le! Még ma vigyenek vissza a börtönbe! Nem akarok tovább élni.

Nem tudom, valóban meghatotta őket szerencsétlen sorsom, vagy csak a begyakorlott színjátékot játszották el, de az egyik odajött hozzám, s kezét vállamra téve ezt mondta:

– Nem kell elkapkodni a dolgot! Menjen szépen haza és beszélje meg a feleségével.

– *Ez volt a puha diktatúra.*

– Volt akinek puha, volt akinek kemény volt. Nekem még 25 éven át nagyon kemény volt.

Még pár mondatot szeretnék hozzáfűzni az esethez, aztán le is zárhatjuk ezt a részt. A kihallgatás után elindultam. Először a Tiszának indultam, aztán mégis úgy döntöttem, hazamegyek. Mindent elmondtam a feleségemnek, annak a szerencsétlen asszonynak, akit két gyerekkel kirúgtak az állásából, aki 14 helyen lakott, míg én a börtönben voltam. Hányódott, mert mindenünnen elkergették. Két pici gyerekkel ólakban, sufnikban lakott, mert így kívánta a kommunista humanizmus. Engem máig bánt a lelkiismeret. Ilyen embernek, mint én, nem szabad lett volna sorsát összekötni senkivel, nem szabad lett volna családot alapítani.

Elmondtam a feleségemnek, két út van: az egyik a börtön, vagy itt maradok kint és felakasztom magam.

A gyenge nő erősebb volt mint én. Áldja meg az Isten érte! Ezt mondta: „Menj vissza a börtönbe! Eddig is visszavártunk, ezután is várni fogunk egészen addig, amíg élünk.”

Már világosodott, amikor feleségemnek eszébe jutott, van egy ismerőse Szarvasról, az óvónőképzeletről. Hanga Máriáról van szó, akkor oktatási miniszter volt Pozsgayval

együtt. Megkaptam az engedélyt. Az állt benne, hogy egy meghatározott napon délután 2 órakor fogad. Én már reggel felmentem, hogy idejében bejussak hozzá. Fogadott. Kommunista nő volt, de csak azt mondhatom, áldja meg az Isten még haló porában is.

– Mikor érkezett? – kérdezte.

– A 9-es vonattal – válaszoltam –, 2 órára voltam idézve.

Azonnal kiszólt a titkárnőjének.

– Ennek az embernek azonnal hozzanak ebédet!

Nemsokára kétfogásos étel, ital állt előttem az asztalon.

Nehéz elmondani, mit éreztem. Az Isten bennem mindent fordítva alkotott meg. Amikor vertek, elrepesztették az államot, amikor szétverték a vesémet, nem sírtam. Összeszorított fogakkal mondtam magamnak: „Ki kell bírnod! Túl kell élned!” Amikor jót tettek velem, amikor csak egyetlen jó szót szoltak hozzám, elérékenyültem. Ott az Oktatási Minisztériumban is a levesbe hullottak a könnyeim. Talán az Isten szólt hozzám: „Nézd, fiam! Ugye vannak jó emberek is!”

A miniszterasszonynak elmondtam mindent. Csodálkozott, hogy Magyarországon 1980-ban megtörténhet. Neki köszönhetem, hogy az ügyet leállították, s nem kerültem ismét bíróság elé. Rövidesen hivatalos levél is érkezett tőle. A dokumentumot máig őrzöm. Ez áll benne:

„Sajnos, Ön mai nap is jogerős életfogytiglanig tartó bírói ítélet hatálya alatt áll. Ezért erkölcsi bizonyítványt nem kaphat. Az eljárást ön ellen megszüntetik. Más segítséget nem nyújthatok.”

Most, hogy életem utolsó napjait élem, kicsit bölcsebben látom az életet. Az emberek sokféleképpen, sokféle előítéllettel ítélik meg embertársaikat. Nem azt kellene nézni, ki melyik pártnak a tagja, hanem azt, milyen ember az illető. Hanga Mária azok közé tartozik, akiket a történelem, az utókor az igazak közé fog sorolni. Ott kezdődik az ember, hogy szereti embertársát, hogy nem bántja, hogy szeretettel közeledik felé. Azt is jó tudni, nincs olyan elvetemült lélek még a rablógyilkosok között sem, akiben nem maradt egy parányi emberi jóság. Ezt a parányi jóságot kell megragadni és meg kell menteni azt, aki még menthető. Egy biztos, sokat kell szenvedni annak, aki el akar jutni ideig.

Egy másik esetet is szeretnék elmondani.

– *Tessék!*

– Előre bocsátom nem haragszom senkire, nem gyűlölök senkit, egyszerűen képtelen vagyok rá, bár azokat is megértem, akik nem tudnak megszabadulni ettől az érzéstől. Valószínűleg elégséges okuk van rá.

Nemrég találkoztam egyik kínzómmal az urológián. Leült mellém egy száraz, magas, vörös ember. Nézttem, aztán rövid idő múltán felrémlt bennem, ez volt az az ember, aki a tarkómon keresztül egy csapással leütött.

– *Békéscsabán?*

– Igen, ott. Mondom neki, olyan ismerősnek tetszik lenni.

Rám nézett.

– Maga nekem nem! – szólt egy idő után, aztán újból végigmért a szemével.

– Nekem maga mégiscsak ismerős! – erősködtem. Maga ÁVÓ-s százados volt 1956-ban.

– Nem, kérem, én a belügynél szolgáltam.

– Igen, kérem, ott tetszett szolgálni, és engem le tetszett ütni, mint Toldi azt a bizonyos bikát, amelyet szarvánál fogva a vágóhídra vont.

- Aszongya?
- Azt!
- Na és most mit akar?
- Semmit. Érdeklődöm az egészsége iránt.

Így játszódtott le köztünk a párbeszéd. Egy darabig szótlanul ült, majd elkezdett panaszkodni, itt fáj, ott fáj, nem jól érzi magát. Vese meg urológiai bajai vannak. Bátorítottam, ne adja fel a reményt, a reménykedés fél gyógyulás.

Mindezt most azért mondtam el, hogy volt egy idő, amikor egyesek elfeledkeztek arról, hogy emberek, elembertelenedtek, lealjasították magukat. Nem akartam senki lelkiismeretét borzolni. Azzal a szándékkal szóltam, hogy a jövőben soha ne emeljen kezét egyik ember a másikra. Ha lehet, vigyázzunk, ne jussunk még egyszer ilyen mélyre. Az embernek küldetése van a földön, és ezzel a küldetéssel ellentétes az erőszak. Nem azt sugalltam, hogy legyenek vallásosak, de gondolkozzanak el azon, hogy az Isten nem csak a búzaszemet formálta a maga arcára, hanem minket is az Ő hasonlatosságára teremtett. Ezzel visszaélni, e földön, de a túlvilágon is megbocsáthatatlan bűn.

Nyomorult életet kényszerítettek rám azok, akiket tébolyulttá tett a hatalom. Ennek ellenére tudok örülni, mosolyogni, szeretni. Hátralévő életemben is hasznára szeretnék lenni embertársaimnak. Írni szeretnék, amire eddig nem adatott meg a lehetőség. Öreg fejjel tanítani, amit eddig megtagadtak tőlem. Építeni, fákat, virágokat ültetni, másoknak örömet szerezni, az utcán még az ismeretleneknek is köszönni. Nem elfelejteni a versikét, amelyet 70 évvel ezelőtt jó tanító nénim, Palumbi Mária az első osztály első óráján nekünk megtanított, lelkünkre kötött:

„A jó iskolás gyermek
köszön minden embernek.
Megemeli kalapját,
úgy köszönti Jóanyját,
Édesapját, testvérít.
akik látják dicsérik.”

Ez a vers egész életemben a lelkemben muzsikált. Ma is boldog vagyok, ha köszönhetek és nekem is visszaköszönnek. Örülök, hogy láthatom a kék eget, a zöld leveleket. Mikor már csak pár lépésre volt a bitófa, s torz mosollyal várt az erőszakos halál, gondolatban elbúcsúztam szeretteimtől. Rettenetes volt ez a búcsú, az hogy nem látom többé őket, körülöttük a zöld fákat, felettük a kék eget.

Köszönöm stúdióvezető úr, hogy meghallgatott. Azoknak is köszönöm, akik a kérészülékek előtt ülve meghallgattak. Talán együtt éreztek, talán tanultak is valamit egy rendhagyó emberi sorsból. Okultak belőle, erőt, hitet kaptak a földi élet küzdelmeihez. Én továbbra is vallom, bármilyen nehéz is, nem szabad letérni a keskeny útról, mert a széles bármilyen sokan tolonganak is rajta, a kárhozatba visz. Meg kell maradni jónak, meg kell maradni embernek.

Simai Mihály

Hét elvérés után

(Fekete Pálnak)

Az áldozatok sírján nőtt virágból
ki vet csóvát
az Ismeretlen Hóhér
emlékművére?

Arcáról a vörös drapériát
ki meri
fölemelni?

Mány Erzsi nyárfatörzsbe-lőtt
hajfűrtjeit
ki fúvatja lélegző csabai széllel?
Ki csókoltatja angyalok hajával?!

Egy meggyalázott nemzet árvalányhaját
ki tűzi Isten levett kalapjára?!?

Az áldozatok sírján
nőtt virágból
csóvát a Tejút-Végtelen
vak gyújtózsínórijára ki vet?!?

Te vagy az, SÁMÁN...?! ez a villogó, konok
fény-lüktetés a Te gömbvillám-szíved?!

Itt vagy hát, SÁMÁN, Isten embere...
Végzet szegénylegénye, Te pokolra-
űzött... összemorzsolts... ízekre-tépett...
Itt vagy velünk, Hét Elvérés után,
hogy fölmutasd a valónál valóbbat,
láttasd a Léteket:
a mélységből Magast, a semmiből
Mindent hogyan teremt a Lélek.
Te AZ vagy, SÁMÁN, kinek lennie
kell, hogy higgyük: Szentség az Élet,
s a Szó, ha ÉLŐ, – igéző IGE.

Hajh! tudhatatlanok tudója, SÁMÁN!
– a társakért, kik már a Semmi ágán,
s az élőkért

ki kell még mondanod
minden megfojtott mondatot!

A véres örök-fölkelő, a Nap
újfent kigyúl...

lyukas zászlódon át
néz ránk, keresve lesütött szemünket...

Ambrus Zoltán

„Nagyon szeretem ezt a várost...” **Fekete Pálról, és két könyvéről**

1953-ban kerül Békéscsabára a fiatal tanár, aki tanítani és, mint akkor oly sokan, a közösségért dolgozni érkezett, de három év tapasztalata után a forradalom lázas állapotában már tudta, ez a „tanítás”, ez a felelősségvállalás más eszközöket és más cselekvéseket követel. E sorok írója 1954 nyarán, első ízben távol a családtól, egy szarvasi gyerektáborban tapasztalta Fekete Pál szervezőképességét, gyerekszeretetét, és határozottságát. Az akkor fiatal tanárnak nagyon hosszú és gyötrelmes utat kellett megtennie, hogy egy ilyen városban és egy ilyen megyében 1956-ban a forradalmi cselekvés élén találja magát. Először a városi forradalmi bizottság tagja, majd a megyei testület elnöke lesz. Az ő tárgyalási képességének köszönhetően három kitervelt vérontástól menekül meg a város: először a helyi pártkáderek, majd a magyar hadsereg bizonyos átállt erői, később a megszálló szovjet csapatok mondanak le a megtorló vérontásról. De ettől még kijut a városnak a szenvedésből és a tragédiákból. Kiváló bajtársai (Harmati Imre, Kovács Zoltán) halnak meg a közelében, és az értelmetlen rombolást csak részben sikerül megakadályoznia. Aztán a megtorlás, kínzás és halálos ítélet, börtönök hosszú sora, majd a kiengedés, de nem a szabadság, a szabadulás...

Emberi képességek és történelmi helyzet együtthatása, ami Fekete Pált erre a pályára állította, de mai énjét is ismerve szinte szégyenkezem, hogy ezt írom, mert ilyen tudatosan cselekvő személyiséget keveset ismertem és ismerek. Fekete a forradalom rövidege és spontenitása miatt átláthatatlan időszakában is elemzett és döntött. Egy testület vezetőjeként is személyesen vállalta nem csak a döntéseket, hanem az azt követő cselekvést is. *Az utolsó szó jogán: Elsüllyedt világ, Békéscsaba* (Püski Kiadó, Bp., 2003) című könyvében, bár az a forradalom békéscsabai eseményeiről, és a megtorlás állomásairól íródott, a rejtőzködő és saját tevékenységét, mint valami természetes „hétköznapiságot” bemutató író végigvisz bennünket az életút minden drámai fordulóján. A felismerésen, az aggodalmon, a gyötrelmes tárgyalásokon, vagy, inkább alkudozásokon, melyeket helyi pártvezetőkkel, magyar és orosz katonákkal folytatott, majd a megtorlás szisztematikus eskalációján, egészen a napjainkig futtatva a történetek és az élet fonalát. Ábrázolása pontos és kíméletlenül őszinte. Nem leírja, hanem kiírja önmagából a történeteket, nem perel, nem vádol, hanem önmaga és bajtársai jogán ítélkezik. Munkáját nem az alkotói elhivatottság vezérli, hanem egész életművének, gondolkodásának, morális felfogásának, életszemléletének folytatásaként, jó értelemben vett belső „kényszer”, készítés hatására fog tollat.

De a „*Le kell írnom!*”, „*Ki kell mondanom!*” feladattal nem mentette fel önmagát a történelmi, kutatói kötelezettségek alól, sőt, talán mondhatni, a személyes érintettség inkább megerősítette az írások ezen értékeit. A szélesebb horizont, a „nagypolitikai” beágyazottság tökéletes összhangban van a cselekedetek és a személyek értékével és szerepével.

Hősei nem absztrakciók, nem fikciók, hanem érző, hús-vér személyek, akik sokszor

nem önmaguk akaratából, hanem a történelem kénye, szorítása következtében váltak ugyanannak a történelemnek formálóivá.

A „*cseppek*” ők, míg Fekete Pál az ő életükön, halálukon keresztül azt a mély és folyamatos mozgásban lévő „tengert” akarja megmutatni, melynek felszíne hol a nap sugaraitól, hol a ráboruló sötét ég miatt nem látható, nem értelmezhető megfelelően.

Irodalmi alkotásoknál, különösen az önéletrajzi környezetben író műveknél folyamatosan feltoluló kérdés: egyéni, rövid pályáiveken, a nagy egészhez képest lényegtelen cselekedeteken keresztül megragadható e valamilyen általánosítható igazság? A sok, legfeljebb egyidejűségében, meg eredőjében azonos történet összeáll e valami teljességgé? Ennek erős bizonyítéka Fekete második könyve, a „*Cseppek a tengerből*” (Püski Kiadó, Bp., 2006.).

Fekete Pál, nem külső szemlélő, nem tudós történész, (persze az!), hanem szereplő, résztvevő, *bajtárs*, a kifejezés etimológiai értelmében. Társ a bajban, a viharban, a cselekvésben és a szenvedésben! Nem leírja, hanem, maga magát is beleírja mások megpróbáltatásába. Ebben az értelemben a szerző nem alkotó, hanem résztvevő. Nem önmagán könnyít, hanem mások példáján tanít és figyelmeztet.

Két éve kezdte a munkát, aminek célja az volt, hogy az 1944-es szovjet megszállást követő diktatúra mártírjainak, áldozatainak állítson emléket. Az idő múlása és a tudatos, vagy a félelem szülte elhallgatás, nagyon megnehezítette munkáját, hiszen csak az oral history, a szóbeli közlés lehetőségeire építhetett. A levéltárak dossziéi nem őrzik, vagy nem tárják fel az áldozatok életét és nyomorúságos halálát. A hozzátartozók már nem élnek, az esetleges tanúk számára még ma is a félelem tesz lakatot. A feltárt, tényszerűen dokumentálható, vagy az emlékezetben elevenen élő történet meghaladja az ötszázat! Ötszáz sors, ötszáz erőszakos halál! Hol az ember, hol a hatalom gonoszsága, de mindenkor igazságtalan és megmagyarázhatatlan! Ide idézem 10 novella címét: *Sír a nádas, Jaj! Földre hullanak a csillagok, Örlő kövek közt, Élvetemetés, Köbe zárt fájdalom, Nincs irgalom, A holtak nem beszélnek, Nagyön hiányzol, Káinok világa, Uram irgalmazz!*

Fekete Pál első kötetként tekint munkájára, folytatni gondolja, és ismerve őt, folytatni fogja, mert ezt a sok titkot, sok fájdalmat ránk akarja hagyni. Talán nem a neheztelés érzetével, hanem a figyelmeztetés szándékával, a reménytelenség felmutatásával, reménykedve.

Ezt a könyvet, ezt a könyörtelen szenvedészuhatagot nem tudta, nem tudhatta volna hasonló érzelmi és értelmi azonosulással megírni más, mint az, aki maga hasonló, legtöbbjüknél sokkal tudatosabban vállalt történelmi tettet hajtott végre, és aki az emberi pokol – ami valószínű az ördögénél is mélyebb – legmélyéről került vissza. Pontosabban hozta vissza önmagát!

Az utóbbi évtizedekben annyi, de annyi memoárt, naplót olvashattunk, de nekem nem sikerült egyetlen olyat sem a kezembe vennem, ami ne növesztette volna az érdemekem túlra a főhőst, amelyből ne az érződött volna ki, hogy, „igen, én voltam a legfontosabb és a legkülönb, a tévedhetetlen és ma a mérce”!

Fekete Pál, pedig azt mondja számomra:

Megtettem és megszenvedtem, de látjátok, példám nem egyedi, nem különleges, mindig a történelmi helyzet az, ami sajátossá formál bennünket. Hányan, de hányan vállalták itt a közvetlen környezetetekben is hitüket, elkötelezettségüket, s kapták cserébe a szenvedést, a kiteszítottságot, sokszor a halált!

Most *hatvan élet* tragikus fordulatánál fogja az olvasó kezét, vezeti tekintetét, és paléozza intellektusát, hogy szélesebb összefüggérendszerben, a történelmi környezet is-

meretében kísérhessük a szenvedő hőst a maga Via Dolorosa-ján stációról, stációra. Földművesek, tanítók, napszámosok és katonák, nyomdászok és papok, fiatal fiúk és lányok magyar sorstragédiái töltik meg e lapokat, olyan embereké, mint amilyenek mindannyian lehettünk volna, akikkel addig a végzetes napig, addig a végzetes eseményig semmi rendkívüli nem történt. Bizonytalanok ők a maguk tragédiájában is, néha az az érzése az olvasónak, hogy folyamatosan azt kérdezik: „mi történik velem, mibe keveredtem?” A szerző nem csak nekünk segít, hanem ott érezzük a szenvedéstörténet minden rezdülésében, a tapasztalt, az e tárgykörben is sokat tapasztalt ember bizonyosságával mond ítéletet, dobban a szíve, szorul ökölbe a keze, vagy szorul el a torka. Ezek az írások nem (csak) nekünk, hanem hőseinek is íródtak: *nézd meg, hiszen Te nem is érzékelhetted, ez történt veled, ezt tették veled!*

A rejtett, félős kollektív emlékezet nyer itt megerősítést.

Miért választotta, miért vállalta az író a nehezebb utat? Hiszen nem egyszerűen csak leírta a tényeket tárgyilagosan, hanem a dokumentumnovella műfajában megtalálta azt az eszközt, amivel szándéka szerint az érzelmi azonosulást megerősítheti.

Nincs a könyv elején vagy a végén valami eligazító tanulmány, általánosító összefoglaló, de erre nincs is szükségünk. A hatvan, majdnem *élettörténetet* írtam, de inkább *haláltörténet*, vádlón és végzetesen mond ítéletet a korról és korszakról, kiszolgáltokról és sodródókról, sodródókról és elbukókról.

Sokunk ajándéka, hogy Fekete Pált visszakapta Békéscsaba, és hogy Fekete Pál elfogadta Békéscsabát! Tanárként vált vezetővé 1956-ban, és most ebben a munkájában, egész személyiségében a legnemesebben „tanító” áll előttünk.

E sorok írásakor, kutatómunkájára alapozva, az 50 éve történt eseményekre és bajtársaira emlékezve nagyszabású kiállítás összeállításán és kivitelezésén fáradozik, ami a Munkácsy Mihály Múzeumban lesz látható.

Figyelő

Ekler Andrea

Infinitívusz

Buda Ferenc: *Túl a falon Az én ötvenhatom*

1956 fénylő arcai Nagy Gáspár versei – Kiss Iván rajzai

„Még ki lehet nyitni. / És be lehet zárni. / Még föl lehet kötni. /
És le lehet vágni. / Még meg lehet szülni. / És el lehet ázni.”

(Pilinszky János)

(személyes kitérő zárójelben)

Olvasom az 1956-hoz kapcsolódó verseket, köteteket és eszembe jut Balassi, Csokonai, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Ady, József Attila és sokan mások. Költők. A költészet hivatása, hatalma. A szépség, a szabadság, a csoda, ha időnként másutt nem is, de alkotásban érvényre jutó megvalósulása. Közben személyes és egyetemes direkt vagy indirekt dokumentaritása. Azután az „alkotó” társadalmi státusának méltánytalan hanyatlása, s az „alkotás” létének fenyegetettsége. A fojtogató visszhangtalanság. A kulturális emlékezet haladókészsége. 1956 talán e tekintetben újabb forradalmat hozhat. Ne ijedjenek meg, csupán arra gondolok, milyen egyszerű lenne, ha az évfordulós kötetek olvasókat toboroznának, újraélesztenék szélesebb körben is a kimondott szó, a költészet erejének hitét, felelősségét. Hogy a gondolkodás, a gondolat szabadsága valóban megélt létfeltétel lehessen. Hogy amikor a létezés feltételei is alig adottak, kapaszkodót nyújthasson a belső lét minősége. Hogy lépéseinket ne a zárkához, a szabadság hiányához igazítsuk. („Amikor évekig magánzárkában volt – rabtársaság –, csak három lépésnyit léphetett a napi sétáján. De ő kettőt lépett, hogy mozgását ne a zárkához, a szabadsága hiányához igazítsa.” Visky Ferenc: Fogoly vagyok)

Túl szép lenne azt várni, hogy újra szavuk lehet a költőknek, hogy találkozásaink egyben bennünk, általunk is hangsúlyt és hangot kapott sorok találkozásai is legyenek. Túl szép lenne, ha az olvasásról megszoktatott diákok, akiket pedagógiai célból a lexikális tudástól is „megkímélnek”, valamilyen csoda folytán Petőfit mégse 1956 forgatagába helyeznék. Vagy ténylegesen elégedjünk meg azzal, hogy legalább hallottak mindkettőről?

Sorra olvasom a számos helyen hirdett évfordulóra megjelenő könyveket, hallgatom és olvasom a hozzájuk kapcsolódó ismertetéseket, kritikákat. Kissé zavaróak, különösen az 1956-tal összefüggő alkotásokkal kapcsolatban az olyan megnyilvánulások, melyek a pillanatnyi helyzetből visszavetítve, az emóció kizárását hirdelve igyekeznek értelmezői pozícióba helyezkedni. (Külön meg kell különböztetni a véleményét csak szóban hangoztatók és az azt legalább írásban is vállalók csoportját.) Az indoklás, mely szerint 1956 megítélése méginkább megosztja a társadalmat, megspékelve azzal, hogy aki a szakmai szempontok mellett, érzelmileg sem marad érintetlen a befogadás során, az feltétlen ide vagy oda húz, s persze indulatból beszél, s a végkövetkeztetés, hogy ezen olvasók előtt a műalkotás nem mint esztétikailag értelmezhető alkotás áll, ne-

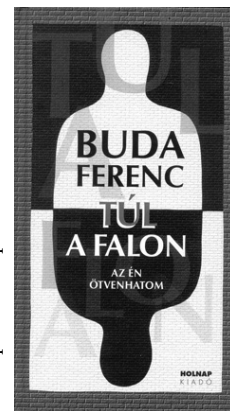
hezen tudnám eldönteni, hogy sértő-e inkább vagy nevetséges. Abszolút mértékben hiszek morál és esztétikum együttes jelentésének lehetőségében, létezésében a műalkotásban éppúgy, mint szakszerűség és emóció találkozásának lehetőségében, szükségességében a kritika terén. Ha valaki véleményt nyilvánít egy műalkotásról, értelmezésének eredményeként, az nem feltétlen esik egybe a műalkotás tárgyáról alkotott személyes véleményével. Ugyanakkor éppen az 1956-hoz kapcsolódó alkotások, dokumentumok tanúsítják, kiáltják, hogy nincs két egyforma '56, a sok-sok együtt alkothat valamilyen képet mozaik- vagy gobleinszerűen, s a kép még nagyon hiányos. Ezért fontos minden darabka, szálacska. A képnek vannak sötétebb és világosabb részei, erőteljesebbek és elmosódottabbak. Így, együtt, nem szét húzva, nem széthullva. Ezeket olvasván sorsok jelennek meg, melyeket nem lehet hűvösen szemlélve rostálgatni szakmaiságunk szitáján, míg végül marad valami, ami nem kell és na jó, lesz használható is. Nem szólva arról, hogy a nemzeti történelmünk (melynek említése máris besorolásra készíti a távolságtartó, objektív ítéseket) olyan eseményről van szó, mely meghatározza pillanatnyilag valamennyiünk sorsát. Az óvatosság noha nyilván jószándék, s főként szakmaiság áll a háttérben, ebben a kontextusban mégsem szakmaiságnak, hanem fölös kerülőnek tűnik. Miféle elvárásoknak kell megfelelni ilyen kitételekkel, kerülőkkel? Persze a szakmaiság(?), lelkiismeret(?) szülte olvasatokkal a szabad vélemény nyilvánítás, sokféleségünk jegyében, mi is színesítjük(?) homályosítjuk(?) a folytonosan alakuló képet. Azért mégiscsak érdekelne, mihez kezdenek a szóban forgó kollégák például a Piros a vér a pesti utcán címmel kiadott gyűjteményben (Összeállította: Győri László, Magyar Napló – 1956-os Intézet, Bp. 2001; 2. jav., bőv. kiad. 2002) szereplő forradalom szülte

pillanatnyi költőkkel, vagy ne túlozzunk, a forradalom szülte költeményekkel? Nyilván esztétikai szempontból e „szövegek” nem sorolhatók egy szintre a költőként számon tartott szerzők versbeszédeivel. Akkor? Fennakadnak a rostán, mondván ezek „csak” dokumentumok? Csak vers formában írott, rossz szövegek? Ez azért elég zavarba ejtő. Valóban emóciómentes. Meg aztán személytelen, gyökértelen, megkockáztatom, tiszteletlen is.

Olvasom a verseket, amelyekről szólni szeretnék, s arra gondolok, milyen jellemző léthelyzetünkre, hogy kitérőre kell invitálnom az olvasót, mielőtt *betérnének*. Igen. Egyfajta nyelvújítás korát éljük. Már kevésnek tűnik az újragondolás, újradefiniálás, új fogalmak is kellenek. Vagy egyszerűen, tiszta, szabad szellemmel és lélekkel kijelenteni és vállalni: „Nem föld a föld. / Nem szám a szám. / Nem betű a betű. / Nem mondat a mondat. // Isten az Isten. / Virág a virág.” (Pilinszky János) És költő a költő. És olvasó az olvasó. És ember az ember.

a fal mindkét oldaláról

Buda Ferenc hol szükségavú, hol bőbeszédű. Hol amúgy székelyesen válaszol a kérdésekre, hol egymásba kanyarodnak a történetei. Hol hosszúversben szól, hol haikuban. Hol éveket váratott vagy váratattak kötetei megjelenésével, hol sűrűn jelentette, jelentethette meg azokat. Az *Árvaföldet* követő nagy szünet után az *Árapály*, a *Túl a falon*. Az *én ötvenhatom* (Holnap Kiadó, Bp. 2006), s az egyik legavatottabb olvasója, Füzi László által szerkesztett *Isten szalmaszálán*. Buda Ferenc leg-

Holnap Kiadó, Bp. 2006

szébb verseinek gyűjteménye (Forrás Kiadó, Kecskemét, 2006) gyorsan követték egymást, mint egy jelentős alkotói pálya eddigi szakaszának összegzéseként. Ünnepien és méltón ért így össze a születés (1936) és 1956 kerek évfordulója. Különös, hogy ezáltal akaratlanul dokumentumként is vehetjük kezünkbe az utóbbi két kötetet, mely egy pályáról, egy korszakról ad szubjektív lenyomatot a maga művészi módján. Milyen világosan tükröződik ezáltal személyes és közösségi sors, sors- és szerepvállalás egybefonódása, a költészet alapvető létélményként való megélése. Míg a legszebb versek gyűjteményéhez Füzi László írt olvasót segítő, eligazító utószót, az én ötvenhatom alcímmel megjelent kötet törvényszerűen személyes útmutatóval vagy inkább útra bocsátó szavakkal indul.

E bevezető bölcsen lényegretörő, szintetizáló, higgadt. Nemcsak „térkép”, de megfontolandó útvonal is. Hiszen nemcsak az alcím nyer amúgy versekből kibomló értelmezést, „Ötvenhatból egyébként bizvást annyi volt, s van, ahányan megélték. Ahányan megéltük.” Ezek a mondatok rávilágítanak az évfordulóra megjelent, megjelenő kiadványok mindegyikének egyedi fontosságára is, mert még ha ezek minőségükben(?), térszerűségükben(?) vitathatók is, részei az összképnek, s ha esetenként az árnyék szerepét is töltik be, az még mindig jobb, mint az elhallgatás. Emellett, mint azt hangsúlyozza is, rendkívül fontos, hogyan élünk a reánk testált kulturális emlékezettel. Pilinszky János írja *A valóságról*: „A tény a valóságnak küszöbe, megmerevült fölszíne csupán. A valóság, ami felé mi vágyakozunk, épp e fölszín mögé van befalazva.” Buda Ferenc beavatja olvasóit abba, mi található falon innen, falon túl. Merthogy a világos, elsődleges utalás mellett a cím, s a kötet így is, ontológiai értelemben is megszólítja az olvasót.

A szerző előrebocsátja, „Nem napló s nem krónika ez a könyv, csupán az átélt egyszeri szabadságra, majd a tankágyú- s vaskapudőreire máig – és halálig ráfelelő visszhangok sora.” Buda Ferencet 1957-ben az Égető álnéven maga terjesztette három verse, a *Rend*, a *Tizenöt-húszéves halottak* és a *Pesten esik a hó* miatt egy év börtönre ítélték. (A többi versét nem találták meg.) Egyetemi tanulmányai megszakadtak, segédmunkásként dolgozott, Nagy László segítette tanítói munkához (Pusztavacson, Kecskeméten és Kerekegyházán tanított, majd 1970–1986 között a Bács-Kiskun Megyei Levéltár munkatársa, 1986-tól Forrás főmunkatársa volt). Nyilatkozatai abszolút összecsengenek a *Túl a falon* verseinek bölcsességével. Harag, bosszúvágy és ítélkezés szándéka nélkül szól emberként, s versbeszédében egyaránt. Első kötetete, a *Füvek példája* öt évi késéssel jelenhetett meg (1963-ban, melyet jeles évként tart számon életében, hiszen ekkortól taníthatott, s ebben az évben folytathatta levelező tagozaton egyetemi tanulmányait), mely mint egyik interjújában mondta, „...mai szemmel nézve nem is olyan hosszú, hiszen élek egy-két szemhunyasnyit, és tíz esztendő el is telik. De egy húszéves embernek az az öt év nagyon hosszú volt.” (Szakolczay Lajos: *Vérzik az ősz vörös levelekkel* *Beszélgetés Buda Ferencsel*, Magyar Napló, 2004. július) A kötet Juhász Ferenc segítségével láthatott napvilágot, csonkán, az 1956-os versek nélkül. Ezelőtt s ezután is e sorsközösség jegyében alkot, szót emel mindennemű nyomor, hiány ellen. „1956 élménye újra és újra fölbukkan, nem hagy nyugodni.” A börtönben írott versek csak a rendszerváltás ideje körül jelenhettek meg (*Csöndország*). Több, az előzőekben, s a mostani kötetben szereplő vers néha például Juhász Ferenc vagy Pozsgay Imre jóvoltából átcúszott a cenzúrára, néhány esetben épp metaforikusságuk menthette

át őket (Pl.: *Kutya a társam, Pesten esik a hó*).

Költészetében a szálak egy kézből egy kézbe futnak, miként a Juhász Ferencsel és Nagy Lászlóval felfedhető „rokonság”, úgy a József Attila iránti tisztelete, szerepeltetése is túlmutat önmagán, amikor a *József Attila halálára* soraiban saját hiányérzete, saját korának tragédiája is összegződik. A „csőre töltött nyugalom” pedig saját értelmezése szerint is kevésbé József Attila halálának évére, sokkal inkább az 1956 utáni időszakra vonatkozik.

A verseket újrendezve, két ciklusba szerkesztette a szerző. Mint előszavában felfedi, a két ciklus versei között körülbelül 50 év telt el. „Hangnembeli különbség ha van az eleje s utója között, úgy az – mint annyi minden – az 1956 óta lepergett félévszázad terhére róható.” – írja nem nélkülözve a költészetéből ismert keserű iróniát. Fiatalon lázadás, mára „szelíd eltökéltség” jellemzi, ahogy egy beszélgetés során önmagáról megállapította. A *Falak könyve* ciklusban például a felszólító mód gyakorisága, a természeti erőkhöz megjelenített dinamika („támadó tűz”, „esik a hó / Keringve, kavargva”, vágató folyó, „fellegfúró fecskék” stb.) és a lefojtott cselekvés, történeti dinamikája („Ám a harang / viharban is / süket marad”, „Hátáraink közül kiáltok”, „Az udvaron kanyargunk körbe-körbe” stb.), valamint a kettő egymásnak feszülése, s a *Túl a falon* ciklus pontosan kimért, szentenciózus, szintetizáló versbeszéde is erre utal.

Motívumai e kötetben is gazdag jelentéstartalommal rendelkeznek. Természeti, bibliai, sorsvállaló költészet hagyományából merítő motívumai (az e kötetben domináns rend, csend, hó, ágak, szél, vér, csillag stb.) nem kövesednek meg, jelentéstartalmuk nemcsak változik, de ellentétébe is fordul gyakran. Különösen jellemző ez a természeti motívumok csoportjára (főként a hó és csillag motívumaira), melyeknél érdekes az első és második

ciklus viszonylatában a túltelítettség felől a letisztulás, primér jelentés felé hajló motívumhasználat.

Noha a kötet valóban nem napló, nem krónika, a versek történeté állnak össze. Az egyén s egy közösség egyszere szabadságának, s eltipratásának, s az azt követő időszaknak történetévé. A *Túl a falon* ciklus nézőpontváltás is, időben más-más távlatból való visszatekintés, így súlyozás, mérlegelés, összegzés is egyben.

Egyre sorjáznak a nagy versek, a sorsformáló három (*Rend, Tizenöt-búszéves halottak, Pesten esik a hó*), a *Törtkarú*, az *Esti üzenet*, s a *Falak könyve* folyamszerű sorozata. A versek formai, képi gazdagságába tömörített sokszínű látásmódot, beszédmódot – miként a szabadjára eresztett és elfojtott gondolat, érzés, indulat – az ellenerőként megjelenített dichotomikus „rend” maga alá, mögé gyűri, mely mégis itt-ott kikandikál, ha kell, áldozatként vért ontva is színt varázsolva a rend fekete-fehérjébe, s az egyetemes szürkeségbe. Nemcsak a Buda líráját alapvetően meghatározó formaművészet és mesteri képalkotás tűnik ki e versek olvastán, hanem a beszédmódok szinte zeneművé komponálása is. Buda nemcsak a polifóniával játszik, szólóhang és akusztikus hangzás összjátéka ez, s hogy melyik mikor honnan, milyen erővel szól, az bizony lényegét határozza meg.

A *Falak könyve* ciklus a szabadságvesztés módozatait tárja fel, a rend szorítását, az erőszakos vérontást, a csendbe záratást, az elfeledésre ítéltetést, a bebörtönzést. A lázadásra, kitörésre ingerlőt, a harcra késztetőt, a felháborítót, a fájdalmasat, a veszteséggel járó, a kétségbe ejtőt, a magányosat, az elhagyatottat, a reményt keresőt, a várakozót, a hiányt megélőt, s még végelelmentesen sorolhatnánk. A cikluson belül egyértelmű külön kis részegységet alkot a *Falak könyve* cím alatt közölt, csilloggal elválasztott börtönversek sora, mely ebben a szerkesztésben tökéletesen illeszke-

dik a ciklusból kibontakozó személyes és egyetemes történetbe.

A *Túl a falon* ciklus a szembesítés, szembesülés, számvetés, visszatekintés és előrettekintés „könyve”, részben az önkéntes száműzetésé, külön világ teremtésé, a vállalt csendé, a megszólalás kényszerével. Zárásként a kötet esszenciális versével, az 1956-töredékekkel. Az *Árapály Tiborc tűnődikjé*t idézi az itt feltűnő lírai én.

Két rész, két hangnemben, de egy költői hangra komponálva. Ritka az a szikár, higgadt, bölcs hozzáállás a megélt sorshoz, amelyet tanúsít, a történeteket nyereségnek tekintve. Sok más utat bejáró, megkeseredett ötvenhatoshoz hasonlóan ő sem tolongott érdemeire hivatkozva, még utólag megítélt „jussát” sem igényelte.

E régi-új versek harmonikusan illeszkednek az előző kötetek sokat emlegetett versei közé (*Roham, Tanya-hazám, Árvaföld, Himnusz haza, Malom, Össztánc, Anagrammák*) Amint a *Malom* Kecskemét vonzásában a legkonkrétabb kritikától a legáltalánosabb érvényű kórképig értelmezhető, úgy ezek a versek sem köthetők kizárólagos dátumokhoz. Biztos morális alapokon nyugvó, mesteri, tiszta költészet ez. Szerzője, miként az *Árapály Babelében* is az Istent játszó ember törvényszerű bukásáról szól, úgy 1956 és az azt követő események megítélésében is a döntés jogát Istenre bízva, pillanatig sem kíván az igazság apostolának szerepében tetszelegni.

Az évforduló kapcsán a hűvös vagy elragadtatott olvasatok sosem árthatnak annyit, mint amikor nyilvánosan „használnak”, „kihasználják” egy alkotást ideológiai vagy párt-céllal. Buda Ferenc ettől is borzad, erre is felhívja a figyelmet. A kötet verseinek nemcsak mementójellegét erősíti annak Nagy András jóvoltából nyert külleme, hanem szintén figyelmeztet a falra, az innenre és a túlra időben, térben egyaránt, a lét színére és visszájára, a feketére és a fehérre, közben megbújtatva a szürkét, miként az alattomosan meg-

bújik mindennapjainkban. Érdemes oda-tenni ezt a kötetet a többi kedves menedék közé, strázsálni, legyen hová fordulni, ha erőt merítenénk, ha meginognánk, ha tiszta, bölcs szóra vágyunk.

közös emlékezetünk öre, aki mindig vigyázott a strázsán

Miként ott a helye a másik örök strázsá, Nagy Gáspár kötetének is (*1956 fénylő arcai*), melynek szívbemarkoló grafikaival társszerzője Kiss Iván, s amely a létét kulturális emlékezetünkért, identitásunkért, minőségi létünkért feláldozó Püski család kiadásában látott napvilágot. Méltó és szép ez a találkozás az alkotásban. Koroké, nemzedékeké, státuszoké, sorsoké, egyéni és közösségi létünk minőségé. A hivatás és elhivatottságé, melyet nem az egzisztencia, s nem a foglalkozás, nem a pillanat határoz meg. Az értelmiség hivatásáé, a Németh László-i értelemben.

Nagy Gáspárt gyermekként érték 1956 eseményei. A Vas megyei faluban szállást, ételmezt adtak a menekülőknél. Mint írja: „’56 igaz történetét én az ifjú szabadságharcosoktól és a menekülő, hiteles szemtanúktól hallottam.” (*1956-os ünnepi megemlékezés Bécsben*. In.: Szavak a rengetegben, Tiszatáj, Szeged, 2004) Másik közvetlen forrása később a pannonhalmi bencés gimnázium volt, ahol számos történetet hallott az ’56-os forradalmat követő, s az annak emlékét ápoló diákokat ért retorziókról. Az 1968-as párizsi és prágai események hatására fordult intenzívebben az 1956-os események felé, ekkor erősödik meg benne az ’56-os eszmék, s a felelősségvállalás szükségességének igénye. Ekkor nyit pályatársaihoz hasonlóan Kelet-Európa felé, s válik költészetének meghatározó motívumává a történelmi tisztánlátás igénye. „Már a hetvenes

évek legelején, ha tetszik, kitüntetően '56-os tematikában utaztam, de a verspetárdák csak később robbantak: a botrányok a nyolcvanas évek elején, közepén jöttek. Amikor gyöngült a szocialistának nevezett rendszer, mert akkor lett érzékenyebb árulásban és vérben született hamis legitimációjának lelepleződésére.” (1956-os ünnepi megemlékezés Bécsben) A hetvenes évektől folyamatosan megfigyelték, erre vonatkozó dokumentumok találhatóak a szintén Püski kiadásban megjelent 1956-os versek gyűjteménye mögé fűzve. 1975-ben az ő versével indult a *Mozgó Világ*, melynek eredeti címe egyik legnagyobb nyelvi bravúrja, *Szaltószabadság* volt, a vers azonban cenzori hatásra *Csak nézem Olga Korbutot* címmel jelent meg. A *Szaltószabadság* később, az 1978-as *Halántékdob* című kötet egyik cikluscíme, majd egybegyűjtött verseinek kötetcíme lett (1999). 1977-ben ő is alanya volt az Alföld betiltott interjúsorozatának. 1982-ben csak az ő versét, a *Három megjegyzés: egy választ* törölték a cenzorok a Tiszatáj nyolcvan-éves Illyést köszöntő számából, mert direkt módon utalt Illyés *Egy mondat a zsarnokságról* című versére. 1985-ben el kellett búcsúznia az írószövetségi titkári posztól is, amikor az Új Forrás közölte az *Öröknyár: elmúltam 9 éves* című versét, melyben a bűnösök megnevezését, s az áldozatok eltemetését követeli, s amelyben több ízben Nagy Imre monogrammjára utal a NI szóeleji, szóvégi kiemelésével. E vers egyik sora lett a már említett, '56-os verseket összefogó kötet címe is: *...nem szabad feledNI...!* (Ebben a kötetben Buda Ferenc 50. születésnapjáról is megemlékezik, *Mindig állt* című versével.) Írószövetségi titkári posztjából való eltávolításakor az utolsó szó jogán azt mondta: „Én azt hiszem, hogy az írók számára különösen embertelen aszkézis lemondani történelmünk bizonyítható sebeiről.” (Szavait a barát Görömbei András jegyezte fel naplójába. In.: G.A.: *Nagy Gáspár*. Kalligram,

Pozsony, 2004) Nem is tette később sem, versei, ellenzéki tevékenysége nyomán, a nyolcvanas években a politikai hatalom egyik főellenségeként népszerűsége egyre nőtt, s mondható, hogy azon kevesek közé tartozik, akinek verseit ma is sokan idézik, akit emberként is egyként fogadott szívébe több generáció. 1989. június 16-án az Írószövetség akkori elnökével, Cseres Tiborral ő helyezhette el az írószövetség korszorúját Nagy Imréék újratemetésekor, visszaemlékezése szerint ez lett személyes rehabilitációja is.

Nehéz lenne számba venni a „botrányos”, következményekkel járó versek, beszédek sorát. Szerénységgel, mély tisztelettel, alázattal reagált színész barátja megállapítására, mely szerint ő bátor volt. „Kihez képest? ... Nem, nem voltam bátor... Csak éppen nem mertem félni.” (1956-os ünnepi megemlékezés Bécsben) Nagy Gáspár minden megnyilatkozásában megingathatatlanul képviselte és képviseli morál és esztétikum egységét. Mint legközelebbi barátja, értő olvasója, monográfusa, Görömbei András írja: „Nagy Gáspár a legnehezebb terepekről is hittel tér meg, pedig nem táplál illúziókat.” Ez jellemzi legutóbb folyóiratokban közölt verseit is, melyekben bizonyos értelemben nehezebb terepről kell megtérni egész nemzedékének, a kiküzdve remélt és megvalósult „változás” ellentmondásainak, vélt barátok lelepleződésének, csalódások kimeríthetetlennek tűnő tárházának terepéről. Hiszem, hogy ő erről a terepről is hittel tér meg, s hogy még hosszú úton kíséri a felelősség, hivatás gyakorlásában egyelőre botladozó nemzedékeket alkotói és emberi erejével, hitével.

Lehetetlen volt megrendültség nélkül olvasni a *...nem szabad feledNI...!* verseit, de az 1956 *fénylő arcai* versei, s Kiss Iván rekonstruált grafikai Nagy Gáspár *Most és későn* című versének létállapotát idézték fel bennem: „Egy szív trappol a virradatban / egy másik fölalta magát / a har-

madik még itt a mellkasomban / félreveri az éjszakát”.

Két számozott rész közül az első, a *Fénylő arcok és tükörképek* című hosszúvers egy hömpölygő folyam, versfolyam a képekkel együtt filmszerűen pergő eseményekkel, intenzíven átütő érzésekkel, finom részletekkel. Benne tiszteletének, szeretetének, a felelősségvállalás és (egyéni és kollektív) emlékezet igényének azon megnyilatkozása, melyről az előző kötetek, események kapcsán szóltam. A költészetében hősökre vonatkoztatott örök halhatatlanság gondolata végigkíséri a versfolyamot. „Legyen új vérszerződés” – írja, új honfoglalók, új honfoglalását idézve, hangsúlyozva ezáltal, hogy ez a forradalom éppoly jelentős eseménye nemzeti történetünknek, mint egykor a honfoglalás volt, ezenkívül jelezve, hogy új közösséget, új „államot” kívántak maguk választotta időben egy régi helyén, helyett. Ezt a képet szövi tovább, a forradalmár fiatalokat a népvándorlókhoz hasonlítva. Felidéződik március 15-e emléke is, *Himnusszal, Szózáttal, Nemzeti dallal*. Az átfogó képet követően portrékra bontja a forradalmi tömeget. Feltűnik a „káprázatos ikerpár”, egy szerelmes lány, zászlót lobogtató és éneklő lányok, gyönyörűségükkel átítatva a szabadság pillanatait, egy orvul lelőtt férfi, hirtelen férfivá érett kamaszok, fénylő arcú pesti srácok, munkások, Nagy Imre. Arcok, melyek e kötetnek köszönhetően is „velünk maradnak”. A tiszta pillanat, s a gyalázat képei, emberi arcok együtt és külön mint egy keresztút képei jelennek meg. Megváltásra készültek, feláldozták önmagukat. Mindenkori feltámadásuk garanciája a mindenkori kulturális emlékezet. És a közös ima, mert imádság is ez a vers. Méltán „Fényeskedjenek az időben: Ámen!” Az *Október végi tiszta lángok* versfolyam, hét számozott verssel, mely egyértelműen utal az áldozat mindannyiunkat meghatározó univerzalitására „mikor legjobbaink értünk elестek. // Helyettem, helyetted is”

A párhuzamok sorában újra felidéződik 1848, Petőfi, a forradalmár, az „egyetlen költő”, a „Szent suhancok” forradalmi csodájának, gigászi küzdelmének viszonylatában Dávid és Góliát. S a gyalázat nyomán „vértanú-Dávid”-ok, megkínzottak, megaláztak, börtönbe vetettek, kivégeztek, temetetlen halottak, emigránsok. A tiltott keresztek, melyekre újabb és újabb neveket vésnek, az áldozatiság, temetlenség mementói. A szembesítés direkt és áttételes igényét ellenpontok sorozata teszi még hangsúlyosabbá (élet-halál, gyávaság-bátorság, érdekek szembeállítás). S a felszólítás: „Élők: mutassátok föl a világnak, / s a hunyorgó égi csillagoknak / a mi hőseinket, szent halottainkat, / akik mostmár jobban ragyognak / és fényük egyre fényesebb lesz, / ahogy megéri áldozatukat a nemzet, / ha századonként legalább egyszer / fölkel és nem riasztja semmi fegyver...”

Ez a kötet főhajtás az ismertek és ismeretlenek előtt, felszólítás az emlékezés szükségességére, az örök szembesítésre és szembesülésre, melyre mindig, minden körülmények között szükségünk van egyéni, közösségi létünkben egyaránt. Imádság is ez a könyv, mert „Az imádság ott kezdődik, ahol a tények véget érnek. Ahogy a művész munkája is”. (Pilinszky János: *A valóságról*)

és ahol a szálak összeérnek

Közeleg az évforduló. A magyar történelem egyik legcsodálatosabb eseményének ünnepe. Próbáljunk felnőni az ünnephez. Elfelejtettünk hinni önmagunkban, egymásban, elfelejtettünk méltón emlékezni, elfelejtettünk gyászolni. Az indulatok szabadon kószálnak, nehezen gyógyítható károkat okozva. Ne az indulatot, a kőbe zárt érzést engedjük szabadjára, hogy bejárassuk hőseinkkel az örömet, s a fájdalom pillanatait, hogy érezzük a mosoly és a könny tisztaságának erejét, hogy kitűnjenek számunkra a fény-

lő arcok. Tanuljunk meg emlékezni. Tanuljunk meg kérdezni vagy odafigyelni a kérdésekre. Csoóri Sándor egyebek mellett a kérdések művésze is. Kérdezzük vele: „Kik ők és ki vagyok mögöttük én?” (*Emlékek osztódása*) Tanuljuk meg az alázatot, feledve a megalázkodást. Tanuljunk meg fejet hajtani az emberi nagyság előtt, az ismertek és az ismeretlenek előtt, de ne járjunk lehorgasztott fejjel. Tanuljuk meg,

hogy „nekünk nem szabad feledNI”, túl a falon sem. Ha nincsenek szavaink vagy elfogytak, akkor se hallgassunk, költőink szólnak értünk, helyettünk, velünk: „Szél, ama suhanc-sírokat / ölelgesd, becézd, simogasd, / s csókold, aki ott sírogat! // Mert fakítja forradalmad / fényét, ki hallgatván hallgat, / fakítja forradalmad” (Utassy József: *Október*)

Szabó Tibor

Műfaji diverzitás, rejtett jelentések

Szócs Géza: *Liberté* 1956

Szócs Géza ötvenhatos könyvéről nem könnyű megmondani, hogy tulajdonképpen micsoda. Gyűjteményes kötet, mondjuk. Egy háromszáz oldalas összeállítás, amely a *Liberté* című irodalmi művet (az egyszerűség kedvéért most színdarabnak nevezzük, bár nem az – nem csak); a darabhoz készített, több mint ötven oldalnyi szerzői jegyzetet; a *Liberté* egyes szövegrészeinek fordításait (orosz, német, angol és olasz nyelveken); egy százhusz oldalas tanulmányt a magyarok oldalára átállt szovjet katonákról; *Hol van a haza és mekkora* címmel egy megrázó esszét, valamint (illusztrációként) dr. Bollobás Béla eddig soha sehol nem publikált ötvenhatos fotóit adja az olvasó kezébe. Ezt mind együtt. Összekötve. Ragasztókötéssel.

Rendkívül bonyolult, trükkösen szerkesztett konstrukció a *Liberté 1956*. A könyv törzsét adó színdarab két fő cselekményszál mozgat, Nagy Imre és Maléter Pál küzdelmeit a szovjet politikai-katonai gépezettel, illetve egy, a forradalomban szövődő szerelem történetét. Mindkét cselekményszál tekintetében interpretációs hézagokat teremt, kérdéseket generál a mozaikosan felépülő mű, ám ezeket a szerző jórészt megválaszolja nagyon részletes jegyzeteiben, majd egy hosszú tanulmány (*Szovjet katonák a magyarok oldalán 1956-ban*) azt is bemutatja, hogy a könnyen fikciósként olvasott szerelmi történet férfi alakja, Pável valójában egy történelmi személy, létező katona, az ötvenhat októberében Budapesten végzett tevékenysége a Szócs Géza által felkutatott források segítségével jól megismerhető. A könyvben tehát a szerző nem csak egy irodalmi művet publikál, de végrehajtja an-

nak teljes körű értelmezését, hátterezését is, mégpedig olyan módon, hogy a kötet szövegei (a színdarab és a magyarázatok) együttesen az ötvenhatos forradalom és szabadságharc eseményeit részletesen feltáró ismeretterjesztő anyagként is működnek. Sokféle funkciót kell ellátniuk a *Liberté 1956* lapjain megjelenő írásoknak – és ezek a funkciók csak részben esztétikai jellegűek. Miközben egyik alkotóelem se pontosan az, aminek mondja-mutatja magát. A *Liberté* nem egyszerűen egy színdarab, más is, több is. Leginkább egy forгатókönyvhöz hasonlít a szöveg, a szereplők dialógusaiból kirajzolódó két történet mellett a műnek szerves része a folyamatosan jelen lévő, bőséges szerzői (kvázi rendezői) instrukciósorozat, amely egyrészt előadja a darab megszületésének fiktív történetét (angol diákok állítják össze 1958-ban, Nagy Imre és Maléter kivégzésének hírére, tisztelegve a magyar forradalom hősei előtt), másrészt rögzíti előadásának módját, színpadra állításának részleteit is, egészen odáig, hogy a darabot egy angol egyetemi klubban mutatják be, valamint hogy a nézőtérén hangsúlyozottan külvárosi megjelenésű diákok ülnek, és vannak (/legyenek) közöttük színes bőrrűek. A *Liberté*t hátterező jegyzettömeg (a 95. oldaltól a 146. oldalig) szintén nem a megszokott formájú, nem a műfajtól elvárt tartalmú. Az egyes jelenetekhez kötött kiegészítő, forrásmegjelölő

Irodalmi Jelen Kiadó, Arad, 2006.

jegyzetpontokon kívül a könyvnek ez a fejezete hosszabb, esszéizáló szövegrészeket tartalmaz Kádár János (nem mint szereplő, de mint történelmi személy) ötvenhatos szerepvállalásáról és általános emberi habitusáról, Maléter Pál forradalmi tevékenységéről, illetve a Falábú János nevű hős sorsáról. A szovjet katonák átállítását több oldalról vizsgáló, százhusz oldalas írás sem tiszta műfajú, Szócs tanulmánynak nevezi, miközben nem az, a hagyományos értelemben véve legalábbis nem. Inkább egy lazán tematizált, kitérőkkel tarkított forráselemzésnek tekinthető, amely rengeteg dokumentumot mozgat, komoly ismeretanyagot ad az olvasó elé, ám a visszaemlékezésekhez, korabeli hivatalos jelentésekhez fűzött magyarázatok nem a tudomány, hanem az esszé nyelvén íródtak, személyes elköteleződést, érzelmekkel telített szerzői véleményt közvetítenek, ami rontja a szerző következtetéseinek érvényesíthetőségét, hitelét (miközben tovább finomítja, mélyíti a színdarab jelentésvilágát). A kötetet záró szöveget szintén csak kényszerűségből, jobb híján neveztem esszének. Az írás prózaként indul, néhány ötvenhatos vers értelmezésével folytatódik, és egy lírai hangú vallomás a vége – a nemzeti gondolatról, a haza fogalmáról. Funkciók, műfajok, többféle irányba mutató szerzői törekvések kavalkádja ez a könyv, amelyben az alkotóelemek hol erősítik, hol kioltják egymást.

A *Liberté* maga egy szilánkos, rengeteg mozaikból összeálló, rövid, minimalista dialógusokat alkalmazó korszerű dráma, a két említett cselekményszállal. A darabot végigkíséri a fikciós és dokumentarista jelleg összemosódása, ám (ellentétben a posztmodern irodalom hasonlóan paraméterezett műveivel, például a *Harmonia caelestisszel* vagy Krasznahorkai László *Rombolás és bánat az ég alatt* című munkájával) ebben az esetben a kérdéses referencialitás nem jelentésteremtő erőként, hanem zavaró tényezőként befolyásolja a mű befogadását. Talán azért, mert

Szócs a kötetben mindenhol a szereplők és helyzetek történelmi hitelességét hangsúlyozza, miközben a színdarab nagyon sok olyan jelenetet tartalmaz, amelyek dramaturgiai szempontból jól funkcionálnak, a szöveg szempontjából hitelesek, ám történettudományi igazolásuk alig elgondolható (nem is történik meg, persze). Tipikusan ilyenek Nagy Imre és Maléter Pál négy szemközti beszélgetései, Bibó István tételmondatai, illetve Kádár János november negyediké utáni rövid monológja, amelyben a narrátortól visszahallgatja saját, korábbi rádióbeszédét (büntetlenséget ígér a forradalmároknak), majd a rádióbeszéd utolsó mondatára válaszolva („Mi megtartjuk ezt az ígéretünket.”) cinikusan a következőket mondja: „Vagy nem tartjuk meg.” Ragyogó jelenet, a bicskával falatozó Kádár végszavától a szereplő leválk a születő diktátor történelmi alakjától, a gonosz testesül benne. Ám a darabbéli Kádárt a szerző valós személyként határozza meg, és így kétes értékű a fontos mondat. Azt sugallja, hogy a megtorlás szándéka már a szovjet intervenció megindításakor, vagy rögtön utána megvolt Kádár Jánosban – miközben ez dokumentumokkal nem igazolható, vagy legalábbis a kötet nem igazolja. A dokumentarista-fikcionális jelleg meghatározatlansága az olyan jelenetekben a legzavaróbb, amelyek történelmi valóságáról, megtörtént, meg nem történt voltáról akár lehetnek is bizonyítékai a történettudománynak, de a kötetből nem derül ki világosan, hogy vannak-e. (Tipikusan idetartozónak érzem Nagy Imre és Andropov párbeszédét, ami a teljes szovjet politikai magatartást értelmezi egyféle módon.) Függetlenül az egyes szövegrészek történelmi érvényességétől, az mindenképpen megállapítható, hogy az ismert szereplők dialógusai irodalomként, a cselekményszálon belül működnek, hitelesek. A kerettörténettel viszont összeakadnak. Angol diákok 1958-ban a magyar forradalomról ilyen mélységű ismeretekkel nem rendelkeztek.

Vagyis ezt a darabot aligha hozhatták létre.

A *Liberté* karakterábrázolása a legnagyobb tragédiák hagyományait követi, a jellemek tiszták, funkcionálisak. Nagy Imre emelkedett hangon beszélő, tudatos államférfi, Kádár a kezdetektől gonosz, hazug, a forradalom ellen dolgozik, Maléter Pál pedig (a darab legelőbb, legeredetibb figurája) könnyed, félelmet nem ismerő hős, aki végig tisztában van vele, hogy az ország sorsa a szovjetekkel való tárgyalásokon áll vagy bukik, a katonai ellenállásnak nincs értelme, nincs tétje, a Vöröshadsereg Budapesten nem győzhető le. A történelmi cselekményszál alakjaiból hiányzik minden esetlegesség. Ez esztétikailag érték, zárja, kerekíti a darab szerkezetét, a jó és a rossz harcára irányítja az olvasó figyelmét. A dokumentarizmus felől olvasva azonban hiba, bírálható egyszerűsítés, ami Maléter Pál ábrázolásában rajzolódik ki a legélesebben. Maléter kétségek nélküli, botlások nélküli forradalmárként jelenik meg a könyvben, aki a hazájáért a halált is vállalja (elfogásának történetében a szerző Török Bálint sorsának ismétlődését látja). Maléternek a forradalom kitörése után tanúsított, legalábbis ellentmondásos magatartását a darab nem artikulálja, miközben Kádárét viszont igen. A történelmi csúsztatás itt nyilvánvaló, Maléter Pál október 25-e és október 27-e között, a leghevesebb harcok idején több visszaemlékező szerint egyértelműen a forradalom ellen munkálkodott, a Kilián laktanyában a forradalmárok lefegyverzése volt a feladata. Szinte bizonyos, hogy karaktere árnyaltabb, mint amilyenek Szőcs Géza mutatja. Elég ha csak annyit figyelembe veszünk, hogy a *Liberté* egy nyílt fegyveres konfliktusba torkolló eseménysorozat hazafias idoljaként azt az embert teszi meg, aki egyszer sem lövetett a szovjetekre, és egyszer sem szólított fel a haza védelmére. Alighanem a szerzői szándékon túlmutatva, de mégis: a mű az imént említett aránytalansággal érdekes metajelentést

hoz létre. A *Liberté* Maléter-ábrázolásában kifejeződik a történelmi személyek megítélését gyakran befolyásoló, sajátos halálkultusz, az az ítélettorzulás, hogy ha valakit egy elnyomó hatalom kivégeztet, annak esetleges bűnei, emberi gyengeségei elhalványodnak, megbocsáthatóvá válnak, egyúttal egész magatartása az indokoltnál pozitívabb színben tűnik fel. Szőcs Géza darabjában felfedezni vélem ezt a halálkultuszt. (Az említett aránytalanság nem gyengíti, de kifejezetten erősíti a szöveget, önmagán túlmutató olvasmányélményé teszi a *Libertét*. Gyanút ébreszt olvasójában. Annak gyanúját, hogy történelmünk nagy hőszairól, a környezetük fölé emelkedő makulátlan hőökről ma élő kép talán hasonló torzulások után rögzült.)

A színdarab másik cselekményszála, a Bécsben tanuló angol diáklány (Susan) és a Szibériából Magyarországra került, és itt nyíltan a forradalom mellé álló szovjet katona (Pavel) tragédiával végződő szerelmét meséli el. Ezek a jelenetek ragyogóan, képszerűen ábrázolják a forradalom utcai valóságát, a fegyveres harcok drámáját és felemelő voltát, a parancsnak ellenszegülő katona morális dilemmáját – Szőcs Géza egyedülállóan viszi színpadra az alulról szerveződő, a népakaratot kifejező fegyveres ellenállás kettős feszültségét, a lelkesedést és a zavartságot. Ugyanakkor adós marad ez a szál magával a szerelemmel, a két ember közötti kapcsolat hiteles megjelenítésével. A néhány nap alatt kialakuló személyes kötődésnek nincs, nem lehet igazi mélysége, ráadásul Susan és Pável dialógusait sok helyen terheli indokolatlan moralizálás, miközben vonzalmukból hiányzik minden intimitás, vagy ez olyan rejtetten van kódolva a szövegben, hogy nem láttam meg.

A szövegben többször feltűnik Csúcs Mátyás állami hóhér, aki előbb értetlenül szemléli az eseményeket, aztán mintha magával ragadná a forradalmi szellemiség. Szerepeltetésével az abszurd jelenik meg a *Liberté*ben. Valódi funkciója nincs a drá-

mában ennek a karakternek, ám azt tudjuk róla, hogy az azonos nevű modellje később (szakmájának megfelelően) aktív szerepet vállalt a megtorlásban. Színesíti a *Liberté* világát Csúcs Mátyás sajátos modortalansága, bárdolatlansága. Inkompetens megszólalásai nagyon hitelesek. Mindenáron beszélni akar Nagy Imrével, és nem derül ki, hogy miért. Tényleg furcsa.

Számtalan verses betét tarkítja a színdarab szövegét. Gúnydalok, rigmusok, vagy rigmusokat imitáló rövid szövegek. Nem derül ki róluk, hogy gyűjtések vagy a szerző stílusgyakorlatai. Helyenként szellemesek ezek a versikék, és a leírt, angol klubbeli előadást valóban gazdagíthatják, ám olvasva, a drámai szöveg részeiként idegenek, indokolatlanul hatnak. Kádár János a végső, a legaljasabb árulást leleplező monológ közepén például a következő kétsorosot mondja. „*Kiskésemet fenem én, / én, a fenőfenoméni!*” Ez itt hamis. Annak tűnik.

Nehezen olvasható darab a *Liberté*, de működőképes azért, még papíron is. Igazi erényei pedig alighanem színpadon, filmvásznon domborodnak majd ki a maguk teljességében (ahogyan a szerző már előszavában felhívja a figyelmet arra, hogy ez a szöveg nem olvasóknak készült, hanem nézőknek). Ott a legerősebb a mű, ahol képes fesztelenül, didaxis nélkül metaforikus lenni. Tipikusan ilyen az utolsó előtti zárlata (három is a színdarabnak). Emberöltönyi idővel a forradalom után, egy Dunaparti kávézó teraszán a Florence nevű mellékszereplő a pincér ajánlására egy csésze adakalét rendel, majd megtudja, hogy az ital a Vaskapunál épített erőmű miatt (a '60-as években) víz alá került dunai szigetéről kapta a nevét. Ehhez a jelenethez nincs jegyzet, valóságtartalmát nem támasztja alá százoldalas tanulmány, és mégis üzen, érthetően, megrázóan, benne a párbeszédben a megsejtett igazság, hogy a kommunizmus elnyel, megfojt minden korábbi értéket, hogy az addig őrzött ha-

gyományból a kommunisták országlása után nem marad semmi – csak a neve.

A jegyzetek és a hosszú tanulmány (szemben a darabbal) különösebb erőfeszítés nélkül befogadhatók, olvasmányosak. Lehet, szerencsésebb lett volna önálló kötetben megjelentetni őket. Az irodalmi mű miatt, a *Liberté* szuverenitása miatt. Így, egybekötve ugyanis ez a határozott önértelmezés rátelepszik az esztétikai kódra, azt teszi hangsúlyossá, hogy a színdarab történelmi igazságokat rögzít. Hogy a *Liberté* – helyes. Miközben az irodalomnak elsősorban is szépnek kell lennie.

A kötetet záró esszé vége átütő erejű, viszonylagossá teszi a teljes vállalkozás értelmét, egyben felemelővé, önmagában értékessé a belé fektetett művészi és kutatói munkát. Szócs Géza a következő mondatokkal fejezi be könyvét.

„Az én időbeli hazám 1956 októberétől 1989 Karácsonyáig tart, én annak az országnak vagyok az állampolgára.”

A szinte hihetetlen nosztalgia és a kudarc tudata egyetlen mondatban. A Kádár-korszakkal kapcsolatos nosztalgiát nyilván éppen 1956 ébreszti, maga a tény, hogy akkor még létezett egy mozdíthatatlan viszonyítási pont, amihez képest mindenki meghatározhatta önmagát, ami egyértelműen szétválasztotta a jókat, és az alávalókat. És benne van ebben a mondatban a szerzői felismerés, Szócs Géza tükröbe nézése, önnön meghaladottságának a felismerése. Hogy a korábban érvényesnek tudott eszmék és morális kategóriák az új világban már értelmezhetetlenek, érdektelenek. Hogy a rendszerváltozás után felnövő nemzedékeknek már nem élő élmény az '56-os forradalom és szabadságharc. Nem kényszerít ki személyes viszonyt. Nem muszáj gondolni róla valamit. Nincs benne a mindennapokban. Történelem. És hogy az újhoz neki már nincs köze. Szomorú ez. Még ha rendje is az elmúlás a világnak – mióta világ.

Csibra István

A „munkásköltészet” fogságában Tamási Lajos: Keserves fáklya

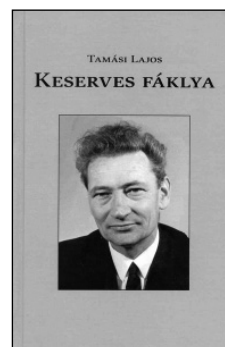
Már egy éve elhagyta a sajtót Tamási Lajos fenti címmel a Hét Krajcár Kiadónál megjelent *Válogatott verseinek* kötete, az 1956-os népfelkelés 50. évfordulója azonban méltó alkalom, hogy szót ejtsünk a *Piros a vér a pesti utcán* című verséről elhíresült szerző művéről. Benke László, a kiadvány szerkesztője – a költő nagy tisztelője és barátja, aki maga is Tamásitól lest el a költői mesterség fortélyait – így vélekedik bevezető soraiban: „Eljött az ideje annak, hogy Tamási Lajos költészete, értékének és súlyának megfelelően, hitelesen és igazságosan megméréssék, hogy végre ő is méltó helyére kerülhessen költészetünkben és szívünkben.”

Csak hogy e nemes célkitűzés után elhűl a gyanútlan olvasó, ha sorra veszi *A harmadik szerszám* (1950) és a *Munkások* (1952) című két első kötetből – a „zsengekéből” – „beválogatott” verseket. Fura dolog ugyanis 2006-ban Sztálint és a Szovjetuniót dicsőítő sorokat, versszakokat, sőt egész költeményeket olvasni! Sztálinról egy helyütt például így: „s amikor ő szól: mi beszélünk, / megbíztuk Sztálint, hogy beszéljen, / ő a mi gyújtó szívverésünk / a Hősök-terén és a Vörös-terén”. És sorban visszaköszönnek e legsötétebb korszak legostobább lózungjai antikapitalizmusról, antiklerikalizmusról, a szocialista építés mámoráról, munkáshatalomról, szövetkezetekről, tervgazdálkodásról, osztályharcról, az ellenség aknamunkájáról, a béke megvédésére tett esküvésekről, a bölcsen vezérlő Pártról stb. S mindez sematikus, közhelyesen, direktén szólal meg, a szabadabb és kötöttebb formájú versekben egyaránt dőcögösen, afféle önképző-

köri, csasztuskás, „hangulatjelentéses” rigmusokba szedve.

Én tehát az első kötet anyagát egy-két vers kivételével teljesen elhagytam volna. A második kötet esetében viszont, elismerem, már nehezebb volt a válogató dolga, mert mindezek a poros szocreál holmik szétválaszthatatlanul összefonódnak az önéletrajzi elemek kétségkívül értékesebb megverselésével, az alanyi költő lírai valamóságával. Mégis, itt is szigorúbban kellett volna rostálni! De hát – halljuk az ellenérvet – éppen e két kötetért kapta a költő a nem is egy, hanem két József Attila-díjat! Csakhogy ezt az ízléstelenül *hódoló* költészetet az irodalom berkeiben akkor se vették igazán komolyan, még azok sem, akik éppen írták! (Talán egyedül Tamási Lajos kivétel, de erről majd később!) A kultúrpolitika pedig úgy látta, hogy itt van nekünk ez a munkás- és pártkáderrünkből lett „munkásköltőnk”, aki különösebb előképzettség nélkül, lám csak, mivé nőtte ki magát, s milyen szépen zengedezi a kommunista párt jelszavait! Épp ezért ezek akkor nyilván nem esztétikai értékekre tekintő *irodalmi*, hanem *politikai* kitüntetések voltak.

Közben azonban Tamási beletanul a költői mesterségbe, s a *Dal az ifjúságról* (1955) című kötetből már ki-kopnak a brosúra ízű versezetek. Voltaképpen ekkor kezd igazi

Hét Krajcár Kiadó, Bp., 2005.

költővé válni! Fölerősödik nála a petőfies népi ihletés, előtérbe kerülnek a kötöttebb, dalszerű formák. Ezzel persze együtt jár egyfajta – Tamási költészetében mindig megmaradó – ódivatúság, például hogy folyvást a kék éggel, csillagokkal, szellőkkel, bokrokkal, madárkákkal, virágokkal bíbelődik, s ilyen operettes soroktól sem riad vissza: „tele van a szív csupa dallal”. Mégis felbukkan már itt is a költő önvizsgáló, önkritikus hangja, hiszen: „amit eddig mondtam: / akadozó ének” (*Száz kicsi földrengés*).

Az igazi fordulat mégis a *Keserves fáklyával* (1957) következik be. Ez a kötet már összetettebb, szintetikusabb képet ad – a költő szemüvegén keresztül – a szocialista eszme megcsúfolásának, a munkáshatalom eltorzulásának, s a kiigazítás érdekében megindult 1956-os népfelkelés leverésének megdöbbentő, Tamási számára egy életen át feldolgozhatatlan élményeiről. Itt található az a négy vers (*Keserves fáklya*, *Piros a vér a pesti utcán*, *Hallottak napja*, *Egy körúti sírkeresztre*), amely felforrósítja a kötetet, s ma is katartikus élmény lehet minden olvasó számára. Jeleztem már, hogy a kortársak tanúsága szerint Tamási kivételesen kemény morális tartású személyiség volt, aki belső meggyőződésből lett kommunista, nála tehát nem üres penzum volt, amit – akár a legrosszabb verseiben – leírt. Annál nagyobb a megrendülése, amikor a népfelkelés vérbefojtását kénytelen megélni. Amihez persze az „előzmények” sem elhanyagolhatók: a törvénytelenések lelepleződése, a munkások, parasztok mindennapi megélhetésének a „szocialista építés” oltárán való feláldozása, s egyáltalán az 1948 utáni ún. népi értelmiség keserű csalódása, hogy a munkás-paraszt hatalom helyett a párt, s azon belül is a „moszkoviták” elidegenedett diktatúrája jött létre. Némi ocsúdás után Tamási emberi-költői megrendültségének több versben is hangot ad, de karakán, következetes jelleméből adódóan ez-

után sem tagadja meg az elveit, hanem rezignált, de mégis önerősítő sorokkal megpróbál talpon maradni „a megreccsent gerincek földjén” (*A rend*), a megtorlások idején is: „az eszmében nem csalódtam, / csupán hazug papjaiban” (*Ha utolsó ítélet lenne*); „nehéz és szörnyű csönd van a szívemben, / annyit tudok csak: elárultak engem” (*A megdermedt hegyvidéken...*).

Később poétikailag ugyan egyre érettebb köteteket adott ki a keze alól – *Ledöntött köfal* (1963), *A vas gyötrelme* (1968), *Zugligeti ősz* (1985) –, élete végéig mégsem tudott igazán úrrá lenni morális megrendültségén és kiábrándultságán. Kommunistaságát pártonkívüliként is megőrizte, de képtelen volt visszatérni eredeti feltétlen hitéhez. Egyes irodalmárok szerint *Gyorsvasúton* című versével (melyben azt mondja, hogy a karhatalmistáknál „jó helyen van az a fegyver”) mintegy „visszavette”, megtagadta a *Piros vér a pesti utcán* bátor történelmi szókimondását, én mégis úgy érzem, hogy ez a vers nem ilyen szándékkal íródott, s a *Gyorsvasúton* nem hitelteleníti a *Piros vért*... Már csak azért sem, mert a költő a csepeli gyorsvasúton utazó fegyveres karhatalmistában az apját vélte felfedezni.

Tamási, aki az 1950-es évek elején az Írószövetség titkára és párttitkára volt, 1956 után a társadalmi és irodalmi élet perifériájára szorul, 1962-től 1983-ig az általa létrehozott csepeli Olvasó Munkás Klub vezetője lesz. Ő jól érzi itt magát, és nem is egy későbbi neves költőt-írórt gyámolít, bocsát útjára. Versei még inkább belső monológokká és dialógokká válnak, s egyik jellemző témájuk a párbeszéd és küzdelem az őrző „angyalával”, a lelkiismeretével. Megjelenik nála az önvád szölcse is, de nem azért, mert a kultúrpolitika megbánást és vezeklést vár 1956 eltévedt bárányaitól, hanem, éppen ellenkezőleg, mert úgy érzi, hogy meghunyászkodott és letette a fegyvert. Költői invenciója ettől fogva az allegorikusságban, meseszerűség-

ben, mítoszok, regék adaptálásában nyilvánul meg. Az 1956-os előzmények után a „puha diktatúrában” is rákényszerül erre a „képes beszédre”. A népi gyökérzet mellett jótékonyan erősödik költészetében József Attila hatása. Kedvenc természetleírásai – a népieskedő rutint levetkőzve – metaforák, oximoronok, paradoxonok révén áttételesebb üzenetekkel telítődnek.

Az utókor persze a „nagy költőt” keresi és véli megtalálni Tamási Lajosban. A fentebb idézett Benke László szemében Tamási csillaga szebben fénylik Petőfi és József Attila csillagánál is. Kétségtelen, hogy Tamási nagy küzdelmek árán, de értékesebb verseiben kidolgozta saját egyéni, összetéveszthetetlen, tartalmilag-formailag kiérlelt költészetét. Különösen a családtagjairól, illetve a gyermekkoráról, a napszamosok életéről találhatunk nála szép, hiteles sorokat. Más verseit pedig megemeli a markáns, tevékeny történelmi jelenlét és tanúságtétel. Ezért kötete verses történelmi és életregényként is olvasható. Mégsem a direkt politikaiak a legjobb versei, aminthogy Illyésnek sem az *Egy mondat a zsarnokságról* a legjobb verse.

Szerintem a „munkásköltészet” beszűkült szemhatára, amelynek Tamási a legjobb korszakaiban is foglya maradt, akadályozta meg őt abban, hogy egyetemesebb, modernebb költővé váljon. Mert ha egy gondolatkísérlettel – kaján posztmodernséggel – egy pillanatra kihúznánk versei mögül a társadalmi-történelmi hátteret, sok-sok verse egyszerűen kiüresedne és összeomlana, mert mint írásmű, mint költészeti képződmény nem állja meg a helyét. Ennek az egysíkú gondolatiság, illetve az erőtlén költői megformálás az oka. Számos versét bőbeszédűnek, szétessettnek érezzük, mert a költő maga is

csak keresgélte a vers gondolati magvát, s epikusan mondhatni „szétírta” a költeményeit, a zárlathoz érve pedig már végképp kifulladt.

Végül is megrendültségét, „csak azért is” morálját érezzük át leginkább, melyet utolsó kötetében ilyen szépen fejez ki: „fölfelé megyek az úton / pedig már lefelé vezet” (*Néma fegyelem*). Belátta, hogy sem az eszme, sem önmaga nem tud már megújulni, s jobb, ha temeti az emberarcú, demokratikus szocializmusról szőtt álmait. Önmegszólító dorgálással így jellemzi az új helyzetet: „saját fényes tűzükbe hulltak / a híres lázadó dalok, / de te még mindig elfogult vagy / csak azt tudod, csupán a magadét fújod / egyre tovább / a régi papírtrombitát?” (*Vásárfia*). Szívünkben tehát könnyebben a helyére kerülhet Tamási Lajos, mint költészetünkben. Az előbbihez elég, ha történelmi rálátással és bölcsességgel olvassuk őt, az utóbbihoz azonban még több beható tanulmányra és a mégoly fontos erkölcsi megbecsülés mellett kritikusabb költészeti megmértetésre lesz szükség.

Ez az újabb válogatás az életműből mindezt csak módjával segíti elő. Például annyit sem tesz meg, hogy odaírná az egyes kötetek mellé a keletkezés évszámát, az egyes versek akár hozzátétőleges dátumáról már nem is beszélve. Nem közöl betűrendes mutatót a versekről. Nem ad legalább egy tömör életrajzot a költőről, hogy a fiatalabb nemzedékeknek is legyen valami támpontjuk a kötet olvasgatásához. És bizony ilyesfajta kötetek esetében némi eligazító „lábjegyzetelés” sem ártana! A versek ugyanis épp történelmi eseményekhez kötődésük miatt egyáltalán nem csak önmagukért beszélnek.

Balázs Imre József

Fordulatok könyve

Standeisky Éva: *Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom*

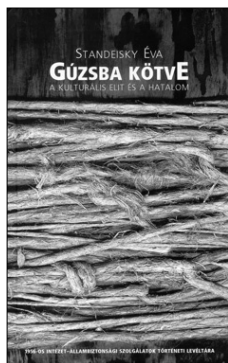
A kommunista hatalmi rendszerek története, bármennyire homogénnek tűnhet is a felületes, külső szemlélő számára, valójában nagyon is fragmentált. A szovjet érdekszférába tartozó államok egymás közötti feszültségei, a Szovjetunióhoz fűződő viszonyuk nehezen követhető logika szerinti (és általában egymáshoz képest időeltolódásokat mutató) alakulása, a hasonló események egymástól radikálisan eltérő következményei egy-egy állam határain belül izgalmassá teszik a téma nemzetközi összefüggések közötti vizsgálatát. Standeisky könyve nem erre figyel, bár szerzője nyilván jól ismeri ezt az összefüggésrendszert is; ezt az ismeretanyagot ott hasznosítja, ahol a konstrukció logikája megkívánja: főként *A kígyó bőre* című írásban, amely az 1949-es politikai fordulatot és az azt előkészítő változásokat elemzi. Itt válik ugyanis egyértelműen „nemzetközi” logikájává a korszak közép-kelet-európai történelme a Moszkvához igazodó centralizációs politika erőskezdő érvényesítésének következtében.

A kötet többi írásában a történelem fel-töredezettége inkább a Magyarországon belül érvényes történelemalkotó logikát érinti. A töredezettség-fogalmat itt abban az értelemben használom, ahogy mondjuk egy futballmérkőzés leírásakor: a bírónak túl sokszor kell belefújnia a sípjába,

gyakoriak a szabálytalan belemenések, a kényszerszünetek, a bedobások és szabad-rúgások. Elsősorban tehát a lineáris történelmi idő megszakadásairól van szó, másrészt újabb és újabb stratégiák, kísérletek feltűnéséről a játszma folyamán – amelyek, ha nem működnek, könnyen visszavonhatók, átalakíthatók, felülbírállhatók.

Ilyen stratégiák része például az, ahogy a pártvezetés az úgynevezett „útitárs” politikusok és értelmiségiek szerepét megszabja és irányítja a különböző időszakokban. 1947-ig a magyarországi baloldali politika a koalíciókötés logikája szerint működik: kommunisták, polgárelenyes népiek, baloldali szociáldemokraták együtt dolgoznak az ország működésének átalakításán. (Ennek a – természetesen a kommunisták dominanciáját célul kitűző – politikának a fontos ideológusa többek között Lukács György. Politikai karrierjének későbbi elakadása épp erre az ideológiára/stratégiára vezethető vissza a Párt irányvonalának egy későbbi felülvizsgálata során.) A példa alapján sejthető, hogy a jelzett történelmi töredezettség leggyakrabban a politikai irányvonalak megváltozásával kapcsolódik össze.

Egy-egy ilyen változásnak általában személyi feltételei és személyi következményei vannak: ez az, amit a második világháború utáni történetírás csak kevésbé látott. (Vagy fordítva: a politikai változásokat személyes érdekek és személyes el-lenszenvek, rokonszenvek diktálják, mint megannyi egymást követő kommunista leszámolás-történetben.) A reflektorfény általában a legmagasabb szintű pártvezetésre esik, miközben a kulcspozíciókat betöltő, jelentős ideológiai-politikai befo-

1956-os Intézet – Allambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, Bp., 2005

lyású személyek kiléte kevésbé ismeretes.

Az utólagos történetmesélés egyik nehézsége, hogy valamiképpen értékelnie is kell az eseményeket: az ok-okozati összefüggések felvázolásakor elkerülhetetlen, hogy ne tételezze hibák, vagy esetleges alternatív opciók meglétét. Nem könnyű koherens történeteket mesélni úgy, hogy a kommunizmus időszakában a szerepek igen gyakran cserélődnek: hóhérból, győztesből egyik napról a másikra könnyen válik áldozattá és vesztesé (majd esetleg, egy újabb fordulattal, rehabilitálttá) a közszereplő – ez pedig már-már lehetetlenné teszi egy stabil szerep kijelölését számára a történetben. Standeisky úgy próbálja megoldani ezt a problémát, hogy a klaszszikus elbeszélés szabályai szerint egyrészt jellemeket láttat, előélettel, szellemi háttérrel, ami megkönnyíti számára, hogy ne elszigetelt eseményekből, tettekből, mondatokból kelljen megítélnie egyik-másik szereplőjét. A másik eljárás, ami jellemző a könyvben, hogy a hibák, tévedések, vagy a jó döntések mérlegelésekor a „másik” nézőpontjába helyezkedik bele: vagyis nem azt nézi, hogy a mai Magyarország szempontjából mikor döntött volna helyesen valamelyik pártvezér vagy írószövetségi titkár, hanem azt, hogy az adott helyzetet mennyire pontosan mérte fel, mennyire volt képes a saját érdekeihez képest jó megoldást választani. Ez a belehelyezkedés természetesen nem cinikus, hanem az utólagos, hosszabb távú többléteudást figyelembe véve mérlegel.

Standeisky könyve az a fajta munka, amely jelentősen megkönnyíti a korszak bármely irodalmi eseményével vagy életművével foglalkozó kutató munkáját, elsősorban két vonatkozásban: 1. az irodalom szempontjából releváns politikai-irodalompolitikai események azonosításakor. A korszakok létrehozása az értelmezésekben mindig konstrukció, de korántsem mindegy, hogy milyen információk állnak rendelkezésre ahhoz, hogy a konst-

rukció ok-okozati láncolatai kialakuljanak. 2. a korszakolás szempontjából. Ez részben összefügg az előző szemponttal: nincs új korszak releváns esemény, fordulópont nélkül. Ugyanakkor nem minden fontos esemény nyit új korszakot, természetesen. Standeisky könyve maga is korszakokkal dolgozik, amikor értékkel, jellemez, kontextualizál. Nála ezek főleg politikai eseményekhez, intézményi funkciókhoz kötődnek, ami persze nem a korszakolások vitathatatlanságát, csupán verifikálhatóságukat eredményezi.

Korábbi könyvéből, amelyik az 1956-os forradalom és az írók kapcsolatát vizsgálta (*Az írók és a hatalom. 1956–1963. 1956-os Intézet, Budapest, 1996.*), már ismerős az az eljárás, amellyel a szerző a korabeli dokumentumoknak szán kiemelt szerepet. Ő maga értelmezőként a lehető legdiszkrétebb megoldásokat választja, talán csak a címekben, illetve egy-egy személy iróniától sem mentes jellemzésénél lép ki az akadémikus kutatói szerepből. Módszertana nem látványos, viszont célratörő és pontos. Olvasójával szemben előzékeny: megrostálja a forrásait, és érzésem szerint a releváns, személyes jegyeket is megmutatni képes (írott) szövegekre támaszkodik. Egy interjújában arról beszél, mennyire nem irigyli azokat a levéltárosokat, akiknek a kutatók számára „elő kell készíteniük” a kikért anyagokat, letakarva a túlon túl személyes részeket. Standeisky bizonyos értelemben visszaállítja ezeket a „letakart” részeket, mert ezek nélkül nem állnának össze történetei. Akár íróról, akár pártfunkcionáriusról, akár egy írószövetségi gyűlésen felszólaló sztahanovista munkásról van szó, kirajzolódik valamiképpen annak „magánarca” is.

A könyv tanulmányai különböző időpillanatokban íródtak és jelentek meg először, a hangnem és a módszertan miatt mégis úgy tűnik: „egy tömbből faragott” a teljes kötet. Csupán egyes helyzetértékelések, idézetek ismétlődése jelzi, hogy a ta-

nulmánykötet műfaja nem tette lehetővé a redundancia teljes kiiktatását. Az adott terjedelemben azonban (bibliográfia és mutatók nélkül a könyv 422 oldal) ezek az ismétlődések nem különösebben zavaróak.

A könyv mindvégig a kulturális elit és a hatalom kapcsolatát tekinti fő témájának, különösen az írók és az Írószövetség szerepét, helyzetét, konfliktusait tanulmányozva behatóbban. Kitüntetett figyelmet kapnak azok az események, amelyek bizonyos értelemben fordulatot jelentenek a magyar (kultur)politikában: az 1947/1949 körüli szovjetizáló fordulat, az 1953-as desztalinizációs fordulat, az 1956-os forradalom (inkább következményeiben, hiszen korábban a szerző teljes kötetet szentelt a kérdés körüljárásának), a hatvanas és hetvenes évek korszaka.

Nehéz volna bármelyiket is kiemelni a szövegek közül, hiszen mindegyik hozzátesz valamit a korszakról alkotható összképhez. Talán fordulatképző narratívájuk miatt tűnnek számomra emlékezetesebbnek az olyan írások, mint az *Autonómia és elkötelezettség. Művészetpolitikai elképzelések a Szociáldemokrata Pártban* (többek között Justus Pál, Kassák Lajos, Fejtő Ferenc korabeli szellemi portréjának rekonstrukciójával), *A kígyó bőre. Politika és ideológia a fordulat éveiben, Lánc-reakció. A magyar irodalmi élet szovjetizálása 1949 és 1951 között*, illetve a *Tükrök. Népi írók, parasztpárti politikusok és a hatalom, 1960–1973*. De a hosszabb-rövidebb írások olyan adatfeltáró munkát végeznek el, mindannyiszor koherens értelemmel látva el a feltárt adatokat, amely látszólag periférikusabb témák felől (mint amilyen a számos író magánorvosának számító Tompa Kálmán születésnapjának megünneplése) meglepően éles, rétegzett képet kínál a korszakról.

Standeisky Éva könyve bizonyos mértékig azokat a biográfiai jellegű irodalomtörténeti munkákat pótolja, amelyekhez képest a műközpontú, nem-lineáris jellegű monográfiák és kézikönyvek fordulatot jelentettek ugyan az irodalomtudomány posztstrukturalista fordulatakor, de egyben támaszkodhattak is rájuk. Az utóbbi fél évszázad irodalomtörténetéből a tényfeltáró jellegű munkák egyre inkább hiányoznak, miközben az interpretatív irodalomtudomány termékenységére nem lehet panasz. A Standeisky-féle „tudásfelhalmozó” munkák nélkül azonban nincs fordulat sem, az interpretációknak nincs mire rácsatlakozniuk. A *Gúzsba kötve*, illetve a korábbi fontos Standeisky-mű, *Az írók és a hatalom*, számos összefüggést mutattak meg az irodalom és a politika világa között. Ezt a fajta politikaképet én magam kissé hiányoltam az elmúlt évtized magyar irodalomtudományából. Azért ezt a fajtát, mert Standeisky könyve annyira közel megy az egyénekhez, legyenek azok pártfunkcionáriusok vagy írók, hogy a politikához való viszonyuk korántsem Nagy Történet, hanem kis, egyéni történet. (A magyar irodalom politikai történetének megírása kifejezetten vonzó távlati cél lehet például, amennyiben nem egy főszodor történetét kívánja megírni valaki, hanem a hatalom szempontjából marginális beszédmódokat, perspektívákat is képes megszólaltatni.) A posztmodernség értelmezési módozatai pedig nem a politikummal szemben voltak tehetetlenek és összeférhetetlenek kialakulásukkor, a nyugati tudományosságban, hanem a nagy történetekkel szemben voltak szkeptikusak. Standeisky könyvében lépten-nyomon a politikum kis történetei bukkannak fel, értelmezésre, nyomozásra, applikációra csábítva. Van mit tanulni belőlük.

Sáfár Gyula

A valóság és a látszat nyomába Valuch Tibor: Hétköznapi élet Kádár János korában

A Kádár-korszak nemcsak közelsége, hanem jellegzetességei miatt is élénken él emlékezetünkben. A Kádár kori életre sokan úgy tekintenek vissza, hogy az adott szocialista kereteken belül a lehető legjobb volt. Aki nem helyezkedett szembe a rendszerrel azt békén hagyták. A háztáji, a mellékes révén egy kis gyarapodást, viszonylagos jólétet is elérhetett az átlagpolgár. A kommunizmus bukása óta eltelt másfél évtizedben kialakult egyfajta nosztalgia a korszak iránt. A viszonylagos létbiztonság, az alacsony árak sokak számára megszépítették a rendszert. A kor használati- és dísz tárgyai, ruhadarabjai mármár kultikus magasságokba emelkedtek. Másrészt az ötvenhat utáni megtorlás, kivégzések, tömeges bebörtönzések, megfigyelések, majd a rendszer második felétől az egyre növekvő államadósság is részei az emlékezetnek. Nyilván ehhez a nosztalgiához a rendszerváltást követő társadalmi problémák is nagyban hozzájárultak, viszont ezek a problémák nagyjából éppen a Kádár-rendszer következményei.

A Kádár-rendszer végétől folyamatosan jelentek meg írások, tanulmányok, melyek a korszak politikai, gazdasági és társadalmi folyamatait elemezték. Valuch Tibor a mindennapi élet kérdéseihez fordult, s kötetében a kor emberének hétköznapi életének bemutatására vállalkozott. Korábban is publikált a témában, hiszen a *Magyarország társadalomtörténete a 20. század második felében* című munkájában is foglalkozott az életmód kérdéseivel, valamint *A lódentől a miniszoknyáig* című, divattörténeti kötete is alapvető fontosságú a téma szempontjából.

Jelen kötetében – képeskönyv formá-

ban – széles közönségnek szóló stílusban járja körül a Kádár-korszak mindennapjait. A képeskönyv műfaja egyre inkább elterjedőben van, annak köszönhetően, hogy a képek, illusztrációk a megkönnyítik az adott téma befogadását. A korabeli fényképek, tárgyak, ruhák fotói, plakátok a megfelelő szöveggel kiegészítve alkalmassak az adott korszak bemutatására. Ugyanakkor ez a műfaj csapdákat is rejt: a kép – kivált, ha bizonyos tipográfiai eszközökkel kiemelik –, sokkal erősebben hat a könyv olvasójára, mint a szöveg. Néha az az érzésünk, a képek háttérbe szorítják Valuch Tibor szövegét. A kötetben egyes témák a második világháború végétől a kommunizmus bukásáig kerülnek tárgyalásra, okkal, hiszen a korszakot megelőző évtized történeti és társadalmi folyamatai mentén válnak értelmezhetővé a kádári kor hétköznapijainak jellegzetességei. A könyv tizenhárom fejezete további alfejezetekre tagolódik. A kötet első négy fejezetében a mindennapi élet színtereit mutatja be a szerző, mégpedig a tágabb teraktól a szűkebb környezetig haladva. E szerint a szocialista korszakban a közterek átpolitizálódtak. A városokban és a községekben Lenin-szobrok és szovjet hősi emlékművek kerültek a főterekre, gyakran a t e m p l o m o k szomszédságába. Később a kvázi fogyasztói társadalom értékeit közvetítve a reklámok is megjelentek a köztereken. A korban uniformizálód-

Corvina, Budapest, 2006.

tak a házépítési szokások. A városokban az 1960-as évek végétől meginduló lakótelep-építések, mind környezeti, mind társadalmi szempontból komoly problémákat okoztak. Falun a hagyományos parasztházak helyébe, vagy azok átalakításával, típustervek alapján sátorított kockaházak sora épült. Változtak a lakásbelső is, a tömeges társadalmi helyváltások következtében keveredtek a különböző lakberendezési szokások. Az 1970-es évekre tömegessé vált panellakásokban pedig, a hely szűkössége eleve behatárolta a lakás berendezését. Emiatt a különböző funkciók gyakran keveredtek, például a nappali éjszaka hálósobaként funkcionált. A konyha berendezésében a háztartási eszközök megjelenése és elterjedése volt a legnagyobb változás. A folyamat lassúságát mutatja, hogy 1970-ben csak minden második házban volt elektromos hűtőgép. A modernizáció ugyan a hatvanas évektől megindult, de ez, főként vidéken, sokszor erőszakosan megtörte a az évszázados hagyományokra épülő kontinuitást. A tanyarendszer felszámolását, a mezőgazdasági népesség lakótelepekre való költöztetését kétségtelenül lehet modernizációnak minősíteni, ám a hosszú távú következményeket a mesterségesen fenntartott rendszer összeomlása után láthatjuk. A munkahelyek megszűnése, a gyorsan felhúzott panelházak minőségének romlása jelzi, hogy az értékpusztítással, a tradíciók felülírásával végrehajtott modernizáció ritkán hoz tartós eredményt.

A következő fejezetekben a fogyasztás, a divat, a közlekedés, a család, a munkahely, a testkultúra és szórakozás témakörét mutatja be a szerző. Az öltözködésben, falun a változás az 1960-as években következett be, a hagyományos viseletek elhagyásával. A mackónadrág és az otthonka ekkor váltak elterjedt otthoni viseletté. A városi öltözködésben, az ötvenes években az uniformizálódás volt jellemző. A ló-

denkabát és a svájcisapka egyhangúságát, csak az ötvenes évek végén szakította meg az orkáncabát és a nejlonharisnya. A hatvanas évek második felétől vesztette el az öltözködés a politikai, ideológiai jellegét, főként a miniszoknya és a farmernadrág révén. A farmernadrág státusszimbólummá vált, aminek következtében egyre nehezebben volt beszerezhető. A jövedelmi viszonyok tekintetében is gyökeres változások történtek az 1940-es évek végén. Az államosítások következtében megszűntek a tekintélyes magánvagyonok. 1949 és 1956 között a társadalom 65–75%-a élt a léthatáron vagy az alatt. A kádári politika egyik sarkalatos pontjává vált az életszínvonal állandó növekedése, cserébe a társadalom hallgatólagosan lemondott a politizálás jogáról. A pénzbeli, társadalmi, szociális juttatások jelentősen növekedtek a korszakban a nyugdíjmelés, a családi pótlék és a gyermekgondozási segély bevezetésének köszönhetően. Az 1960-as években sajátos újragyonyosodási folyamat is indult, a részben legális, részben illegális kiegészítő jövedelemszerzés lehetőségei révén. Ugyanakkor növekedtek a különbségek a társadalom egyes rétegei között. Folyamatosan nőtt a szegénység, bár a politika ezt hivatalosan nem ismerte el. Érdemes kitérni az áruellátás alakulására is. Az ötvenes évekre jellemző, alapvető fontosságú cikkekért való sorbaállás megszűnt, de a kurrens árukat gyakran csak a kapcsolati tőke felhasználásával lehetett beszerezni. Az 1970-es években gyorsan terjedő személygépkocsik kiutalási rendszere is jellegetessége volt a rendszernek. Központi szabályozásnak megfelelően új autót 1964-től csak a Merkúr vállalatnál lehetett előjegyezni. Az autót nem ritkán, csak öt-hat év várakozási idő után lehetett átvenni, használt autót pedig jelentős felárral lehetett vásárolni. Azok számára, akik megfelelő összekötéssel rendelkeztek, jelentősen lecsökkent a várakozási idő. Korreláló momentum, hogy a magánszemé-

lyek részére tiltott teherautó birtoklás, a házilag gyártott szállító eszközök a „csettegők” elterjedését hozta magával.

A mezőgazdaságban az 1960-as évek elejére befejeződő kollektivizálás jelentős hatást gyakorolt a parasztság életére. A tsz-ben elvégzendő munka mellett engedélyezték a háztájit, ez eleinte sok család számára a túlélést biztosította, később a vagyoni gyarapodás lehetőségét is magában hordozta. Az 1970-es években jelentősen nőtt a magánkisiparosok száma. A gyáripar és a magánkisipar sajátos kettőssége alakult ki. A gyári munka elvégzése után, a gyári munkaeszközöket, nyersanyagokat saját célra használták fel. 1979-től, a rendszer válságának kezdetétől a második gazdaság (fusi, maszekolás, háztáji) a fokozatosan romló életszínvonal ellensúlyozásának egyik eszközévé vált.

A szabadidő eltöltésében, a korszakban megjelenő televízióknak jutott egyre növekvő szerep. Folyamatosan nőtt a televíziózással eltöltött idő, 1963-ban még csak 24 perc, 1986-ban pedig már 106 perc volt naponta. Az 1960-as években megjelent beatzene, és az annak nyomán később kibontakozó szubkultúrák (hippik, csövesek, punkok) gyakran idézték elő a rendszer (a párt, KISZ, rendőrség) ellenérzését és válaszreakcióját.

Az utolsó két fejezetben az ideológia hatása a mindennapi életre, a vallásosság, társas kapcsolatok, illetve a mindennapi politika kapott helyet. A szocialista korszakban a hatalom részéről támadást indítottak a társadalmi szabályozó rendszerek, a hagyományos polgári, paraszti értékek, normák és a vallás közösségformáló szerepe ellen. Ennek következtében ezek elvesztették szerepüket, amit az erőltetett szocialista ideológia nem tudott betölteni. Ez a folyamat súlyos negatívumokat eredményezett a társadalom számára. A hatvanas évek elejétől az állampárt egyházellenessége következtében csökkent a hívők száma. Az, hogy a lelkészeknek, papok-

nak kötelező volt részt venni a tsz-szervezés agitációjában, jelentősen gyengítette az egyházak társadalmi támogatottságát, mutat rá a szerző. Az 1980-as években újra nőtt a vallásos emberek száma. 1978-ról 1990-re a felnőtt népességből, a magukat vallásosnak vallók aránya 36,6%-ról 51%-ra emelkedett. A vallás mellett a család volt a hagyományos közösségformáló tényező, melyekre bomlasztóan hatott az ideológia által preferált mitizált szocialista közösségek létrehozása. A szocialista kollektívumok, például a szocialista brigád soha nem tudta átvenni a spontán kialakult közösségek szerepét.

A korszakban a nemzeti ünnepek háttérbe szorultak, bár az előtérbe helyezett szocialista ünnepeken kötelező volt részt venni, ezek később üres rituálékká váltak. A politika az ünnepélyes családi eseményekbe is próbált beavatkozni. Az egyházi esketések mellőzését, keresztelők, egyházi temetések helyett névadó ünnepségek, illetve a társadalmi temetések tartását támogatta a hatalom. Utóbbi kettő nem vált széles körben elfogadottá. Bár a párttagok száma a hetvenes évekre elérte a hétszázszázet, a párttagság szerepe fokozatosan a munkahelyi és társadalmi előrelépés formális feltételévé vált.

Konklúzióként elmondhatjuk, hogy az ötvenes években, totális támadás indult a hagyományos értékek ellen, ennek a társadalom többé-kevésbé ellenállt, ahogy ezt ötvenhat is bizonyítja. A kádári politika restaurálta a kommunista rendszert, többek között a megtorlással, a kollektivizálás befejezésével elérte a hagyományos értékek felbomlását. A konszolidálódó rendszerben az élet kényelmesebbé vált, de a nomenklatúra rátelepedett a társadalomra, a személyes kapcsolatok felértékelődése, a korrupció a mindennapok részévé vált, ami a nyolcvanas évek végére életképtelenné tette a rendszert. Ráadásul a represszió, ha fokozatosan enyhülő formában is, de a korszak végéig fennmaradt.

A kötet hibájaként, azt róhatjuk fel, hogy, a képek és a keretekben helyet kapó szövegrészek, bár összességében előnyére válnak a munkának, mégis nosztalgikus, pozitívabb képet sugallnak a Kádár kori életről, mint amilyen az valójában volt. A könyvben helyet kapó szép színes képek általában a korabeli reklámokat jelenítik meg, melyek amúgy is idealizált világot vetítenek elénk. Lehet, hogy a kiadó akart mindenáron „szép” könyvet piacra dobni? Kevés a szociofotó, ha az olyan típusú fotókból, mint a *salgótarjáni bányászlakások közös konyhája* (38. o.), vagy a *Csillaghegyi téglagyári lakótelep udvari WC sora* (135. o.) több kerül a kötetbe, jobban ellensú-

lyozható lett volna a reklámok, tárgyak által sugalmazott kép. Egyetlen munkásőr fényképe szerepel a könyvben, ő is a sokgyermekes családjával, házával, pedig a géppisztollyal menetelő munkásőrök is részei voltak a rendszernek. A keretes szövegben talán célszerűbb lett volna a Népszabadságból és a Nők Lapjából vett idézetek számát mérsékelni, helyette több levéltári forrást, párt- és tanácsi iratokat, ügynökjelentéseket közölni. Mindezek ellenére, összegzésképpen megállapítható, hogy e jól megírt, logikusan szerkesztett, szép kiállítású kötetet haszonnal forgathatják az érdeklődő olvasók.

E számunk szerzői

Ambrus Zoltán (Békéscsaba, 1946) – Békéscsaba
 Balázs Imre József (Székelyudvarhely, 1976) – Kolozsvár
 Bondár Zsolt (Békés, 1987) – Mezőberény
 Csibra István (Kispest, 1937) – Budapest
 Ekler Andrea (Budapest, 1971) – Budapest
 Elek Tibor (Nyíregyháza, 1962) – Gyula
 Erdei Péter (Budapest, 1955) – Gábortelep
 Erdmann Gyula (Marosvásárhely, 1943) – Gyula
 Eszteró István (Végyvár, 1941) – Arad
 Fecske Csaba (Szögliget, 1948) – Miskolc
 Ferenczes István (Csíkpálfalva, 1945) – Csíkszereda
 Madár János (Balkány, 1948) – Nyíregyháza
 Marafkó László (Győr, 1944) – Budapest
 Nagy Mihály Tibor (Békés, 1959) – Békés
 Onagy Zoltán (Budapest, 1952) – Esztergom
 Pánics Ferenc (Mezőhegyes, 1962) – Békéscsaba
 Radóczy András (Derecske, 1914) – Budapest
 Ricsei Balázs (Barabás, 1926 – Gyomaendrőd, 1998)
 Ricsey Edit (Hajdúnánás, 1953) – Gyomaendrőd
 Sáfár Gyula (Kiskunhalas, 1975) – Gyula
 Simai Mihály (Medgyesegyháza, 1935) – Szeged
 Sümegi György (Kaposvár, 1947) – Budapest
 Szabó László (Gyula, 1949) – Gyula
 Szabó Tibor (Gyula, 1976) – Elek
 Szász András (Füzesgyarmat, 1935) – Geszt
 Varga Zoltán (Orosháza, 1945) – Orosháza

• *Bárka* 2006/5.

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonként. Kiadja a Békés Megyei Könyvtár.

Felelős kiadó: dr. Ambrus Zoltán. Szerkesztőség: 5600 Békéscsaba, Derkovits sor 1.
 Telefon: 66/530-206; 66/454-354/106. E-mail: barka@bmk.hu. Internet: www.bmk.iif.hu/barka

Szerkesztőségi fogadóórák: hétfőn 14.00–16.00 óráig.

A társadalmi szerkesztőbizottság tagjai: Ambrus Zoltán (elnök), Banner Zoltán,
 Cs. Tóth János, Erdmann Gyula, E. Szabó Zoltán, Timár Judit.

A lapot tervezte: Lonovics László.

Alapítók: Cs. Tóth János (felelős kiadó), Kántor Zsolt (főszerkesztő),
 †Petőcz Károly (művészeti vezető)

HU ISSN 1217 3053

Nyomdai előkészítés: Kovács Sándor

Nyomdai kivitelezés: Kolorprint Kft., Békéscsaba

Megrendelhető a szerkesztőségben. Előfizetési díj: 1 évre 1800 forint.

Terjeszti a LAPKER Rt.

„Meg nem rendelt” kéziratot csak nyomtatott formában, postai úton áll módunkban fogadni. Kéziratokat nem őrzünk meg, de minden felbélyegzett válaszborítékkal ellátott küldeményt megválaszolunk.

 Az előző számunk tartalmából

Demény Péter, Géczy János, Polgár Anikó, Szegedi Kovács György,
Tornai József versei

Vörös István, Molnár Vilmos, Hász Róbert prózája

Bertha Zoltán Tamási Áronra, Novotny Tihaméré Gubis Mihályra
emlékezett

Bozsik Péter a pálinkáról, Sarusi Mihály a balatoni borról,
Wehner Tiboré Kecskeméti Sándor szobrászművészről írt esszét

Gyarmati Gabriella Pákh Imre műgyűjtővel,
Elek Tibor Háy Jánossal beszélgetett

Kritikák Háy János, Temesi Ferenc, Zalán Tibor kötetéről

Hibajavítás: 2006/3. számunk E számunk szerzői rovatában *Nagy Katalin* adatai tévesen jelentek meg. Valójában Békéscsabán született 1963-ban, és jelenleg Békésen él. Szerzőnk és olvasóink elnézését kérjük. (*A szerk.*)

● *Bárka* →

Kéthavonta megjelenő irodalmi, művészeti, társadalomtudományi folyóirat

Kedves Olvasónk, amennyiben folyóiratunk elnyerte a tetszését, legyen a szponzorunk és a megrendelőnk! Ha rendszeresen és biztosan hozzá akar jutni a Bárkához, tölts ki ezt a megrendelőlapot és küldje el szerkesztőségünkbe! Ajándékozzon barátainak, rokonainak Bárka előfizetést! Köszönjük a bizalmát, a megrendelésben megnyilvánuló szimpátiáját és támogatását!

Címünk: 5601 Békéscsaba, Derkovits sor 1.

Megrendelem a Bárka című folyóiratot példányban.

Név:

Lakcím:

Aláírás:

Vélemény: